

ՄԻՈՆ

ԾԱՌԱՅՈՒՄ

ՕԳՈՍՏՈՍ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒՆ 7 - 8 - 9

1996

ԱՐԽԵԼ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱԿԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

Հ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1996	ՅՈՒԼԻՍ - ՕԳՈՍՏՈՍ - ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ	ԹԻՒ 7 - 8 - 9
1996	JULY - AUGUST - SEPTEMBER	No. 7 - 8 - 9

S I O N

VOL . 70

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press , Jerusalem

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՏՕՆ ԵՐԵՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ԽԱԶԻ

«Զոր տեսա՜մ եւ լուա՜մ՝ պատմեմք ձեզ, զի եւ դուք հաղորդութիւն ունիցիք ընդ մեզ, եւ մեր հաղորդութիւնն իցէ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ իւրում Յիսուսի Քրիստոսի»
(Ա Յովհ. Ա 3-4):

Քիչ առաջ, այս Սուրբ Եկեղեցու կամարներու ներքեւ ընթերցուեցին այս բառերը, որոնք փառուած են Յովհաննու Առաքելոյն առաջին թղթից եւ առաջին գլխից: Յիսուսի ամենէն սիրելի աշակերտներից՝ Յովհաննէսը ասում է. «Այն ինչ որ մենք տեսանք եւ լսեցինք, ձեզի կը պատմենք, որպէս զի դուք մեզի հետ հաղորդակից դառնաք եւ մեր հաղորդակցութիւնը լինի ամբողջական Հօր Աստծոյն, Նրա Որդւոյն Յիսուսի Քրիստոսի հետ»:

Յիսուսի կեանքը քաժանող, Յիսուսի մտերմութեան մէջ ապրող առաքելները, Յիսուսի Համբարձումից յետոյ, համարձակ, յանդուգն, արի հոգիով փարոզեցին Յիսուսի ճշմարտութիւնները, որովհետեւ չէին կարող իրենց մէջ պահել Լոյսը: Լոյսը իր քնութեամբ իսկ ճառագայթում է, նա ով լոյս ունի իր մէջ՝ չի կարող իր անձին եւ իր սեփական, անհատական կեանքի նեղ պարունակին մէջ պահել այդ լոյսը: Ինչպէս Աւետարանի մէջ ասուել է, լոյսը աշտանակի վրայ կը դրուի եւ ոչ թէ անկողնու տակ, ոչ էլ գրուանի ներքեւ: Յիսուսի առաքելները սկսան այնպիսի ուժգնութեամբ, յարատեւութեամբ եւ մարդկայնօրէն անկարելի թուող փառութեամբ, լոյսին ճառագայլները դառնալ աշխարհին չորս կողմերը:

Մենք՝ հոգեւորականներս, որպէս նրանց՝ առաքելների անարժան յաջորդները, մենք էլ պարտաւորութիւնը ունենք

նրանց ճանապարհին հետեւելու եւ դառնալու վկանները այն ճշմարտութիւններին, որոնք Աւետարանից են բխում եւ եկեղեցու կեանքից են անցնում եւ մեր փորձառութեան միջից են փոխանցւում:

Աւետարանի այդ ճշմարտութիւններից շատերը ինձ համար վերստին թարմութիւն զգեցան, երբ անցնող շաբաթ ինձ վիճակուեց Աստծու օրհնութեամբ եւ տնօրինութեամբ Իմ առաջին Հովուապետական այցելութիւնը կատարելու Շիրակայ թեմում՝ Հիւսիս-արեւմտեան շրջանում մեր Հայաստան աշխարհի, այն մասը մեր երկրի, որ սրանից եօթ տարիներ առաջ երկրաշարժից այնքան խորը ցնցուեց եւ ահաւոր ողբերգութեան մի դուռ բացուեց մեր ժողովրդի կեանքում: Եօթը տարիներ առաջ այդ երկրաշարժից վնասուած, երկրաշարժի գոհ գնացած ձեր հայ եղբայրներին եւ փոյրերին ուզեցի գնալ առաջին անգամ Հովուապետական այցելութեան, որովհետեւ ցանկացայ եկեղեցու հոգածութիւնը հանդէպ ժողովրդի, յանուն Աստծու, յանուն Քրիստոսի ցոյց տալ առաւելաբար, տառապող, զրկուած, վերքից տակաւին կոտորացող մեր ազգի այն անդամներին, որոնք գտնուում են մեր երկրի Հիւսիս-արեւմտեան շրջանում:

Եւ այսօր Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի սրբազնասուրբ այս քեմից ուզում ենք այդ կեանքը լինի հարազատօրէն քրիստոնէական՝ վաւերականօրէն քրիստոնէական եւ ճշմարտօրէն հայկական:

Սիրելի՛ք, Աստուած ինձ ուժ տուեց, փառք Նրան, որ ես գտնուեցի գրեթե բոլոր շրջաններում, գրեթե բոլոր ծխական այն համայնքների մէջ, որոնք կազմում են Շիրակայ թեմը: Սկսեցի գիւղերից, գնացի Ներքին Բազմաբերդ, անցայ Թալին, գնացի Մաստարա, Սառնաղբիւր, Մարալիկ, Զորակապ, գնացի Արթիկ, Հառիճայ եւ ապա Գիւմրի, եւ Գիւմրիից յետոյ մինչեւ Աշոցի շրջան, գնացի մինչեւ Սպիտակ, մինչեւ Վանձոր եւ մինչեւ Ստեփանաւան: Եւ ի՞նչ տեսայ. հանդիպեցի գիւղացու, չարձաւ մարդու, որ իր ձեռքերն է խառնում հողին եւ իր կեանքն է իր ձեռքերովը, իր քրտինքովը շահում: Գնացի Բաղաբաղի մարդին, տեսայ նրա բնակարանային պայմանները, հանդիպեցի մանուկներին, դպրոցական, երիտասարդ, հանդիպեցի մտաւորական, ուսուցիչ, արուեստագէտ դասակարգերին, եղայ տա-
ռապետական հետ, հաղորդուեցի զինուորա-
կաններին հետ, խորհրդակցեցի մեր հոգեւորական եղբայրներին հետ, գտնուեցի մեր պետական բաղաբաղին իշխանութեանց ներկայացուցիչներին մօտ, մի խօսքով՝ ժողովրդի բոլոր խաւերի, ժողովուրդը եւ ազգն ու եկեղեցին բաղկացնող բոլոր տարրերին հետ կարողացայ շփում հաստատել, ուղղակի հաղորդութիւն ստեղծել եւ նրանց սրտի տրոփը զգալ իմ երակների մէջ: Այդ բոլորից ես փողով եմ հետեւեալ գլխաւոր նշարտութիւնները.

Առաջին. Փառք Աստծուն, քրիստոնէական հաւատքը կենդանի է մեր ժողովրդի մէջ: Ես դա տեսայ այն սիրալիր, չերմօրէն ընդառաջող դիմաւորութեան մէջ, որ ժողովուրդը ցոյց տուեց: Հաւատքի ծարաւը, քրիստոնէական նշարտութիւնների հանդէպ զգայնութիւնը առողջ է մեր ժողովրդի մէջ եւ նա, ով կ'ասի, թէ անցնող 70 տարիների ընթացքում մեր վրայ պարտադրուած վարչակարգի քերութիւնը հաւատքն անհետացել է՝ սխալ

է խօսում կամ սուտ է ասում: Հաւատքը առողջ է: Կը մնայ, որ այդ հաւատքը գիտակցական ապրումի, գործի, վարուելակերպի վերածուի մեր ժողովրդի բարոյական նկարագրի վերականգնման, առողջացման համար եւ իբրեւ մարդ, եւ իբրեւ հայ, քրիստոնէաւունչ պատգամներով մեր կեանքը կառավարելու իմաստութեամբը: Եւ այստեղ էր, որ տեսայ առաջին վերքը՝ «Հունձք բազում են, եւ մշակք՝ սակաւ», - ինչպէս ասում է Աւետարանի մէջ: Այո՛, պէտք ունենք մենք այդ ժողովրդին գնալու, այդ ժողովրդի կեանքին մէջ մտնելու, այդ ժողովրդի կեանքի շրջագծի մէջ Աւետարանը թարգմանելու: Մի խօսքով՝ եկեղեցին պատ, ջահ, խորան, կամար, գմբեթ լինելուց աւելի, պէտք է դառնայ ժողովրդի մէջ գործող հոգեկան ուժ, բարոյական ուսուցում, նկարագրի կազմաւորման ընթացք: Մենք պատրաստ ենք լինի այն, ինչ որ Աստուած ուզում է, ոչ թէ այն, ինչ որ մենք մեր պարագայական, ժամանակաւոր, մակերեսային, զգայարանական, հանդայապաշտական ախորժակներից տարուած ուզում, որ լինենք: Ո՛չ, պէտք է լինենք այն, ինչ կերպարով մեզ Աստուած ստեղծել է եւ ուզում է, որ մենք մնանք պայծառ, անաղարտ այդ Աստուածային դրոշմին, Աստուածային կնիքին մեր վրայ անապական պահպանումով:

Սիրելիներ, այստեղ կամ աշխարհի որեւէ մի տեղ, որ նայում էք Սուրբ Էջմիածնին՝ մեր Մայր Աթոռին, այստեղից եւ յայտարարում եմ մեր ողջ ժողովրդին, որ աղէտը, որ պատահեց՝ աղէտ չի մնայ, եթէ երբեք մենք աղէտից դաս սովորել գիտենանք: Աղէտը աղէտ է այն ատեն, երբ մենք աղէտից ոչինչ ենք սովորում եւ այնպէս ենք ապրում, որ կարծէք թէ աղէտ եղած չլինի մեր կեանքում: Վիշտը, տա-
ռապանքը, նեղութիւնը մի դպրոց են մեզ

համար եւ այդ դպրոցի առաջին դասը, որ ես սովորեցի իմ այս Հայրապետական այցելութեան ընթացքում, այն է, որ մենք բոլորս հայաստանցի հայերս, ամենից առաջ, մենք պէտք է, որ մեր վերքերը մեր ձեռքերով դարմանենք: Այլեւս թողնենք այն լաց ու կոծի հոգեբանութիւնը, ճնշուած մարդի, զրկուած ազգի այն հոգեբանութիւնը, որ կը կաշկանդի մեզ: Մենք տէրն ենք մեր անձերին, լինենք տէրը մեր կեանքին՝ այսինքն, մենք աշխատենք մեր վերքը մեր ձեռքերով դարմանելու:

Երկրորդ մեծ դասը, որ ես սովորեցի եւ մենք սովորելու ենք, այն է, որ այլեւս մեր այն եղբայրները եւ բոլորը, որոնք ուզում են իրենց եղբայրութիւնը եւ գորակցութիւնը յայտնել Լեւոնականի շրջանի մեր ժողովրդին, պարտաւոր են անդրադառնալ այն իրողութեանը, որ այլեւս ամենից կարելի էր քաջանք այս գործի մէջ պէտք է լինի քնակարանաշինութեան գործը, արդիւնաբերական միջոցների ստեղծումը եւ ոչ թէ շարունակումը այն շտապ օգնութեան, որ սկսուեց երկրաշարժի աղէտի օրից եւ շարունակում է որոշ աստիճանով մինչեւ այսօր: Ես տեսայ, թէ որքա՛ն ընտանիքներ տակաւին գտնուում են առանց քնակարանի, տակաւին վթարուած տների մէջ են ապրում: Տեսայ դիմացը նաեւ այն սփանչելի գործը, որ կատարուել է՝ շէնքեր են քարձրացել, փլատակ շէնքեր են վերստին նորոգուել: Իմ մտքից անցաւ այն պատկերը, որ լոյսի եւ խաւարի խաղի պատկերն է. մի կողմ մութ էր, միւս կողմ լոյս էր:

Լոյսը նոր շինուածն էր, մութը այն էր, որ տակաւին մնում էր երկրաշարժի վերքի արիւնոտ քաժնում: Հետեւաբար, մենք պէտք ունենք այլեւս ե՛ւ արտասահմանում ե՛ւ այստեղ, լծուել շինարարական գործի, որովհետեւ դա իր մէջ ունի երկու բարիքներ. առաջին՝ հանգստաւէտ, չեմ ասում շոյալ, գէթ

քնականոն պայմանների մէջ ապրողը նուազ կը տառապի, քան խեղճ պայմանների կամ քնականների մէջ ապրողը: Մենք երջանկութեանը աւելի նպաստած կը լինենք քնակարան հայթաթելով, քան մի պատառ հաց տալով: Երկրորդ՝ մենք աշխատանք, գործ ստեղծած կը լինենք անգործ մնացած մեր եղբայրներին եւ բոլորին համար, ուրիշ խօսքով՝ կրկնակ բարիք ունի քնակարանաշինութեան եւ արդիւնաբերական միջոցների ստեղծման կենսական գործը: Այստեղ ես ուզում եմ նշել, որ սփանչելի գործ է կատարել «ՀԱՅԱՍՏԱՆ» Համահայկական Հիմնադրամը. տեսայ նրանց ջանքերով շինուած հարիւրաւոր տները եւ մենք պէտք ունենք մեր բոլորի աշխատանքները համակարգելու, ներդաշնակելու, միութիւն ստեղծելու եւ ոչ թէ ցրիւ կերպով, իրարից անտեղեակ կերպով մեր օգնութեան եւ աջակցութեան ու գորակցութեան գործը յառաջ տանելու:

Երրորդ՝ ես սովորեցի այն դասը, որ մենք եթէ երբեք ուզում ենք մեր ժողովուրդը այս հողին կապուած պահել, պէտք ունենք մեր Հայրենիքի շինարարութեան այն առողջ քաղաքականութեան մշակումին, որով մենք այլեւս հողը մեր սեփականը կը նկատենք, մեր գերագոյն հարստութիւնը: Մի մեծ դեկավար մի մեծ ազգի ասել է. «Մի ազգ քաղկանում է երեք բաներից՝ հողը՝ Հայրենիքը, ժողովուրդը եւ օրէնքները»: Վերջին երկուսը կը փոխուեն՝ ժողովրդի կեանքն ու օրէնքներն էլ կը քարելաւունեն՝ կը փոխուեն: Միակ այն բանը, որ կը մնայ անփոփոխելի դա հո՛ղն է, երկի՛րն է: Եղբայրներ, մենք դուրս ենք եկել նոր Հայոց ազգի դէմ գործուած ցեղասպանութեան 80 ամեայ ոգեկոչման օրերից. Ապրիլի 24ն էր դա: Մէկ ու կէս միլիոն հայ մարդ զոհ տուեցին: Փառք Տիրոջ, հազար փառք Իրեն, որ մենք մէկ ու կէս միլիոնի թիւը վերագտանք եւ աւելիով: Բայց հողը, որ գնաց՝ Արեւմտեան

Հայաստանը, ահաւասիկ այսօր տակաւին մեզ համար կորսուած հող է: Հայրենիքն է, որի շինութեան գործին պէտք է մենք լծուենք, որովհետեւ Հայրենիքը սոսկ հողը չէ, հողին վրայ մեր խառնած քրտինքն է, հողին մէջ մեր թափած արիւնն է: Մի խօսքով, մեր ամբողջ էութիւնն է, մեր ազգային ինքնութեան եւ արժանապատուութեան զգացումն է՝ դա է, որ իր հողը կը վերածի Հայրենիքի: Եւ դրա համար այսօր Մենք կոչ ենք ուղղում մեր ողջ ժողովրդին Մայր Աթոռի այս Սուրբ քեմից ե՛ւ այստեղ Հայաստան ե՛ւ ի սփիւռս աշխարհի: Երկրաշարժի առիթով մեր ժողովուրդը յուզուեց, շարժուեց եւ այն ատեն եւ ըսի, եթէ Հայաստանում երկրաշարժ տեղի ունեցաւ, ողջ աշխարհում մարդաշարժ տեղի ունեցաւ, հոգեշարժ տեղի ունեցաւ: Այն ատեն եղան քաղմաթիւ, գրեթէ անմասն չմնաց որեւէ մի հայ, որ իր քաժինը չքերեր այն գօրակցութեան գործին յատուկ նուիրահաւաքութիւններով եւ յատուկ հանգանակութիւններով: Եւ, եթէ կան տակաւին այդ գումարներից մնացած գումարներ օր առաջ փոխանցուեն դրանք, որպէս զի Հայաստանի վերաշինութեան գործը աղէտի գօտու մէջ առաւել թափով առաջ երթայ եւ մենք պայծառ դիմագծով աշխարհին ներկայանանք, որպէս զի նոր շինուած շէնքերի փայլը տարածուի եւ վնասուած շէնքերի վերքը դարմանուի մեր ժողովրդի կեանքում:

Ահաւասիկ, թէ ի՞նչ եզրակացութիւնների եմ եկել եւ այս օրերին, երբ վերադարձել եմ Շիրակայ թեմին իմ տունած առաջին այցելութիւնից: Այնտեղ եկեղեցիներ ունենք, որոնք կը կարօտեն անմիջական վերանորոգութեան: Այստեղ ունենք դպրոցներ, որոնք պէտք ունեն խնամքի: Եթէ մենք կարենանք մեր հասարակական ընդհանրական հաստատութիւնները գօրացնել, նրանց

միջից մի անհատները եւ ընտանիքները էլ կը գօրանան:

Ահա, թէ ինչ տեսանք եւ ինչ լսեցինք, եւ այսօր պատմում ենք ձեզ, հաղորդում ենք ձեզ, որպէս զի դուք էլ հաղորդակից դառնաք ողջ աշխարհում այս բոլոր իրականութիւններին եւ նշարտութիւններին եւ ըստ այնմ ձեզնից իւրաքանչիւրը կատարէ իր պարտականութիւնը ի՛ր ձեռով եւ ի՛ր չափով: Այս կիրակին Մայր Աթոռում եւ հռչակում եմ Հիւսիս-արեւմտեան մեր հայ ժողովրդի կիրակի: Այսօր մեր աղօթքների սիրտը նրանք թող գրաւեն, նրանք՝ ովքեր այդ աղէտի գոհները եղան: Անցեալ կիրակի ճիշտ այս ժամին գմբեքահատեալ եւ վերստին գմբեքաւորեալ Եօթնօրէն Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցում էի եւ այնտեղից էի խօսում մեր ժողովրդին ջանալով նրանց հաւատք, վստահութիւն եւ լաւատեսութիւն ներշնչել: Այսօր, մի շաքաթ ետք, այս Մայր Տաճարում սիրտս քանալով կոչ եմ անում մեր ողջ ժողովրդին, որ իր մտածումների եւ իր արարքների մէջ հայրենաշինութեան գործը նկատի ունենայ եւ մոռացութեան չտայ երկրաշարժից վնասուած մեր Հայրենիքի այդ քաժինը եւ մեր ժողովրդի սիրեցեալ գաւակները Գիւմրիի, Սպիտակի, Ստեփանաւանի, Վանաձորի եւ նաեւ այլ բոլոր գիւղերի մէջ որոնց պատկերը իմ աչքերիցս երբեք պիտի չը հեռանայ: Աստուած գօրացնի նրանց եւ գօրացնի ձեզ բոլորիդ «ի խնամս մարդասիրութեան իւրոյ» յաւիտեանս յաւիտենից: Ամէն:

ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ԵՊՍԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԸՍՏ ՂՈՒԿԱՍՈՒ (Բ5-40)

5.- Ս. Հոգւոյն շնորհը ամէն ինչ պատշաճօրէն կը դասաւորէ: Դարձեալ մարգարէներուն կանխաձայնութիւնները կը ճշմարտօին: Թէեւ Նազարէթի մէջ կը բնակէին, բայց մարդահամարի պատճառաւ, Բեթղեհէմ կուգան: Բեթղեհէմի մէջ ծնանելով Միքէի մարգարէութիւնը կը հաստատուի. «Եւ դու Բեթղեհէմ Հրէաստանի մէջ, Յովայի իշխաններուն մէջ կրտսեր չես: Քեզմէ պիտի ելլէ իմ ժողովուրդիս համար հովիւ եւ առաջնորդ»: Միքէ 5.2: Իսկ Նազարէթի մէջ բնակելով, ուրիշ մարգարէութիւն մը կ'ըսէ նազովրեցի պիտի կոչուի: Հրեաները գիտէին թէ Քրիստոս Բեթղեհէմէ պիտի գար: Բայց նազովրեցի ըլլալուն մասին չէին գիտեր: Այս պատճառաւ ալ կը յայտարարէին թէ Գալիլէէն մարգարէ դուրս չի գար: Դաւթի որդի ըլլալով, Յովսէփ իր հայրենի գաւառ, Հրէաստան կուգայ, իր հետ բերելով նաեւ զՄարիամ քանի որ Դաւթի դուստր էր եւ այսպէս Դաւթի տան մէջ ծնեալ կ'ըլլայ ըստ մարմնոյ Դաւթի որդին:

6.- Երբ որ հոն հասան, ժամանակը եկաւ որ մանուկը ծնանի:

7.- Ծնաւ իր անդրանիկ որդին: Պատեց զայն խանձարուրի մէջ եւ մտորին մէջ դրաւ որովհետեւ իջեալներուն մէջ անոնց համար տեղ չկար:

Բնութեան օրէնքներուն համաձայն ծնաւ: Աստուած այնպէս հաճեցաւ որ երբեմն բնութեան օրէնքները լուծեց երբեմն ալ ընդ օրինօք գործեց: Արդարեւ Աստուած էր որ իբրեւ մարդ երեւցաւ, հարկ էր որ յատկաբար Աստուածայինն ու մարդկայինը ցոյց տայ: Կնոջմէ ծնանիլ, մարդկային էր, կոյսէ ծնանիլ, Աստուածային: Խանձարուրի մէջ պատեցաւ. իր անձը խոնարհեցուց, անշքացուց, որպէսզի համարձակօրէն մօտենանք իրեն: Խոնարհութիւնը կ'ընտրէ ընդդէմ առաջին բարձրութեան որով փառքը կորսնցուցինք: Առաջին մօր ցանկութիւնը կը կատարուի, ան որ ցանկացաւ Աստուածանալ եւ ժառանգեց անէծք եւ երկունքի ցաւեր: Արդ՝ ինք յանձն կ'առնէ անոր զաւակէն ծնիլ, տալով անոր այն որուն ցանկացաւ: Օձին հաւատացած ըլլալով, վրիպած եղաւ. իսկ այստեղ կը վերադառնայ ըստ նախնոյն: Քանզի ծնեալ մանուկը եւ մտորին մէջ դրուածը իր խոնարհութեան չափով մեզ հասցուց իր բարձրութեան:

Թէեւ մարդահամարին պատճառաւ, իջեալներուն մէջ տեղ չկար, ժողովուրդի բազմութեան հետեւանքով, քաղաքէն դուրս քարայրին մէջ գացին ապաստանելու: Այս եւս Աստուածային տնօրինում է որպէսզի մերձակայ մարդոցմէ ոչ ոք տեսող կամ վկայ ըլլայ անպատմելի ծննդեան: Ժամը արդէն գիշեր էր: Առանց երկունքի ծնաւ այն որ առանց սերման յղացած էր պահելով կուսութեան անխախտելի կնիքը: Մօրը կուսութեան վերաբերմամբ կը վկայէ երբ կոյս գերեզմանէն կամ փակեալ գերեզմանէն յարութիւն կ'առնէ: փակեալ դռներէն ներս կը մտնէ: Տուն գտած չըլլալով, օրը տարածամած եւ իրենք օտար ըլլալով, Յովսէփի եւ մօրը տխրութիւնը կը փարատէ լուսոյ ծագմամբ եւ հրեշ-

տակներու երեւմամբ եւ մոգերու երկրպագութեամբ եւ ընծայաբերմամբ: Ապա կը յաւելու:

8.- Դաշտերուն մէջ հովիւներ կային որոնք կը պահպանէին իրենց հօտերը:

9.- Տիրոջ հրեշտակը երեւցաւ անոնց եւ Տիրոջ փառքը ծագեցան անոնց վրայ. Վախցան յերկիւղ մեծ:

Ծննդեան ժամանակ, շատերէն իր անձը մեկուսացուց: Իսկ հովիւներուն կամեցաւ սքանչելապէս յայտնել ինքզինք: Այս օրինակ մըն է անքննելի եւ անպատմելի Աստուածային իմաստութեան: Ըստ որում Յարութեան հրաշքն ալ շատերէն ծածկեց եւ յայտնուեցաւ որոնց որ կամեցաւ: Թերեւս որովհետեւ հովիւները պարզամիտ էին եւ աննենգ: Ուստի հրեշտակը երեւնալով անտեսեց եւ Աստուծոյ փառքը ծագեցաւ անոնց վրայ: Ի՞նչ է Աստուծոյ փառքը: Փայլուն լոյսը որով յայտնեց Աստուածութեան փառքը անոր որ խանձարուրով փաթթուած, մսուրին մէջ դրուած էր:

Լոյսին սաստիկ պայծառութիւնը հովիւներուն ցոյց տալով, անժամանակ լոյսը, ժամանակին հետ կը խառնէր: Որովհետեւ գիշեր էր, լոյսի սաստիկ առատութենէն հովիւները երկեան երկիւղ մեծ:

10.- Հրեշտակը ըսաւ անոնց, մի վախճաք: Ահաւասիկ Զեզի կ'աւետարանեմ մեծ ուրախութիւն, ամբողջ ժողովրդեան համար:

Նախ երկիւղը կը փարատէ հանդարտօրէն, ինչպէս Ս. Կոյսին եւ Զաքարիայի պարագաներուն, որպէսզի մի գուցէ զարհուրելով, հրաշքը չի մոռնան եւ ըսուածները չիմանան:

Ուրախութիւն մեծ: Արդարեւ ամբողջ մարդկային պատմութեան ընթացքին, Աստուծոյ կողմէ այսպիսի մեծ եւ անքննելի խնամք ցոյց չէ տրուած մարդկութեան: Մարդկային արժանաւորութեան սահմաններէն շատ անդին կ'անցնի, պարգեւին առաւելութիւնը: Ահա թէ ինչու շատեր անհաւատութեան մէջ ընկղմեցան մեծաւաքան խորհուրդ, շնորհի մեծութիւն, թէ ամենակալն ու ամենքին արարիչը, մարդկօրէն ծնելով, տղայաբար մսուրին մէջ կը դրուի: Խնամքի բարերարութիւնը այնքան անսահման է որ Աստուածային բնութիւնը խառնելով մարդկային բնութեան, ամենքին Տէրը ծառայաբար կ'երեւի: Մարմնանալով, մեղքի պատճառած կործանման առաջին տրտմութիւնը կը փարատէ եւ կը հաստատէ մեզ մեր նախնի փառքին մէջ:

11.- Զեզ այսօր Փրկիչ ծնաւ որ է օծեալ Տէր, Դաւթի քաղաքին մէջ:

Հրեշտակին կողմէ հովիւներուն տրուած այս անտիսը, մարգարէներուն կանխասացութիւնները կը հաստատէ, ինչպէս Միքէ 4.2 նշան ալ ցոյց կուտայ որպէսզի մի գուցէ տարանուսելով ծուլանան:

12.- Այս է նշանը, պրտի գտնէք մանուկ՝ խանձարուրի մէջ փաթթուած եւ մսուրին մէջ դրուած:

Կուզե որ ոչ միայն լոյսի ծագման մասին խօսին, այլ նաեւ մանուկը տեսնեն: Ապա լոյսին պայծառութիւնը կը սաստկանայ քարայրին վրայ, հրեշտակներու դասակցութիւնները կը բազմանան:

13.- Հրեշտակին հետ այն ատեն երկնային զօրքերու բազմութիւն երեւցաւ որոնք կ'օրհնէին զԱստուած եւ կ'ըսէին:

14.- Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, երկրի վրայ խաղաղութիւն եւ մարդոց վրայ Աստուածային հաճութիւն:

Հրեշտակներու բազմութիւն որպէսզի անշուշտ հասկցուի թէ որո՞նք համար եկած են. մարդոց համար գալու պարագային, մէկ կամ երկուքը կ'երեւին: Բայց երբ Աստուած յայտնուեցաւ, բազմաթիւ հրեշտակներ երեւցան եւ սպասաւորեցին: Ինչպէս Սինէական լեռան վրայ, կամ երբ որ Դանիէլի երեւցան: Մովսէսի պարագային փող հնչեցնելով կը յայտնուին: Իսկ Դանիէլ կ'ըսէ թէ հազարք հազարաց կային Աստուծոյ առջեւ եւ բիրք բիրուց կ'երկրպագէին: Մովսէս իր օրհնութեամբ կ'ըսէ.- «Տէրը Սինայէն պիտի գայ. մեզ Սէիրայէն երեւցաւ. փութացաւ Փառանու լեռնէն. տասը հազարներով կասիթայէն. իր հրեշտակները աջ կողմը իր հետ եւ խնայեց իր ժողովուրդին»: 2 Օրին.

33.2:

Փառք ի բարձունս Աստուծոյ: Հրեշտակներն ալ սքանչացած էին այս երեւոյթի ահաւորութենէն, անպատմելի խորհուրդէն. հաճեցաւ փրկել մարդկութիւնը որ յանցաւոր էր եւ օտարացեալ: Կը յայտնուի ոչ սոսկալի իշխանութեամբ, այլ նուաստութեամբ. ոչ զօրութեամբ, այլ տկարութեամբ. ոչ թէ Աստուածաբար թողութիւն կուտայ մեղքերուն այլ մարդանալով իր վրայ կ'առնէ զանոնք: Կ'արդարանայ Հօրը կամքը կատարելով, մեղաւորներուն մեղքը իր վրայ կ'առնէ: Այն որ մեղք չէր ճանչցեր, մեղքը շալակեց մեզի համար որպէսզի անով մենք Աստուծոյ արդարութիւնը ըլլանք: Բ. Կորնթ. 5.21: Մեղքերը իր վրայ վերցնելով, վերցուեցաւ նաեւ մարդոց հակառակութիւնը առ Աստուած: Յայտնուեցաւ նա որ թշնամութիւնը սպաննեց իր մարմնով եւ աւետարանեց խաղաղութիւն հեռաւորներուն եւ մերձաւորներուն. Եփես. 2: Խաղաղութիւն բերաւ խաչին վրայ հեղեալ արեամբ. Կող. 1: Արդ այսպէս խաղաղութիւն բերաւ Յիսուս իր միջնորդութեամբ:

Եւ ի մարդիկ հաճութիւն: Ասկէ աւելի մեծ ողորմութիւն կ'ըլլա՞յ, երբ իր որդին կը հաճի տալ: Որդին գալով մեզ գլուխ եղաւ: Ինչ որ գլխոյն համար հաշտ է, մարմնի անդամներուն համար եւս հաշտ է:

15.- Եւ երբ որ հրեշտակները երկինք վերացան, հովիւները ըսին իրարու, եկէք մինչեւ Բեթղեհէմ երթանք, տեսնելու համար թէ ի՞նչ է այս որ պատահեցաւ եւ որ Տէրը մեզի գիտցուց:

Հովիւները իմաստնացան եւ հասկցան թէ տեսիլքը Աստուածային է: Հրեշտակն ալ ըսաւ իրենց թէ մանուկը պիտի գտնէք խանձարորի մէջ փաթ-

թուած եւ մսորին մէջ դրուած: Ստուգել ուզեցին, երթանք մինչեւ Բեթղեհէմ ըսին որովհետեւ այրը գիւղին մօտ էր եւ լոյսին ճառագայթումը տեսան այրին վրայ, թէեւ լոյսը շողարձակ էր ամենուրեք, հրեշտակներն ալ այրին վրայ զԱստուած կը փառաւորէին:

16.- Արտօրնօք եկան այրին առջեւ եւ գտան Մարիամն ու Յովսէփը միայն եւ մանուկը ըստ հրեշտակին՝ մսորին մէջ. երկրպագեցին մանկան:

17.- Հրեշտակէն պատմուած ամէն ինչ տեսան եւ վերահասու եղան: Անքան հօտերուն հովիւները արժանի եղան սուրբ եւ երկնային հովիւը տեսնելու այն որ եկաւ իր անձը դնելու վասն ոչխարացն, մոլորեալ ոչխարը բլուրներուն եւ լեռներուն վրայ փնտռելու: Այս հովուին համար Եսայի կ'ըսէ.- «Պիտի խնամէ իր ոչխարները, պիտի հաւաքէ զանոնք իր բազկաւ, գառները իր գրկին մէջ պիտի առնէ եւ որոջները ջուրերուն պիտի առաջ-նորդէ»: Եսայի 40.11: Հովիւները այս տեսնելով չլռեցին, այլ բոլորին կը պատմէին ինչ որ տեսան ու լսեցին:

18.- Ամէն անոնք որ կը լսէին, կը զարմանային սքանչելի տեսիլքին համար: Թէեւ իր Աստուածութիւնը ամփոփեց ծառայի կերպարանք առնելով, այլ ինքզինք լոյսի սաստկութեամբ յայտնեց:

19.- Այս ամէնքը Մարիամ իր միտքը կը պահէր եւ կը խորհէր խոր-հուրդին մասին: Հիացած էր հրաշքներուն վերահասու ըլլալով, կ'իմաստնանար եւ փորձառու կը լինէր: Նախ հրեշտակին երեւումն ու աւետումը: Ապա անսերմ յղութիւն: Եղիսաբեթին խօսքերը իրեն հանդէպ: Կուսութեամբ եւ առանց երկունքի ծնունդը: Լոյսին ծագումն ու հրեշտակներու փառաբանութիւնը: Փայլուն աստղը որ առաջնորդեց մոգերը եւ բերաւ հեռաւոր երկրէ որպէսզի երկրպագեն: Այս ամէնքը տեսնելով, «խելամուտ լինէր ի սրտի իրում»: Այսինքն չէր խօսէր, մէկու մը չէր պատմէր իրեն պատահած հրաշքներուն մասին, բան մը որ անմիտ կանանց ընթացիկ սովորութիւնն է:

20.- Վերադարձան հովիւները, կը փառաւորէին ու կ'օրհնէին զԱստուած, այն բոլորին համար որ տեսան ու լսեցին ինչպէս որ պատմուած էր իրենց:

Տեսիլքին ահաւորութենէն, անմարմնական զօրքերու ներկայութենէն որոնք կը փառաւորէին զԱստուած, գիտցան թէ տեսիլքը Աստուածային է: Դնչ որ հրեշտակը ըսած էր իրենց, այնպէս ալ նոյնօրինակ տեսան: Հաւատացին թէ Աստուածային է ծնունդը: Հրեշտակներէն օրինակ առնելով, իրենք եւս կ'օրհնէին զԱստուած, մարդկութիւնը բարերարելուն եւ ողորմելուն համար:

21.- Եւ երբ որ ութ օրեր անցան, եկան զայն թլփատելու համար. կոչ-ւեցաւ Յիսուս, ինչպէս յղութենէն առաջ հրեշտակը ըսած էր: Այս ալ յանձն կ'առնէ ըստ օրինաց, որպէսզի նախ օրէնքը կատարէ ապա զայն լուծէ: Օրի-

նական պիտի չըլլար, օրէնքներէն հրաժարիլ որոնք ինքն իսկ աւանդած էր նախահայրերու ձեռամբ:

22.- Երբ որ ըստ օրինացն Մովսէսի սրբութեան օրերը աւարտեցան: Որո՞ւն համար ըսուած են սրբութեան օրերը: Մովսիսական օրէնքին համար հարկաւ, ինչպէս կը յիշուի, Թուոց 19: Բայց Մարիամ մաքուր եւ անախտ էր ըստ ամենայնի: Ըստ օրինաց եւ նոյնիսկ օրէնքէն վեր սուրբ էր որովհետեւ Ս. Հոգին մաքրիչ է եւ օգնական անարատ ծննդեան: Թէեւ օրէնքին հարկին ներքեւ չէր, բայց որպէսզի Օրէնքի քակտիչ չերեւի, այդ պատճառաւ յանձն կ'առնէ սրբութիւն օրինացն: Ծառերէն անյայտ էր անսերմն եւ առանց արեան անոր ծնունդը. այս պատճառաւ քառասուն օրեր կը մնայ ուր որ էր ապա կը բերեն Երուսաղէմի Տաճար, Տիրոջ յանդիման որպէսզի Տիրոջ ընծայուի եւ մեր բնութիւնը Հօր Աստուծոյ ընծայէ, վասնզի գլխուն հետ մենք, անոր անդամներս ալ ընծայուեցանք: Ոչ միայն այսչափ այլ այս խորհուրդը կը կատարուի անոր վրայ որ Տիրոջ օրէնքին մէջ գրուած է.-

23.- Իւրաքանչիւր անդրանիկ արու զաւակ, Տիրոջ պիտի ընծայուի: Ո՞ր, ե՞րբ դրուած էր այս օրէնքը: Ժամանակին երբ եգիպտացոց անդրանիկ զաւակները զարնուեցան, ըսաւ.- իսրայէլացոց անդրանիկ զաւակները իմա են, եգիպտացոց անդրանիկ զաւակներուն հարկանելէս ետք: Այնպէս ուրեմն, իսրայէլի անդրանիկ զաւակները Աստուծոյ ընծայուեցան: Երբ որ ժողովուրդը չի կամեցաւ տալ կամ ընծայել անդրանիկները, իսրայէլի անդրանիկ զաւակներուն փոխարէն, առաւ Պելիի որդիները: Հաշուելու ատեն, Պելիի որդիները պակաս գտնուեցան քան իսրայէլի անդրանիկ արու զաւակները: Այս պատճառաւ ալ ստիպուեցան իսրայէլի անդրանիկ զաւակները երկդրամեանը վճարել Պելիի որդիներուն:

24.- Զոհ մատուցանել, Տիրոջ օրէնքին համաձայն, երկու տատրակ կամ աղանիի երկու ձագեր:

Այս օրէնքը դրուեցաւ ոչ թէ զոհը ճշդելու համար այլ զուարակէ սկսելով կ'իջնէ մինչեւ տատրակ եւ աղանի անոնց աղքատութեան համար: Որովհետեւ այն որ զուարակ կամ խոյ կամ նոխազ չունի, այնպիսին կը մատուցանէ տատրակ կամ աղանի: Արդ՝ մեր տիրոջ համար մատուցուեցան աղանիներ, աղքատութեան համար բայց խորհրդականներէն: Անոնք որ ըստ օրինաց կը մատուցանեն, իրենց անձերուն տեղ կ'ընծայեն զոհը, բայց Յիսուս վայելչական պատարագը կ'ընծայէ, որովհետեւ նմանութեամբ անմեղն ու ողջախոհը կը մատուցանէ:

25.- Երուսաղէմի մէջ մարդ մը կար որ Սիմէոն կը կոչուէր, արդար եւ երկիւղած մարդ որ կ'սպասէր իսրայէլի վերականգնման եւ Ս. Հոգին իր վրայ էր:

26.- Ս. Հոգիէն հրաման տրուած էր իրեն չմեռնիլ մինչեւ չտեսնէ Տիրոջ օծեալը:

Այս Սիմէոն ծերունոյն մասին անցնելիք շատ բան չունինք, բացի Աւետարանիչներու պատմածէն: Ոմանք թէն ըսած են թէ Պաղոմեաններու ժամանակէն ողջ մնացած է, բայց ստուգապէս չենք կրնար բան մը ըսել, ստոյգ մեր գրչագրերն ալ այսպիսի բան չեն յիշեր: Բայց եթէ Ս. Հոգին իր վրայ էր, կը նշանակէ թէ սուրբ էր ու մեծագոյն շնորհի արժանացած: Որովհետեւ այն որուն մարգարէները ցանկացան տեսնել եւ չկրցան տեսնել, սա ցանկացաւ եւ տեսաւ: Այս կապակցութեամբ մեր Տէրն ալ իր աշակերտներուն ըսաւ. «Երանի Զեր աշքերուն որ կը տեսնեն եւ ականջներուն որ կը լսեն. ճշմարիտ կ'ըսեմ Զեզի, շատ մարգարէներ ցանկացան տեսնել զիս եւ չտեսան:» Ս. Հոգին ըսած էր մի տեսցես զմահ, մինչեւ տեսցես զօծեալն Տեառն: Նոյն զօրութիւնն է որ ինչպէս սկիզբէն մեր բնութիւնը անմահ ստեղծեց, միայն անհնազանդութեան համար լուծեց, նոյն այդ զօրութիւնը պնդեց մահկանացու Սիմէոնը, մահուան դէմ արձանանալու համար որպէսզի կարենայ տեսնել այն որ մահուան թագաւորութիւնը պիտի վերցնէր: Այս է իսրայէլի միսիթարութիւնն ու վերականգնումը, անոնք որոնք հաւատքով Աբրահամի որդիք կոչուեցան: Երբ որ խորհուրդի կատարման կամ լրման անտիսը ստացաւ, Ս. Հոգիի ազդմամբ, Տաճար եկաւ որպէսզի տեսուչ ու վկայ լինի այլ ամէնքին թէ ո՞վ է ան որ երեւեցաւ տղայ մարմնով:

27.- Երբ որ ծնողքը բերին մանուկը օրէնքին ներքեւ սովորութեան համաձայն:

Ոչ միայն Մարիամ կամ Յովսէփ, այլ ծնողք կ'ըսէ անտարանիչը: Թէն իրենք ծննդեան նպաստ մը չէին, այլ լոկ սպասաւոր եղան այսպիսի զարմանալի ծննդեան, բայց հօր վերականգնութեան արժանի կացուցուեցաւ: Օրէնքին սովորութեան համաձայն, ծնողքը բերին մանուկը: Ի՞նչ է օրէնքին սովորութիւնը: Մանուկը Տիրոջ առջեւ բերել, որպէսզի քահանան զոհ մատուցանէ: Արիւնը խորանին յատակին վրայ սրկել զո՞հը տանելով ներսի սրբութեան, սրբեցեալն ալ սրկելով: Արդ՝ այս էր օրէնքին սովորութիւնը:

28.- Իր գրկին մէջ առաւ զայն, օրհնեց զԱստուած:

Երբ գրկեց, գոհութիւն յայտնեց Աստուծոյ, օրհնեց ամենակեցոյց բնութիւնը որ անքննին գթութիւն ցոյց տուաւ մարդկային ցեղին վերաբերմամբ: Որովհետեւ հրեշտակներէն ալ անտեսանելին ինք տեսաւ որուն մարգարէները կը ցանկային տեսնել: Արդ ընդունելով իր գրկին մէջ հրաշքը կատարուած էր, որովհետեւ գիտէր թէ այն որուն շալկած է, բոլոր ստեղծուածները կը կրէ միայն իր խօսքին զօրութեամբ: Այս պատճառաւ ալ ոչ թէ մանուկին կ'ուղղէ իր խօսքը այլ Աստուծոյ որ կ'իշխէ ի վերայ ամենայնի:

29.- Կ'ըսէ.- Արդ արձակէ ծառադ, Տէր, ի խաղաղութիւն ըստ հրա-

մանիդ:

Ոչ թե սոսկ մանուկին կը նայէր, այլ իմանալի հոլը Աստուածութիւնը կը տեսնէր հոգւոյն աչքերով որ խառնուած եւ միաւորուած էր նորոգ ծնեալ մանկան: Վասն որոյ կ'աղաչէ Աստուծոյ որ իշխանութիւն ունի մահը արտաքսելու եւ հրամայելու որ մահը տիրէ անոնց որ կը կամին: Արձակէ զիս բանտի կապանքներէն: Արդարեւ խաղաղութեան մէջ են անոնք որոնք զերծ ամէն տեսակ խաբէութենէ, կը մեկնին մաքուր եւ անախտ: Ծառայ, որովհետեւ իր արարիչն է, մեր բնութեան արարիչն է, թէեւ տղայացեալ, գրկի մէջ կ'առնուի: Սիմէոն տեսաւ նաեւ թէ իր բոլոր ծառաներն ալ իր արեամբ եւ խաչով պիտի գնէր:

30-31.- Աչքերս տեսան փրկութիւնը որը պատրաստուեցաւ որպէսզի բոլոր ժողովուրդներն ալ տեսնեն:

Տեսաւ փրկիչը, տեսաւ եւ խաչով իրագործուելիք փրկութիւնը: Փրկութիւնը ամենքին համար էր, որովհետեւ գառն Աստուծոյ բարձաւ համայն աշխարհի մեղքը եւ բոլոր ազգերուն, բլոր ժողովուրդներուն համար պատարագւեցաւ:

32.- Լոյս որ յայտնութիւն պիտի ըլլայ հեթանոսներուն: Եւ փառք քու ժողովուրդին իսրայէլի:

Փրկութիւնը բոլոր ժողովուրդներուն պատրաստելուն համար, անոնք որ կը կամին, կ'ընդունին զայն: Որպէսզի ժողովուրդ բացատրութեամբ միայն հրեաները չկարծուին, կը յաւելու, «Լոյս յայտնուեցար հեթանոսներուն»: Խաչելութենէն եւ յարութենէն ետք պիտի ծագէր լոյսը անոնց վրայ: Աստեճական կեանքին մէջ հեթանոսներէն հեռու էր, սակայն Յարութենէն ետք, ըսաւ. - «Գացէք ուսուցանեցէք հեթանոսներուն:»

Փառք ժողովրդեան քում իսրայէլի:

Որքան մեծ է իսրայէլի կուրութիւնը: Փառքի բարձրութենէն մերկանալով, ինքզինքնին կողոպտեցին: Աստուածային պատուէն վար իյնալով, անարգ եւ թշուառական եղան: Բարութիւնը աչօք տեսաւ այս ամէնը եւ ըսաւ, - «Մեր Աստուծոյն ոչ ոք կը հաւասարի, երկրի վրայ երեւեցաւ եւ մարդոց մէջ շրջեցաւ». կը խրատէ իսրայէլի ժողովուրդը որպէսզի չկորսնցնէ փառքը: Դարձիր իսրայէլ, ամուր բռնէ, անոր լոյսի ծագումը տես, քու փառքը ուրիշին մի տար եւ քու օգուտդ ուրիշ ազգի, օտար ժողովուրդի մի տար»: Բարութիւնը 4: Թէեւ բոլոր մարգարէներն ալ այսպէս կը խրատեն, կ'արթնցնեն իսրայէլի ժողովրդեան, պատրաստ ըլլալու եւ իրենց յայտնուելիք փառքը ընդունելու, սակայն չուսանեցան փառքին հաղորդուելու, այլ թշնամացան: Ոչ միայն անոր հանդէպ որ յայտնուեցաւ անոնց փառքով այլ զինքը կանխող մարգարէներուն նաեւ որոնք զինք քարոզեցին: Ըստ այնմ կոչուեցան խստապարա-

նոցներ, սրտով անթլփատներ, միշտ Ս. Հոգւոյն հակառակողներ: Իսրայէլ արհամարհեց փառքը: Բայց նա յայտնուեցաւ փառքով իր առաքելութիւնը կատարեց: Հրեաները անպատասխանի են, միայն ինքզինքնին կրնան դատապարտել: Ան որ գիտէր անոնց ապերախտութիւնը, անոնց փրկութեան համար խնամքը երբեք չպակսեցուց:

ՅՅ.- Հայրը եւ մայրը զարմացած էին իր մասին խօսուածներուն համար:

Կը զարմանային Սիմէոնի խօսքերուն որովհետեւ ոչ այնքան յայտնուած էր անոնց որքան Սիմէոնի: Թէեւ անոր մեծութիւնը յայտնի էր անոնց այն հրաշքներէն մանաւանդ որոնց ականատես եղան եւ հրեշտակին խօսքերէն, այնուհանդերձ իբրեւ երեխայ կ'ընդունէին զայն: Հրեշտակէն իմացուածներուն վերաբերմամբ, մարմնաւոր թագաւորութիւն կ'ակնկալէին: Կը կարծէին թէ պիտի թագաւորէ ի վերայ տանն Յակոբայ, ըստ անոր հօր Դաւթի: Իսկ թէ անբովանդակելի Աստուածութիւնը բովանդակուած է անոր մէջ, կ'անգիտանային: Քանզի պատշաճ էր որ ծածկէր ինքզինք որպէսզի կարողանան իր հետ բնակիլ: Եթէ գիտնային թէ ամենակալ եւ արարիչ Աստուած է, ի՞նչպէս պիտի հանդուրժէին անոր առաջ կենալ եւ իբրեւ մարդ նայիլ անոր: Առաքեալներուն համար ալ այսպէս էր, զի գրուած էր թէ «Բանն ծածկեալ էր ի նոցանէ» որպէսզի չգիտնան: Յայտնուեցաւ միայն Սիմէոնի, Յովհաննէսի եւ Զաքարիայի, անոնց հետ միշտ պիտի չմնար: Մէկ անգամ տեսան, փափաքնին կատարուեցաւ, անկէ ետք չհամարձակեցան մօտենալ անոր:

ՅԶ.- Սիմէոն օրհնեց զանոնք եւ ըսաւ իր մօր Մարիամին. Սա իսրայէլի մէջ շատերու գլորման եւ կանգնման պատճառ պիտի ըլլայ, նշան հակառակութեան:

Յայտնի է եւ մեկնութեան չի կարօտիր այս մարգարէութիւնը: Ծատերը, առաջին յանցանքին գլորմանէն կանգնեցան: Անհաւատութենէ եւ կորստական մեղքէ բռնուածները, Քրիստոսի շնորհով վերականգնեցան, բարձրացան եւ հաստատուեցան ժայռի վրայ: Ըստ Սաղմոսերգոյին, «Հանեց զիս տառապանքներու գութէն, կաւէն ու տիղմէն, ժայռի վրայ կանգնեցուց ոտքերս, ուղղեց ընթացքս»: Անոնք որոնք անհաւատութենէ վարակուելով, խտորեցան գլորելով ծածկուեցան խաւարին խորը, դպիրներուն եւ Փարիսեցիներուն նման եւ այլոց նման որոնք իր փառքին հետ հաղորդակից չեղան: Մարգարէական գիրքերու մէջ եւս կը կարդանք.- «Հիմերուն մէջ Սիոնի պիտի դնեմ պատուական եւ ընտիր վեմ եւ ով որ հաւատայ անոր պիտի չամչնայ»: Եսայի 28: Դարձեալ վեմ գլորման եւ քար գայթակղութեան: Հոով. 9: Ինչ որ մարգարէները գուշակեցին ծածուկ խորհրդով, Սիմէոն զայն թարգմանեց յայտնապէս:

Մենք եւս կրնանք հաստատել այս պարագան. անհաւատութեան մէջ գլորելով, զօրացած կը կանգնի հաւատքը: Մեղքերէ պակսելով կը վերականգնի արդարութիւնը: Եթէ գարշ ցանկութիւնները չգլորին, չվերականգնի որջախտիւնը: Եթէ ազահութիւնը չդադրի, սէրն ու ողորմութիւնը չի հաստատուիր: Այս տեսութեան համաձայն ներհակները, ընդդիմաբաժանեալ տեսակներու լուծմամբ, կարելի է զօրացած տեսնել:

Նշան հակառակութեան: Ամէնքը հակառակ կարծիք ունեցան Քրիստոսի մասին: Խաղաղութեան համար պատերազմեցանք: Սիրոյ համար ատելութիւն ունեցանք: Այսպէս պատահեցաւ: Պատճառը, Աստուած էր, մարմնով երեցաւ, ուրեմն զարնուեցան գայթակղութեան վէմին:

Յ5.- Քու սիրտդ պիտի խոցուի:

Այնքան պիտի բազմանան գայթակղեցուցիչները որ կարծիքներէ պիտի չազատի: Յիսուսի չարչարանքներու ժամանակ, թերահաւատութեան սուրը անցաւ մտքէն: Հրեշտակը Յիսուսի ծնունդէն առաջ խօսեցաւ Մարիամին, աւետեց եւ ըսաւ.- «Յակոբի տան վրայ պիտի թագաւորէ եւ անոր թագաւորութիւնը վախճան պիտի չունենայ»: Ուրիշ հրաշքներու ալ վերահասու եղաւ: Երբ որ Յիսուս կատարեալ տարիքի հասաւ, սկսան յայտնուիլ անոր Աստուածութեան զօրութիւնները: Ուստի կարծեց թէ մօտեցաւ անոր թագաւորելուն ժամանակը: Չարչարանքներու իրողութիւնը ծածկուած էր իրմէ: Երբ որ տեսաւ կալանաւորուած, կապուած եւ դատապարտուած, խաչ բարձրացուած եւ մեռեալ, ամէն ինչի վախճանն էր: Տկարացաւ, թերահաւատութենէ վարակուած ինկաւ առ այն թէ այսքան հրաշքներուն վախճանը ի՞նչ եղաւ: Յիսուսի մահն ու յարութիւնը Աստուածային մատակարարութեամբ ծածուկ մնացին իրմէ, պէտք էր որ մարդկօրէն տրտմէր անոր չարչարանքներուն համար: Իսկ եթէ սկիզբէն յայտնուէր իրեն թէ Յիսուսի մահն ու յարութիւնը աշխարհի փրկութեան համար է, չէր թերահաւատեր ու չէր տրտմեր:

Յ5.- Ծատերու գաղտնի խորհուրդները պիտի յայտնուին:

Վերեւ յիշուած խաչելութեան եւ յարութեան խորհուրդը ամէնքէն ալ ծածկուած էր: Նոյնիսկ առաքեալներէն: Թէեւ անոնց յայտնած էր ըսելով Մարդոյ Որդին մեղաւոր մարդոց ձեռքը պիտի յանձնուի, պիտի խաչուի եւ թաղուի եւ երեք օրէն յարութիւն պիտի առնէ: Սակայն իր իսկ կամօք, շուտով մոռցան: Ծածկուած էր իրենցմէ որպէսզի չգիտնան:

Այս իսկ պատճառաւ

ըսաւ թէ յարութենէն ետք պիտի յիշեն, պիտի հաւատան եւ քարոզեն թէ կամաւ յառաջեց մահուան եւ ոչ թէ բռնութեամբ: Այսպէս ուրեմն, ամէնքը կ'ակնկալէին թէ իր յաւիտենական թագաւորութիւնը աշխարհի կը վերաբերէր. այն աստիճան որ հրեաները կը հաւաստէին թէ, օրէնքէն գիտենք թէ Քրիստոս յաւիտենական է, դու ի՞նչպէս կ'ըսես թէ խաչ պիտի բարձրանայ: Կղեւովպաս ալ ըսաւ թէ կ'ակնկալէինք որ ան պիտի փրկէր իսրայէլը: Չէր գիտեր թէ անոր

մահը աշխարհի փրկութեան համար է: Ծառերէն ծածկեալ՝ Աստուածային այս տնտեսութիւնն էր որ յայտնուեցաւ Սիմէոնի: Յովհաննէս ճանչցաւ եւ զայն Գառն Աստուծոյ անուանեց, որովհետեւ տեղեակ էր որ վասն ամենեցուն պիտի պատարագուի:

36.- Հոն էր եւ Աննա մարգարէութիւն, դուստր Փանուէլի, ազգէն Ասերա: Ուրախուցաւ տառեկան, այրի. եօթը տարի ամուսնացած մնալէ ետք, այրիացած: Աւետարանիչը կը փութայ գրել եւ այս կնոջ մասին: Նախ որովհետեւ մարգարէութեան հոգի ունէր. յետոյ Փանուէլի դուստրն էր, ազգէն Ասիրա: Ծերացած, մէկ ամուսին ունեցած: Այրի մնալը իսրայէլի մէջ նախատինք էր, բայց աւետարանին շնորհին մօտ ըլլալով այդ նախատինքին մասին չարտա-յայտուիր: Այլ կ'ըսէ համբերութեամբ այրի մնացած էր այդչափ ժամանակ:

37.- Զէր մեկնէր տաճարէն, պաշտամունք կը կատարէր գիշեր ցերեկ:

Առաքիւնի վարքը ցոյց տալով, Աւետարանիչը կը վկայէ թէ արժանի էր շնորհի եւ յայտնութեան:

38.- Նոյն պահուն վրայ հասնելով, գոհութիւն կուտար Աստուծոյ, կը խօսէր մանուկին մասին ամէնքին որոնք Երուսաղէմի փրկութեան ակնկալու-թիւնը ունէին: Մաքուր հոգով շատերուն Ս. Հոգւոյն շնորհներով կը լեցնէ. մարգարէ-ական շունչ կուտայ, Աստուածութեան վկայ կը կացուցանէ: Աննա փրկութեան մերձաւորութեան մասին մարգարէացաւ, ոչ թէ չարերուն հետ այլ անոնց որոնք կը բաղձային անոր յայտնութեան եւ Երուսաղէմի փրկութեան. ոչ միայն Երու-սաղէմի փրկութեան այլ Ադամի բոլոր ծնունդներուն:

39.- Երբ որ Տիրոջ օրէնքին համաձայն նախատեսուած ամէն ինչ ըրին, վերադարձան Գալիլիա, իրենց քաղաքը Նազարէթ:

Մատթէոս Աւետարանիչ վերեւ յիշուած մանրամասնութիւններուն մասին չէ գրած. միայն քերթէհէմի մէջ ծնիլը, մոգերուն ընծայաբերումը, Հերովդէսի չարանալը եւ Եգիպտոս մեկնիլը: Ղուկաս այդ պակասութիւնը կը լրացնէ: Յայտնի է թէ Բեթղէհէմէ չէ որ մեկնեցան Եգիպտոս այլ վերադարձան Նազա-րէթ զի Բեթղէհէմի մէջ բնակութեան տեղ չունէին, մարդահամարին եւ մարգա-րէութեան լրման համար գացին հոն: Որչա՞փ ատեն մնացին: Օրէնքը պահելու ժամանակաշրջան մը միայն: Յովհաննէս Ոսկեբերան Մատթէոսի եւ Ղուկասու այս տարբերութեան մասին ընդարձակ բացատրութիւն կուտայ:

40.- Մանուկը կ'աճէր եւ կը զօրանար իմաստութեամբ եւ Աստուծոյ շնորհը իր վրայ էր: Որովհետեւ Աստուած էր եւ մարդացաւ, Աստուածայիններուն մասին կը յիշէ Աւետարանիչը, այսպէս եւ մարդկայինին վերաբերողներն ալ կը յիշէ որ-պէսզի ամենայնիւ ստուգուի մարմնոյն վերաբերող ամէն ինչ, ընդդէմ ուրա-ցողներուն: Ստուգապէս մարմին ըլլալուն համար կը գրէ թէ մանուկը կ'աճէր ու կը զօրանար լի իմաստութեամբ: Ոչ մարդկեղէն իմաստութեամբ, այլ Աստուա-ծային կատարեալ իմաստութեամբ լցեալ, ամենակատար Աստուածութեան

խառնելով, տղայական մարմինը այնպես կ'աճեր: Պողոս Առաքեալ այս մասին կը գրէ.- «Ի նմա բնակեալ ամենայն լրումն Աստուածութեան մարմնապէս»: Կողոս. 2: Հասկնալի է թէ Աստուծոյ շնորհը իր վրայ էր: Այսինքն Ս. Հոգւոյն հեղումը: Ըստ Յովհաննէս Աւետարանչին, Հայրը Որդւոյն չափով չէ որ կուտայ Ս. Հոգին: Որովհետեւ ոչ կուտայ եւ ոչ ալ կը չափէ, Հօրմէն Որդւոյն ոչինչ չափով տրուած է այլ իբրեւ համապատասխան իր մէջ կը բնակի:

41.- Անոր ծնողքը ամէն տարի Երուսաղէմ կ'երթային Զատկի տօնին: Մովսէսէ աւանդութեալ անոնց որպէսզի ոչ ոք համարձակի տօնը կատարել Տիրոջը ընտրած վայրէն դուրս: Այս պատուէրին համաձայն, բոլոր գաւառներէն կը հաւաքուէին Երուսաղէմ: Յովսէփ ալ Մարիամի եւ Յիսուսի հետ մեկնեցան Երուսաղէմ:

42.- Յիսուս տասներկու տարեկան էր երբ Երուսաղէմ գացին, տօնին առթիւ: Երբ տօնը աւարտեցաւ ետ վերադարձան դէպի տուն. իսկ նա մնաց հոն. փափաքեցաւ այդ տարիքին իսկ ինքզինքն յայտնել:

43-44.- Բայց Մարիամ եւ Յովսէփ կարծեցին թէ իր հասակակիցներուն, ուղեւորներուն հետ է: Սկսան փնտռել բարեկամներու եւ ազգականներու մօտ: Մէկ օրուայ ճանապարհ երթալէ եւ օթեւան մը հասնելէ ետք, բոլորին մօտ փնտռելով եւ չգտնելով, խռովեցան, մտածումները կուտակուեցան, տրտմութեամբ վերադարձան Երուսաղէմ փնտռելու համար: Հերովդէսի կողմէ մանուկները կոտորելու կասկածները եւ երկիւղը մտահան չէին ըրած: Արդեօ՞ք ճանչցան զայն եւ բռնելով գաղտնօրէն սպաննեցին:

45-46.- Երեք օրեր ետք զինք գտան Տաճարին մէջ նստած, ուսուցիչներու հետ: Լաւ կ'ըլլայ որ ստուգենք այս պարագան: Մէկ՝ Երուսաղէմ գացին: Երկու՝ վերադարձան: Երեք գտան զայն Տաճարին մէջ: Եթէ երկիւղ ունէին որ մեռեալ էր, ապա Յարութեան խորհուրդը չի՞ պատկերացներ. երեք օրեր ետք ողջ գտան Տաճարին մէջ, օրէնքի վարդապետներուն կը խօսէր եւ կը լսէր անոնցմէ:

47.- Ամէնքը որ կը լսէին, կը զարմանային իր իմաստութեան եւ տուած պատասխաններուն համար:

Ինքզինքն անոնց յայտնեց, ոչ թէ հրաշքներով ինչպէս ծննդեան ատեն, այլ արտայայտութիւններուն իմաստութեամբը: Զարմացուց զանոնք որպէսզի ճանչնան եւ գիտնան մանկացեալ Աստուածութեան իմաստութիւնը: Յոյց կուտայ իր Աստուածութիւնը ի յանդիմանութիւն անոնց որոնք տեսան եւ չհաւատացին:

48.- Ծնողքը զինք տեսնելով զարմացան, սքանչացան: Մայրը ըսաւ.- Որդեակ, ինչո՞ւ մեզի հետ այսպէս վարուեցար, հայրդ եւ ես ահա մտահոգւեցանք եւ կը փնտռենք քեզ:

Սքանչանալը կրկնակի է: Մէկ, որովհետեւ ողջ գտան զինք եւ երկու,

օրէնքի գիտուններուն հետ նստած կը խօսէր: Խնամք վայելելու տարիքին մէջ կը գտնուէր: Այսպէս ըրաւ որովհետեւ խնամքի չէր կարօտեր: Իր ծննդեան ատեն Փառք ի Բարձունս երգող հրեշտակներու բազմութիւնը իրեն կ'սպասատրէին: Չբարկացան, չի սաստեցին: Թէեւ անոր աստուածութիւնը ծածկուած էր իրենցմէ, բայց մարդկային բնութենէն վեր ըլլալը յայտնի էր իրենց: Յովսէփ բնաւ չի համարձակիր խօսիլ իբրեւ հայր: Իսկ այն որ զինք ծնաւ, աղերսելով կը խօսի: Իրենց տրտմութիւնը, մտահոգութիւնը, փնտռելը կ'առաջադրէ: Իսկ նա այնպիսի իմաստութեամբ կը խօսի որուն չեն կրնար հասու լինել:

49.- Ինչո՞ւ կը փնտռէք զիս: Չէ՞ք գիտեր թէ պէտք է Հօրս տան մէջ ըլլամ:

Այսինքն պէտք չունիմ Ձեր վերակացութեան ու խնամքին, տարօրինակ բան մը չըրի ձեզմէ բաժնուելով, որովհետեւ պէտք է Հօրս տան մէջ ըլլամ: Հօրս տունը ըսել, անտեղի չէ եզրակացնել թէ Դաւթի կ'ակնարկուի: Ձի ըստ մարմնոյ Դաւթի որդի էր: Բայց Հօր Աստուծոյ համար կ'ըսէր: Որովհետեւ Տաճարը կառուցուեցաւ իբրեւ տուն Աստուծոյ: Ըստ այնմ- «Տուն իմ տուն աղօթից կոչեցի»: Արդ որովհետեւ մշտնջենաւոր Աստուծոյ որդին էր որուն անունով Տաճարը շինուեցաւ, ուրեմն որդւոյն սեփական է հօր տան մէջ բնակիլ:

50.- Բայց անոնք չհասկցան թէ ինչ ըսել կուզէր:

Թէեւ այնքան ալ դժուար չէր հասկնալ, որովհետեւ յղութենէն առաջ հրեշտակը ըսած էր.- «Այն որ պիտի ծնանի սուրբ է եւ Աստուծոյ որդի պիտի կոչուի»: Իր անձին մասին պատշաճը բացատրելէն ետք, հնազանդութեան օրէնքը ցոյց կուտայ որով յանձն կ'առնէ ծնանիլ:

51.- Ետ վերադարձաւ անոնց հետ Նազարէթ եւ անոնց հնազանդ էր:

Այն որ հօր եւ մօր հնազանդ ըլլալու օրէնքը հաստատեց, պատշաճ էր որ ինք եւս կատարէր օրէնքը: Մայրը այս բոլորը կը պահէր ի սրտի իւրում:

52.- Յիսուս քանի կը մեծնար, այնքան կը զարգանար իմաստութեամբ, Աստուծոյ եւ մարդոց շնորհով:

40-րդ համարին մէջ ըսուեցաւ արդէն թէ Աստուծոյ շնորհը իր վրայ էր: Իսկ այստեղ կը յաւելու Աստուածային եւ մարդկային: Բննելի է: Երբ ստնդեայ էր, ոեւէ մէկը իր մասին փոյթ չէր ըներ, տղայութիւնը շնորհին մեծութիւնը կը ծածկէր: Իսկ կատարելութեան հասակին, ամէնքը տեսնելով անոր պարկեշտ վարքը, անձին համեստութիւնը, շնորհալի եւ օգտակար խօսքերը, նաեւ դէմքին վայելչութիւնը, մարդիկ կը փառաւորէին զայն: Երբ մանուկ էր, Հօրմէն միայն իրեն պատիւ եւ փառք շնորհուած էր: Միայն նա կը ճանաչէր զինք: Բայց երբ աճեցաւ ու զարգացաւ, մարդոցմէ ալ փառք ընդունեցաւ: Ըստ այնմ.- «Կ'ուսուցանէր ժողովուրդին, փառաւորուելով ամէնքէն»:

ԼՈՒՆ ՎԿԱՆԵՐ

Քրիստոնէական հասկացողութեամբ, վկան՝ Յսուսի անուան համար նահատակուած անձն է, որ հր քովանդակ կեանքի ընթացքին վկայած է հր հաւատարմութիւնը Փրկչին և Անոր Աւետարանին:

Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը լի է վկաներու անուններով: Մեզի յայտնի վկաներէն գէթ յիշենք՝ Զաքարիա կաթողիկոս Աղթամարցին, Յարութիւն Մալղարացին, Յովհաննէս Մալաթիացին, Թուխման Տիգրանակերտցին, Սահակ Կարնեցին, Վառվառէն և Սայաթ-Նովան: Հայոց վկաներու թիւը անբանակ է ու անսահման: Այս ուղղութեամբ, Յակոբ Մանանդեանն ու Հրաչեայ Աճառեանը շնորհակալ աշխատանք կատարած են նորագոյն վկաները հիմի բերելով հրենց «Հայոց նոր վկաները» երկատոր երկասիրութեան մէջ՝ տպուած հ վաղարշապատ, 1902 թուին: Զոյգ հատորները կ'ընդգրկեն 1155-էն 1843 թուականներու վկաները:

Այժմ համառօտիւ անդրադառնանք վերոյիշեալ վկաներու կեանքին և այլազան հանգամանքներուն, որ հրենց առաջնորդեցին դէպի վաղածամ ու անգութ մահ:

ա.- Զաքարիա կաթողիկոս Աղթամարցի: Աթոռ բարձրանալէ ետք 1378-ին հր «Վիճակին զարգացման և աթոռին պայծառութեան» հետամուտ եղաւ: Յայսմաւուրքն ու Հայոց նոր վկաները (ՀՆՎ.) լայն տեղեկութիւն կուտան Զաքարիա կաթողիկոսի անբասիր վարքի ու բարքի, ջերմեռանդ ու կորովի գործունէութեան մասին: Զոյգ աղբիւրները կը հաղորդեն որ ճափէր անու-նով Ոստանի Դատաւորի սաղրանքին գոհը կը դառնայ կաթողիկոսը: Կը բռնադատեն զինք ուրանալ հր հաւատքը և կրօնափոխ ըլլալ: Կաթողիկոսը աներեր ու անսասան կը մնայ հր որոշման վրայ: Զինք կ'ապտակեն, կ'անպատուեն, «Վիզէն չուան անցընելով փողոցներ կը քաշկոտեն, մէկ կողմէն ալ կը քարկոծեն ու կը հարուածեն, մինչև որ փողոցի մէջտեղ հոգին կ'աւանդէ» (Օրմ. Ազգպտմ.)՝ «օրհնութիւն հ բերանն, հ բարի խոստովանողութեամբ» (ՀՆՎ.): Ըստ Յայսմաւուրքի ընձեռած տեղեկութեանց, կաթողիկոսը կը թաղուի Յունիս 26, 1393 թուին՝ Աղթամարի մէջ:

բ.- Յարութիւն Մալղարացի: 1775 թուին, երբ նորափթիթ երիտասարդ էր Յարութիւն, դեռևս հր քսան զարուհները չբոլորած, հր հաւատքին համար կը զխատուի ու կը նահատակուի:

գ.- Յովհաննէս Մալաթիացի: Այս համեստ ու պատուական արհեստաւորը «զխահարկի համար կը բանտարկուի», ապա կը բռնադատուի ուրանալ հր նախնեաց հաւատքը: Մերժումին վրայ, կը սկսի անլուր տանջանաց շարքը՝ «զանակոծութիւն, կոճղ, ծաղանք»: Այս ամբողջը անօգուտ ու յուժմէտ կը թուին ըլլալ: Կ'արձակուի մահավճիռը և կը կախուի: Կը թաղուի Քառասուն Մանուկ եկեղեցիին մէջ, 1775 թուին:

դ. - Թուխման Տիգրանակերտցի: 1784-ին, «Տիարպէքիւրի Սը. Կիրակոս եկեղեցւոյ դրան առջև» պատահած է քստմենելի արարք մը: «Մանուկ ոմն ա- նուն Թուխման» ի դուռ ժամուն առաջնորդուած է ու զլխատուած վասնզի կը դաւանէր Զրիստոսը հըրև հը Փրկիչը:

ե. - Սահակ Կարնեցի: Սահակը (որ և Մսըր մականուանեալ), 21 տա- րեկան մատաղ հասակին, որբացած հօրմէ և լքուած անբարոյ կեանքին անձ- նատուր եղած մօրմէ, դիտողութեան արժանի կը դարձնէ մոլորեալ մօր կենաց ըն- թացքը: Մայրը, որ ցոփութեան մէջ մսխած կը թուէր ըլլալ Սահակի և փոքր եղ- բայրներուն ժառանգ ինկած բաժինը, սաստիկ կը վշտանայ և դատ կը բանայ որդ- ւոյն դէմ: Սահակ դատարան կը հրաւիրուի և «հըրև զթութեան նշան փաշային որդ- ւոյն ձեռքով ուրացութեան կը հրաւիրուի, զոր բացարձակ կը մերժէ Սահակ» (Օրմ. Ազգպտմ): Այնուհետև, մայրը կրկին կը բողոքէ Փաշային դէմ «թէ է՞ր չես հաներ զդա ի կենաց», որ թարգմանի՝ ինչո՞ւ անոր կեանքը չես խլեր: Ապա, կը տարուի Կանայճամբայ թաղը և «հանդէպ բացխանին» (իմա հրապարակաւ) մօրը վճարած պարանին գինով զաւակը կախաղան կը բարձրացուի: Զաւակը հոգին աւանդած ատեն, մայրը «զնացեալ յաղբիւրէն ձեռով ջուր խմեալ, վնշ, զի զովացաւ սիրտ իմ ասացեալ» (ՀնԱ. 5): Այս գայթակղութիւնը և անարդար դատաւճիռը խորապէս յուզած է ամէնքին, նոյնիսկ Տաճկաց սիրտը: Առաջնորդը թաղման ներկայ գտնուած է. թուականն է 1778:

զ. - Վառվառէ: Վառվառէն Դըվնիկ գիւղէն էր՝ Զուրիկեան Համբարի դուստրը: 11 տարեկանին նշանուած էր և 1810 թուին՝ 14 տարեկանին պիտի ամուսնանար, երբ դրացի ալլազը գեղեցիկ կոյսին անման տեսքէն գերուած կ'ուզէ զինքը ձեռք ձգել: Կոյսը անյողոյդը կը մնայ հը որոշման վրայ և հը սիրոյ խոստումը չի փոխեր: Կ'առաջարկեն ուրանալ հաւատքը և դաւանափոխ ըլլալ: Մերժման վրայ, կ'ենթարկուի շարշարանքներու, ինչպէս՝ «ձողկանք, սառոյցի և հրացեալ երկաթի տանջանքներ»: Մարմնական այս սոսկալի պատիժները անյաջող կ'անցնին, վասնզի քաջ կոյսը անդդուելի կը մնայ: Ի վերջոյ, եկեղեցւոյ դուռը կը կախուի:

է. - Սայաթ-Նովա: Ամէնքիս քաջ ծանօթ աշուղը՝ Յարութիւն, բնիկ Տփլիսեցի, որ տարիներով երգեց ու նուագեց արքայական պալատին մէջ, վերջիվերջոյ կրօ- նական սքեմ հագուեցաւ ու հը կեանքը ընդմիշտ կապեց եկեղեցական կեանքին հետ: Պատմութենէն մեզի յայտնի է թէ երբ Աղա Մահմէտ Վրաստան կը յարձակի, Սայաթ- Նովան Հաղբատի վանքին մէջ կ'աղօթէր: Զինք դուրս կը կանչեն որ ուրանայ հը հաւատքը. «Եկեղեցուց դուրս չեմ գալ, Յիսուսին չեմ ուրանալ» կ'ըսէ և Պարսից մահաբեր հարուածներուն տակ կը նահատակուի 1795 թուականին:

Հայ ժողովուրդը հը պատմութեան ամէն հանգրուանին տուած է նահատակներ հաւատքի, նուիրումի, որոնց սուրբ արեամբ ոռոգուած ու սրբագործուած է Հայոց սուրբ հողը:

Հայոց պետական կրօն հռչակումի պանծալի ու պատուաբեր թուականէն մինչև Հայաստանի խորհրդայնացման տխրահռչակ թուականը, Հայ ժողովուրդը տուած է փաղանգ մը Վկաներու, որք ցարդ կը յիշուին մեր պատմութեան մատեաններուն

և եկեղեցական պաշտամանց մէջ:

Բաւական է թերթել մեր եկեղեցւոյ օրացոյցը տեսնելու հայ և օտար քիւրաւոր վկաներու անուները: Կարևորագոյններէն կ'արժէ յիշատակել հազար երեսուն վկաները որ ինկան կրօնական առաջին պատերազմին, 451 թրւին:

Ապրիլ 24-ի օրով յիշատակուող մեր քիւրաւոր նահատակներուն մէջ մեծ թիւ մը կը կազմեն վկաները որ հաւատափոխ չեղան և իրենց թանկագին կեանքը նուիրաբերեցին Քրիստոսի պատարագասեղանին:

1920 թուականը եղաւ անկիւնադարձային տարի մը ողջ հայութեան համար, վասնզի այդ տարին էր որ արիւնալի էջ մը քացուեցաւ արդէն իսկ շարժարուած ու խոնջած հայոց կեանքէն ներս: Հայոց վկայաբանութիւնը անհարկի հարստացաւ բոնութեանց, խժոժութեանց ու սպանութեանց պատճառով: Խորհրդային կարգերը մեծապէս ազդեցին մեր ժողովուրդին նկարագրին վրայ: Համայնավարութիւնը ջլատեց մեր միասնականութիւնը, փշրեց մեր միատեղ ապրելու, աշխատելու և աղօթելու վճռականութիւնը: Ապա և, ամբաստանեց անմեղ ու ժրջան զաւակներն հայոց մատնութեան, դաւաճանութեան, կառավարութեան դէմ աշխատած ըլլալու, ինչպէս նաև հաւատացեալ ըլլալու քրէական յանցանքով և ուղարկեց հեռաւոր սառնամանիքները՝ իրենց գոյութիւնը քաշքշելու ամենադժուարին ու անմոլկային պայմաններուն մէջ և անդ իրենց հոգին աւանդելու:

Անհերքելի իրողութիւն է, որ խորհրդային անաստուածեան վարչածեհն հասցուցած վնասուց ու կորստեանց չափը անձայրածիր է: Բացի մարդկային մեծաթիւ կորուստէ, հայ ժողովուրդը տուժեց նաև մշակութային գետնի վրայ: Եթէ մէկ կողմէ խորհրդային օրէնքը պահեց ու պահպանեց պատմական հնագոյն յուշարձանները, ապա միւս կողմէն, անխնայօրէն հարուածեց ու տապալեց հայ մշակոյթի անկրկնելի կոթողները: Իսկ կանգուն մնացած այլ մատուռներն ու տաճարները վերածեց ախոռի և մթերանոցի: Երևանի մէջ քանդուեցան հոյակապ եկեղեցիներ և անոնց տեղ կառուցուեցան շարժապատկերի շէնքեր ու թատրոններ: Կրօնապատկան հողեր, կալուածներ և ինչքեր բռնագրաւուեցան բռնատէր ու անօրէն իշխանութեանց կողմէ:

Խորհրդային Միութեան իշխանութիւնները մեր մշակոյթը ողողեցին իրենց վարդապետութեամբ: Անոնք պարտադրեցին փոփոխութիւնը հայոց աւանդական (իմա՛ Մեսրոպեան) ուղղագրութեան և այդպիսով խրամատ մը ստեղծեցին արևելահայ և արևմտահայ զանգուածին միջև: Այս տարիներու բովանդակ գիտութիւնները՝ փիլիսոփայութիւն, լեզուաբանութիւն, գրականութիւն, երաժշտութիւն ևն, իրենց մտածողութեան հիմնակէտը, ելակէտը և նպատակակէտը համարեցին շեփորահարումը ու մշտական գովերգումը վարչածեհին: Ամէն բրնձաւառի մէջ փառքը պէտք է հիւսուէր Մեծին և փառատրութիւն ըլլար անոր

անուան: Հրապարակը անտանելիօրէն ապականած էր. իսկ ժողովուրդը դարձած էր խեղդամահ: Շնչելու, ազատօրէն մտածելու և ստեղծագործելու, յօրինելու և երգելու, քանահիւսելու և աղօթելու, անձնական ներաշխարհով զգալու և վայելելու բոլոր հնարաւորութիւնները մամլակի ուժգնութեամբ սեղմուած էին ու խորտակուած: Մարդը զրկուած էր իր մարդկային տարրական իրաւունքէն և ազնիւ առաքելութենէն:

Խորհրդային Միութեան զանազան երկիրներուն մէջ այս նուաճող ու զաւթիչ քաղաքականութիւնը անուշի ալիք բարձրացուց ընդվզումի և բողոքի: Այն եկեղեցական իշխանութիւնները որ իրենց զուէր կը ցցէին և կը պահանջէին հաշուէյարդարի նստիլ կառավարութեան հետ, իսկոյն կը մաքրուէին հրապարակէն ու կ'ոչնչացուէին: Այս դառն ճակատագրին արժանացած են անհամար եկեղեցականներ և աշխարհականներ: Հոգելոյս Խորէն Մուրատբէկեան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի սարսուղի դէպքը դեռևս թարմ է մեր միտքերուն մէջ: Կաթողիկոսը ընդդիմացած էր տեղական իշխանութեանց՝ կտրականապէս մերժելով յանձնել էջմիածնապատկան գոյքեր և եկեղեցական իրեր՝ փոխան պետական այն ծանր ու անհարկի հարկին որ դրուած էր էջմիածնի վրայ: 10 Ապրիլ, 1938 թուականը բովանդակ հայութեան համար սուգի օր հռչակուեցաւ, երբ Ամենայն Հայոց Վեհափառը անբարոյ ու պիղծ մարդկանց ձեռքով խեղդամահ եղաւ: Մեր ուսանողութեան օրերուն, մարդիկ որոշ երկիւղով ու զարշնչքով մատնացոյց կ'ընէին էջմիածին քաղաքին մէջ պետութեան հովանաւորութիւնը վայելող և ազատօրէն շնչող ու շրջող ոճրագործ կիներ, որ ենթարկուելով պետութեան կոշիւն, կամաւորապէս խեղդած էր պարթևահասակ կաթողիկոսը՝ օգնութեամբ և մեղսակցութեամբ երկու այրերու:

1938-1945 թուականներուն, Լուսաւորչի զահր մնաց թափուր, իսկ ժողովուրդը՝ սուգի մէջ անխիթար: Փակուեցաւ Հոգևոր ճեմարանը և միաքանութիւնը քսոտրուեցաւ հեռաւոր հիւսիսը՝ ապաշաւելու իր կղեր ըլլալու և քրիստոսը դաւանելու մեղքը: Շատեր իրենց աչքերը փակեցին ցուրտ գնտաններու մէջ. իսկ այն սակաւք որ վերադարձան, կորսնցուցած էին իրենց առողջութիւնն ու հոգեկան հաւասարակշռութիւնը: Պատմութիւնը այս լուռ վկանները յականէ յանուանէ չի յիշեր: Վկայաբանական գրականութիւնը վաղուց դադրած կը թուի ըլլալ մեր մէջ:

Այս վեց մութ, անորոշ ու սարսափազդու տարիներուն, իմաստուն ու համբերատար կաթողիկոսական տեղապահը՝ Գեորգ Չէօրէքճեան սրբազանը, կրնակոխ հաւածուեցաւ պետական գաղտնի սպասարկութեանց կողմէ: Մեր մեծ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը լաւագոյնս նկարագրած է Աստուծոյ այս համեստ ու խոնարհ ծառային ողիսականը: Պատմութիւնը ուղղակի հրաշքի համագօր երևոյթ կը նկատէ Չէօրէքճեան սրբազանին փրկութիւնը: Դառնութեան բաժակը ցմրուր քամած այս նուիրեալ սպասաւորը պիտի դառնար մեծ Հովուապետը Հայ եկեղեցւոյ:

Խորհրդային Միութեան դրացի այլ երկիրներ ևս ճգնաժամային պահեր ապրեցան: Մեր հիւսիսի հարևան՝ Վրաց եկեղեցին ևս ենթարկուեցաւ մեծ ճնշումներու և աղէտներու: 1922-ին, երբ Վրաց Ամպրոս կաթողիկոսը բողոքի ալիք բարձրացուց Խորհրդային հալածարշաւին դէմ՝ ժընևի համագումարին, արդիւնքը եղաւ ձերբակալութիւն և բանտարկութիւն: Ութ տաժանակիր տարիներ անցուց բանտին մէջ: Նոյն ճակատագրին կ'արժանանային այլ քրիստոնեայ երկիրներ, որոնք լոկ Խորհրդային արբանեակներ էին:

Խորհրդային Միութեան մէջ կրօնական ազատութեան կաշկանդումները փոքր ինչ թուլցան 1943-ին և ստեղծուեցաւ նպաստաւոր ժամանակ, երբ Սթալինը, որ գիտէր ի յառաջագունէ եկեղեցւոյ խաղած բարերար դերը, համոզուեցաւ որ եկեղեցին, իրօք, պատերազմին ստեղծած անձուկ պայմաններուն մէջ մեծ դեր կրնար խաղալ՝ պատերազմը շահելու տեսակէտէն: 1939-1943 թուականներուն, եկեղեցիները յարաբերաբար բարւոք վիճակ մը ստացան: Այն բոլոր սահմանափակ խոստումներն ու զիջումները որ Սթալինը կատարած էր, յարգուեցան: Հայ եկեղեցին ալ, իր կարգին, մեծամեծ նուիրատուութիւններով (յիշել՝ Սասունցի Դաւիթ շարասիւնը) ու զոհողութիւններով մասնակցեցաւ Բ. համաշխարհային պատերազմին: Անտարակոյս, Խորհրդային կառավարութեան այս մեղմ ու հանդուրժող քաղաքականութիւնը հետևանք էր շահի և այլ հաշիւներու: Այս մոլթ հաշիւներու քաղաքականութիւնը նպաստեց նաև կառավարութեան մաքուր ու վըստահելի ներկայանալուն՝ յաշս օտարաց:

1959-1964 թուականներուն հազարաւոր եկեղեցիք փակուեցան Խորհրդային երկիրներէն ներս: Հակառակ հաւատացելոց հանդէպ առնուած բոլոր խիստ ու բռնի միջոցներուն, հաւատացեալներու մեծ խումբ մը շարունակեց հաւատարմօրէն ու կանոնաւորապէս եկեղեցի յաճախել: Ի գին մարդկային ու նիւթական մեծամեծ զոհողութեանց վերապրեցաւ Հայոց եկեղեցին:

Փրանց Վէրֆէլն ինչքան ճիշդ կը պատկերացնէ կործանման աղիտաբեր հետևանքը և ոգեղէն արժէքներու փլուզումն ու խորտակումը, երբ կը գրէ. «Կործանումը որքան աւելի կ'ազդէ մարդկանց ուժերուն վրայ քան սպանութիւնը՝ մարմիններու վրայ»:

Հայաստանը բարոյական մահուան ճորին մէջ խրուեցաւ անաստուածեան վարչակարգով: Հայաստանի բարոյական անկումը և մարդկանց խորունկ յուսահատութիւնը և բարոյալքուածութիւնը անտարակոյս արդիւնք էին անկրօն պետութեան գոյութեան ու սնափառ գործունէութեան: Մարդկանց սրտերէն ներս տիրած էր քաոսային դրութիւն, վասնզի հոգևոր կեանքի և կոչի հասկացողութիւնը անէացած էր ու վանուած: Աստուծոյ երկիւղի և սիրոյ զաղափարի հռացումով, մարդիկ կորսնցուցած կը թուէին ըլլալ իրենց ազնուագոյն բնագոյները, առաքինութիւնները, բարոյական ու կրօնական արժէքները, և յալամայից ու անգիտակցաբար անձնատուր եղած էին հակաքրիստոնէական կենցաղին: Մարդկային կեանքի, ընտանիքի կառոյցը փուլ եկած էր: Մարդու բաժանումը Աստուծմէ ի վերջոյ տեղի

տուած էր սանձարժակ ապրելակերպի և ինքնահաճոյ գործունէութեան: Մեղքն ու մահը տիրական էին այս տարիներուն: Այն գեղեցիկ յատկութիւնները և հոգեկան անկապտելի հարստութիւնները որ փոխանցուած էին հայոց իրենց նախնեաց կողմէ, բռնադատուած էին չէզոքանալու և յօղս ցնդելու: Այսպիսով, երկհազարամեայ հաւատքը հայոց բոնի կը մոխրացուէր ու մոռացութեան կը տրուէր:

Երկաթէ վանդակին մէջ շղթայուած ու արգելափակուած հայ ժողովուրդը ի Հայաստան զրկուած մնաց այլ քաղաքակիրթ ու մշակութաւէր ազգերու հետ շփում ունենալու և յարաբերութիւն մշակելու հնարաւորութենէն: Չորս կողմէն շրջափակուած հայը մնաց իր պատեանին մէջ՝ ինքնամփոփ, անօգնական, անմըխիթար: Յաճախ երբ հարց կուտայինք մեր այժմ հանգուցեալ ուսուցիչ Պրոֆ. Գրիգոր Կիւլեանին մեր ժողովուրդի նկարագրի անմշակութեան ու քրտութեան մասին, շատ տրամաբանականօրէն կը պատասխանէր. «Ի՞նչ կարելի է ակնկալել ժողովուրդէ մը որ նետուած է նովկասի մէջ և զրկուած արեւմտեան աշխարհի երկիրներու հետ հաղորդակցութեան տարրական ու անհրաժեշտ պայմաններէ»: Արդարեւ, երկաթէ վարագոյրը բաժնած էր Հայոց Աշխարհը լուսաւորութիւն տեսած երկիրներէն: Իր ճակատագրին թողլըուած հայը երկար պայքար մ'ունէր մղելու ...:

Ժողովուրդ մը, որուն հոգևոր մայրը, սնուցիչը և պաշտպանը եղած էր Հայոց եկեղեցին, կուգար յանկարծ ու բացորոշ կերպով զրկուելու Անոր հայթայթած կենսաւիշէն, և մատուցած գուրգուրանքէն ու խանդաղատանքէն: Համայնավար կառավարութիւնը հայոց կը հրաւիրէր յաւիտենական հրաժեշտ տալու կրօնքին, ժխտելու անցեալը և հետեւելու նոր ուղղութեան, որ է՝ կառուցել նոմոնիզմ և բոլոր երկիրները հրաւիրել որ միանան աշխատաւորներուն: Հրամանն անողոք էր ու վճիռը մահու չափ դժուար ու անտանելի: Հինաւուրց հաւատքով, առաքինութեամբ և հաւատարմութեամբ օժտուած ազգ մը կը բռնադատուէր լքել իր կրօնական հարազատ զգացմունքները և հայրենասիրական նուիրականագոյն ապրումները:

Անգիր օրէնքի շարքին դասուած է այն խօսքը, որ պէտք է յարգել մարդու խիղճի ու խօսքի ազատութիւնը: Հակառակ խորհրդային Միութեան եկեղեցւոյ դէմ բռնած աննպաստ դիրքին ու «անկցի կրօնը և կեցցէ համայնավարութիւնը» կարգախօսին, եղան քաղաքիւ տարրեր, որ հաւաքական թէ անհատական ջանքերով մնացին ուխտեալ մարտիկները հաւատքի՝ իրենց աւանդապահութեամբ և եկեղեցական նախնածելի օրինապահութեամբ: Անոնցմէ շատեր լրտեսուեցան և մատնուեցան ի ձեռս անօրինաց: Անոնց պատիժը եղաւ խիստ ու անբերելի: Շատեր դարձան լուռ վկաները ու անանուն զոհերը իրենց հաւատամքին ու Քրիստոսի Աւետարանին: Անձի պաշտամունքի տարիներուն, հայ զրականութեան թագն ու պսակը հանդիսացող լուսաշող ու պայծառ դէմքեր կալանաւորուեցան իբրև կասկածելիներ և յանցապարտներ և իրենց կեանքի գինով վճարեցին իրենց

անպարտ նաքարակիտը :

Արևելահային բաժին հնկած այս դաժան ու դժուարըմբերելի ճակատագրէն մաս մըն ալ դժբախտաբար ճաշակեց Արևմտահայը, երբ «Դէպի Աւետեաց» երկիր վերադառնալու մարմաջէն, հնչպէս նաև վերջնականապէս ու ապահովապէս տեղաւորուելու բուռն հոգէն տառապելով իր աչքերը ուղղեց վիրաւոր հայրենիքին և անկէ օգնութիւն հայցեց: Հայրենիքը, որ խորքին մէջ նախածեոնողն էր այս գանգուածային ներգաղթին, յուսադրեց արևմտահային նոր ապագայով, բարեկեցիկ վիճակով, հնչքի ու ստացուածքի ապահովութեամբ և երջանկութեամբ: Իրերու դրութիւնը և տեղական ահաւոր պայմանները գուշակել չկրցող երէկուայ յոգնաբեկ ու տարագիր հայը ունէր միայն մէկ նպատակակէտ ու մտասեւեռում՝ ներգաղթի ճանապարհով օժանդակել կարեւոր հայրենիքին: Ի խնդիր հայրենիքի վերաշինութեան ու ծաղկման գաղթն սկսաւ 1921-ին և հայեր ի ծագս երկրի լսելով այս մասին, իրենք ևս գացին: Քարաւանները փոխադրեցին հայեր Սուրիայէն, Լիբանանէն, Իրանէն, Թուրքիայէն, Եգիպտոսէն, ապա և Յունաստանէն, Պուլկարիայէն, Փրանսայէն և նոյնիսկ Տուրաներու հայրենիքէն: Կարճ ընդմիջումներով այս գաղթը շարունակուեցաւ ընդհուպ մինչև 1948 թիւը:

Հայրենական մեծ պատերազմի աւարտին, երկրի տնտեսութիւնը քայքայուած էր և ժողովուրդը կը գտնուէր նիւթական աննկարագրելի դժուարութեանց առջև: Խորհրդային քաղաքական ներքին հաշիւները կը պահանջէին որ երկրի բնակչութեան թիւը աւելնար ... Ի վնաս արևմտահային: Օրուան կարգախօսն էր՝ հայրենադարձութիւն: Արևմտահայեր հայրենի երկիր կը վերադառնային կարօտով, արցունքով և տեսիլքով: Աւաղ, սակայն, շուտով իրենց հաւատքի տոկոսնութիւնը պիտի անցնէր ընդ մէջ հուրի և իրենց կեանքի գինով պիտի շարունակէին պահել իրենց պապենական հաւատքը... Իսկ յոյսերը դաչելով ապառաժին, պիտի փշրուէին յախճապակիի նման: Այս անակնկալ դիմաւորումէն ետք, իրենց հրամցուած դառնութեան մատուցակը պարտէին բամել ցմրուր: Չկար վերադարձ հայրենիքէն և ոչ ալ մոգական գաւազան որպէսզի մէկ հարուածով ամէն ինչ շէննար: Ժամանակները խառն էին ու վտանգաւոր: Վստահութիւն չկար բացարձակ իմաստով: Բացորոշ էր որ կառավարութիւնը իր սնոտի ու խաբուսիկ խոստումներով միամտացուցած ու թմրեցուցած էր ժողովուրդին ուղեղը... Իսկ պողպատեայ ձեռքով ալ փշրած էր անոնց կողմէ պահանջուած արդարութիւնը, ազատութիւնը և բարօր կեանքը:

Հայրենաքաղձութեամբ տառապող տարագիր հայութիւնը, որ մայր հայրենիք կը վերադառնար ազնուագոյն տրամադրութիւններով և ցանկութիւններով, կը դատապարտուէր դառնալու վկայ՝ իր համոզումին ու հաւատքին: Ու երևակայել, որ աքսորուեցան անոնցմէ բիւրաւոր մարդիկ, առանց դոյզն յանցանքի, առանց օրինաւոր դատաւարութեան ու դատաւճիռի՝ զրկելու անծանօթ ու ցուրտ հողեր և չքանալու ամբողջովին:

Առ յաւէտ անհետացած այս լուռ վկաները, որոնք ընդմիշտ գրկուեցան արևն ըմպելու և լոյսը վայելելու քարիքէն ու շնորհքէն, կ'աղաղակեն մեր հոգիներէն ներս և իրենց սրտակտուր ու աղեխարշ ճիշերով կը յիշեցնեն մեզի որ ի գուր չկորչեցան մահուան ծորին մէջ:

Խորհրդային Միութեան դստկելի վարմունքը կը դատապարտուի այժմ: Հայ եկեղեցին այսօր չի դատեր յանցագործները և պարագլուխները ամենայն չարեաց և փորձանաց՝ հուրով և սուրով, բայց միայն՝ խիղճով ու գրիչով: Կը հարցաքննէ անոնց խիղճերը և դատապարտութեան սիւնին կը զամէ անոնց վնասաքեր խորհուրդներն ու կործանարար արարքները:

1991-ին, Հայը ապստամբութեան դրօշը քարծարացուց և վերագտաւ իր նախնի ազատութիւնը: Այժմ այլևս անյեղլի ճշմարտութիւն է որ հայ ժողովուրդը իր հուսին մէջ է ու կ'ընթանայ ուղիղ ճանապարհով:

Մեր հոգիներուն մէջ կանգուն խաչքար մը կայ, որուն վրայ, արեան կարմիր ներկովը մեր վկաներուն, գրուած է. «Աստ հանգչին Լուռ վկաներ Հայ Ազգի»:

Թող հանգչին անդ ի խաղաղութեան: Լոյս մշտնջենի անոնց բազմաչարչար հոգիներուն:

Զենոբ ԲԿԵՆՆԻՍՆԻՍ. Նալպանտեան

ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՀԵՏ

Ո՛վ ամենատես
Այս գիշեր հոգիս միտում էր սաստիկ
Թախծութեան հրով,
Ու ես մատնանդ յոյսի պես դրած
Տուայտանքներիս սեւ գրակալին,
Թերթում էի լուռ՝
Մո՛ւթ էի թերթում,
Լո՛յս էի թերթում
Ծո՛ղս էի թերթում
Ու թերթում կրակ ...

Եվ ո՛վ անգնին.
Ո՛վ զրուցակից ահեղ Աստծոյ,
Ես ամբողջ գիշեր
Զրուցում էի տառապելիդ հետ,
Թէեւ զրոյցս շշուկ էր միայն
Ծովիդ մոլեգին շառաչիւնի դէմ
Եւ մութ անտառիդ փոթորկումի դէմ
Տերեւի թեթեւ սոսափ էր միայն
Եւ հրդեհիդ դէմ առկայծ մի կանթեղ...

Զրուցում քեզ հետ
Ու տա՛հ շուրթերով շշնշում էի,
Ո՛վ քարեքանալ,
Դու, որ աշխարհի մեղքերը բոլոր
Քո ուսին առել,
Այդ քեռից ծալուել, հալուել, ծաւալուել,
Որ դարձել էիր ամենի մի ծով,
Ու տառապագին պերախութեամբ
Ինքդ քեզ զլտես,
Դարձրնես ցողի մաքուր աւազան,
Դարձրնես յոյսի անթախիծ ծփանք,
Խղճի անարատ ակունք դարձրնես,
Արդ սատար եղիր,
Օգնական ինձ լեր,
Քանգի դեռ պղտոր ալիքի նման
Զարկում փաթեփար

Ու չեմ կարենում մաքրութեան
հասնել...
Դու, որ սքեմիդ սեւ ծալքերի մէջ
Հուր էիր դարձել,
Որ ինքնանուէր ողջակիզումով
Ինքդ քեզ այրես,
Դարձրնես պայծառ հառազայթ փառաց,
Դարձրնես յոյսի անհուն պատարագ
Եւ առաւօտի լուսաստղ դարձնես,
Արդ սատար եղիր,
Օգնական ինձ լեր,
Քանգի դեռ միտում ու չեմ կարենում
Հուրհրալ որպէս թրթիռը բոցի,
Պտուտում անվերջ
Որպէս մի մթին միզամածութիւն
Ու չեմ կարենում ցոլալ աստղի պէս ...

Ո՛վ յաւերժ ընթացք,
Դու, որ ընթացել, չես հասել սակայն,
Ինձ սատար եղիր,
Օգնական ինձ լեր,
Հեռում ցոլում է մի խարտեաշ
տեսիլք,
Ալեւտում է մի քոսոր ցնորք,
Եւ սակայն որքան մօտենում եմ ես,
Այնքան կրկնակի հեռանում նրանք,
Դառնում են անհաս ...
Ուժ տուր գնալու ...
Այնտեղ ոսկեւոր հեռաստաններում,
Արտեր են ծփում անորում ու սուրբ,
Եւ հասկերի մէջ հասունանում է
Համը քարութեան ու արդարութեան ...
Այնտեղ խաղողի վագերը ոսկէ
Մայրակաթ հողի ու արեգակի
Տա՛հ առնչութեամբ
Լոյս են արարում
Եւ արարում են Աստծոյ ոգի ...

Եւ աղբիւրներ կան այնտեղ խղճի պէս,
Եւ կաղնիներ կան՝ հաւատի նման,
Եւ ջրվէժներ կան որպէս բերկրութիւն,
Եւ ծաղիկներ կան, որ մարդու ոտքը
Կարող են օծել աստղի արցունքով ...
Ո՛ւժ տուր գնալու,
Ո՛ւժ տուր հասնելու եւ հաշակելու
Անծայր բարութեան խորհուրդը խորին ...
Ով օրհնաբերան,
Ըստ մարգարէիդ ու տառապեալիդ
Իմաստուն խօսքի.
Ես էլ եմ ամպել ու չեմ անձրեւել,
Արդ սատար եղիր,
Օգնական ինձ լեր,
Տո՛ւր ամպրոպը քո,

Որ ես լիաբուռն անձրեւեմ ծարաւ
դաշտերի վրայ,
Արեւը խառնեմ անձրեւիս լացին,
Որ նա լուսաւոր թախծութեան նման
Փռուի դաշտերին,
Ծաւալուի որպէս ծաւի ծիածան ...
Ո՛վ առաքեալդ կատարելութեան,
Անկատար եմ դեռ,
Տո՛ւր տառապագին քո ընթացքը ինձ,
Նուիրաբերիր ալեքախումիդ տարերքը
ահեղ,
Շնորհի՛ր պայծառ մրրիկը լոյսիդ ...

ՎԱՀԱԳՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

ԿՈՒՋԵՆՔ ՈՒՆԵՆԱԼ

Յաճախ կը ցանկանմ եւնենալ պահեր,
Ուր սիրտը լեցուի անհուն հրեռանքով...
Ուր հոգին թեթեւ՝ ըզգայ դրախտներ
Կանցնին իր մէջէն մի ակնթարթով...:

Յաճախ կը ցանկանմ անվերջ երազով
Գիշերուան անթիւ աստղերն համբուրել...
Հրեռանքի վերջին կայան կարծելով
Քնքուշ թարմութեամբ վերստին ննջել...:

Աստղէ երազով վառող մեր հոգին
Երբեմն կ'ըղծայ գարնան փրփրութեամբ,
Ինչ փոյթ որ աշունը՝ ծառէն կեանքի
Կը մերկացնէ յոյսերն օրօրուն...:

Արեւներ չորս դին կ'ուզենմ ունենալ
Սրտի ջերմութիւն ըղձալ ամեն ժամ...

ԲԱԳԲԱՏՈՒՆԻ

ՍԻՀՈՒՆ

Հեռուէն Տորոսի

Ալեւոր լերանց

Խորքէն անթափանց

Սիւնուն կը հոսի:

Լեռներու սրտին

Գիտե՞ յոյզն անբաւ

Անոց որ կանխաւ

Կոհակներ էին:

Ձայնն իր ջուրերուն

Ու խաւարն հզօր

Լերանց իղձն է գոր

Կը տանի ծովուն:

Անշարժ, դարաւոր

Լեռնասարերու

Թռչելու, ծփալու

Կարօտն է քոլոր:

Ձոր Սիւնուն սարսռուն

Կ'երթայ տանելու

Լեռներէն հեռու,

Մշտառոյգ ծովուն:

ԻՆՏՐԱ

ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

- 60) Աւելի լաւ չէ՞ արդեօք մենութիւն,
Աշխարհը սիրել վասն իր սիրուն միայն.
Սիրել սըրընթաց Ռոնի արագութիւն,
Կամ վասն իր լըճի անբիծ մաքրութեան,
Կեանքին հոգատար որ մօր մը նըման,
Աղուոր բայց խոժոռ մանուկի միսնամբ
Կը տանի երբ որ արթուն ելլէ ան.
Լաւ չէ՞ որ այսպէս կեանք անցընել տանք
Քան թ'ամբոխին մէջ ճընշենք կամ ճընշուած մնանք:
- 61) Ինձմով չեմ ապրիր, շուրջս եղածներու
Մասն եմ ես ընդմիշտ ու ինծի համար
Լեռները կեանք են, իսկ քաղաքներու
Բըզզիւնը տանջանք բնութիւնը չի տար
Բան մ'որ զըզուանքի ըլլայ ան պատճառ,
Այլ տժկամ օղակ մը մեզ 'ւ այլ կենդանեաց.
Նոյն կարգին մէջ, մինչ մեր հոգին կրնար
Խուսափիլ երկնի կատարը, լերանց,
Հեւացող ծովուն, երթալ խառնուիլ նոյնիսկ ասերուն:
- 62) Կեանքս այս եղած է, այսպէս գրաւեալ
Կը նայիմ ամբոխին անապատ կարծես՝
Անցած տագնապի եւ պայքարի վայր՝
Ուր մեղքի միամարտ՝ ցաւին նետուեր եմ ես,
Գործել – տանջուելու, ելեր վերջապէս՝
Դալար թելերով թըռչելու անգամ
Թեւ նոր բայց նորէն որպէս փոթորիկ
Պիտ մրցի զըւարդ իր նոր թելով ան
Անգոսնեղով ըզմեզ ընդմիշտ կաշկանդող շղթան:
- 63) Ու վերջապէս միտքս ազատուած ըման՝
Իր ատած ձեւէն այս ըստոր, անարգ
Կը լըքէ մարմնի իր վիճակը ան,
Կ'առնէ որդ-ճանճի երջանիկ վիճակ,
Կ'ունենայ տարբեր եւ նոր համակարգ
Փռշի դառնալով, ինչպէս որ էին,
Պակաս շողափայլ բայց աւելի տաք?
Մարմնազգած մտածմունք մէն մի կէտի ոգին?
Որմէ այժմ իսկ ունիմ երբեմն անմահ բաժին:

(շարունակելի)

LORD BYRON
Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

DESIDERATA

GO PLACIDLY AMID THE NOISE
AND THE HASTE, AND REMEMBER
WHAT PEACE THERE MAY BE
IN SILENCE.

AS FAR AS POSSIBLE,
*without surrender, be on good terms with
all persons. Speak your truth quietly and
clearly; and listen to others, even to the dull and
ignorant; they too have their story. Avoid
loud and aggressive persons; they are vexatious to
the spirit.*

*If you compare yourself with
others, you may become vain or bitter, for always
there will be greater and lesser persons than
yourself.*

*Enjoy your achievements as well as
your plans. Keep interested in your own career,
however humble; it is a real possession in the
changing fortunes of time.*

*Exercise caution in
your business affairs, for the world is full of
trickery. But let this not blind you to what virtue
there is; many persons strive for high ideals,
and everywhere life is full of heroism.
Be yourself.*

ԸՂԶԱՆՔՆԵՐ

4+4+4+4

Խաղաղ անցիր դու անդմիտ, անապարտ կեանքին մէջէն,
Եւ միշտ յիշէ լըռութեան մէջ խաղաղութիւնն երանական:

Բոլոր մարդոց հետ հոգիով միշտ հաշտ եղիր, թէ կարելի
է այդ լինել, առանց երբեք ենթարկուելու անոնց փայփին:
Ճշմարտութիւնը խօսէ դու անդարտօրէն եւ շատ յստակ.
Մտիկ ըրէ ուրիշներուն, թէ իսկ ըլլան ճանաչուցիչ
Եւ կամ տգէտ. զի անոնք ալ ունին իրենց պատմութիւններ:

Հեռու կեցիր պոռոտախօս, անկախարոյց մարդիկներէն.
Անոնք հոգին կը խռովեն, աննպատակ գրգիռներով:

Եթէ ինքզինքդ բաղդատես այլ մարդոց հետ, կրնաս դառնալ
Կա՛մ սնամիտ, կա՛մ դառնացած, որովհետեւ պիտի գտնես
Միշտ քեզմէ մեծ եւ կամ քեզմէ խոնարհ մարդեր:

Ինչ ծրագիր առաջադրես, եւ ինչ յաջող իրագործում,
Զանոնք հանոյժ-վայելներով մաս նըկատէ:
Ինչ կոչում ալ որ ընտրես եւ, որքան համեստ որ ան ըլլայ,
Շարունակէ անով մընալ հետաքրքիր, զի իրական
Քու սեփական գանձը է այն, բախտին անիւն երբոր շրջի:

Առեւտուրի արհեստիդ մէջ շրջահայեաց եղիր դու ան միշտ,
Զի աշխարհի ողջ տարածքին լիքն են դարան, խարդաւանանք:
Այս թող պատճառ չը լինի քեզ կուրացնելու, չը տեսնելու,
Առաքինի մարդոց շարանն որոնք վսեմ իտէալներու
Զգտումն ունին, կը ծառայեն: Ամենուրեք կեանքն է լեցուն
Հերոսական արարքներով: Ինքզինքդ եղիր: Ծանիր՝ ըզքեզ:

Especially do not feign affections.

Neither be cynical about love; for in the face of all aridity and disenchantment, it is as perennial as the grass.

Take kindly the counsel of the years, gracefully surrendering the things of youth. Nurture strength of spirit to shield you in sudden

misfortune. But do not distress yourself with dark imaginings. Many fears are born of fatigue and loneliness. Beyond a wholesome discipline, be gentle with yourself.

You are a child of the universe no less than the trees and the stars; you have a right to be here.

And whether or not it is clear to you, no doubt the universe is unfolding as it should. Therefore be at peace with God, whatever you conceive Him to be.

And whatever your labors and aspirations, in the noisy confusion of life, keep peace in your soul.

With all its sham, drudgery and broken dreams, it is still a beautiful world. Be cheerful.

Strive to be happy.***

MAX EHRMANN

Բայց մանաւանդ սէր-համակրանքն երբեք կեղծել չը փորձուիս:
Ոչ ալ սիրոյ հանդէպ դառնաս դուն շընական, զի հակառակ
Խանձած, ցամբած զգայութեան եւ յուսախար բեկումներուն,
Սէրն է որ կայ մշտադալար ինչպէս կանաչ խոտը մարգի:

Տարիներու փորձառութեան խորհուրդը դուն ազնւօրէն
Միշտ ընդունէ. երիտասարդ պատանիի արարքներէն
Շընորհալի համեստութեամբ հըրաժարէ: Եւ հոգիի
Կրթանքն եւ ուժը զարգացուր, սնուցանէ, որպէս զի քեզ
Վահան դառնայ պաշտպանելու ընդդէմ յանկարծ քեզ թակարդող
Դժբախտութեան: Տեղի մի տար տագնապանքի, մութ ու մռայլ
Մտորումի: Զի վախերէն շատերն ծընունդ են յոգնութեան
Եւ մեծութեան: Բացի առողջ, խստապահանջ քու կրթանքէն
Ինքզինքիդ հետ ազնուական գուրգուրանքով վերաբերուէ:

Տիեզերքին գաւակն ես դուն, ինչպէս ծառերն ու աստղերն ալ,
Եւ իրաւունք ունիս այստեղ ներկայութիւնդ ապահովել:

Դուն ըմբռնես կամ չըմբռնես գաղտնիքները տիեզերքին,
Ան կը յայտնէ, ան կը քակէ թնճուկն, ինքզինքն, ինչպէս հարկ է:
Ուստի պարտիս Աստուծոյ հետ դուն հաշտ լինել, գայն ինչպէս ալ
Որ կ'ըմբռնես: Ինչ էլ լինեն քու աշխատանք, ճիգ ու տենչանք,
Ու ներշնչանք, խառնարանին մէջ մեր կեանքին աղմուկով լի,
Տես որ պահես, ապահովես, խաղաղութիւնը հոգիիդ:
Զի կեղծիքի, ու խաբկանքի, տաժանելի աշխատանքի,
Խարխափանքի եւ խորտակուած երազներուն ալ հակառակ,
Դեռ գեղեցիկ աշխարհ մըն է որ մենք ունինք: Եղիր զըւարթ
Ու ցընծալից: Զանայ դառնալ դուն երջանիկ:

ՄԱՔՍ ԷՐՄԱՆՆ

Թրգմն. Շէն-ՄԱՀ

ՎԻՇՏՆ ԱՆԼԵԶՈՒ ՏԻԵԶԵՐՔԻՆ

Չըմբան մեջտեղ. եւ Կիրակի
Յետ միջօրէ: Դուրսը ձիւն է:
Տերեւաթափ ծառերը մերկ
Սառած են արդ ու չեն շնչեր:
Ոչ մէկ աղմուկ, ոչ իսկ հեռուէն
Ու կենսաբեր ձայն մը մոլոր:
Առանձնութեան մեջ արդ լըքեալ
Թաղերն անգոյն, պաղ, կը նիրհեն:
Շըրջապատի մանուկներն իսկ
Կարծես մեռած ու թաղուած են:

Խաղաղութիւնն այս ընդհանուր
Հիմա կ'իշխէ փողոցներուն,
Ու կը պարպէ զանոնք կեանքէ.
Լըռութիւնը կը ծակծըկէ
Ականջները աղմուկի վարժ
Խեղճ մարդերուն: Ամայութիւն
է ամէն տեղ, ուր կարծես լոկ
Վիշտն անլեզու տիեզերքին
Իբրեւ ոգի կը թափառի:

ԱՆԵԼ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԱՐՏԱՅԱՅՏՉԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Յիշատակեցից նուագս ի յոգունց,

Իբր յանբաւ բազմութեանց ծովու կաթիլ մի առեալ
Գրիգոր ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Բ. Հակադրութիւնը եւ Նրա Արտայայտչական Բազմաձեւութիւնը

Նարեկացու ոնի գլխաւոր յատկանիշներին մէկը հակադրութիւնն է: Արտայայտչական այդ հնարանքին Նարեկացին դիմել է ոչ միայն նախասիրաբար, այլեւ իբրեւ լեզուամտածողութեան որոշակի արտայայտութեան: Նրա հակադրութիւնները պայմանաւորուած են նիւթի բովանդակութեամբ: Ու թէեւ ամէնից առաջ նա հակադրութիւններ է ստեղծում առաւել յուզական ներգործութեան հասնելու համար, սակայն ռեալական այդ հնարանքը միաժամանակ նպաստում է մոտիկ յստակ ձեւակերպմանը: Հակադրութիւնը ներյատուկ է միջնադարի աշխարհայեցողութեանը:

Միջնադարի համար, բացի իրական հակադրութիւններից՝ լինի լաւի թէ վատի, մեծի թէ փոքրի, կեանքի թէ մահուան, չարի թէ բարու, ճշմարտութեան թէ ստի, ուրախութեան թէ տխրութեան եւ այլն, կար նաեւ մարդու եւ Աստուծոյ, երկրի եւ երկնքի, հոգու եւ մարմնի, սատանայի եւ հրեշտակի, դրախտի եւ դժոխքի եւ նման այլ կրօնա-աստուածաբանական պատկերացումների հակադրութիւնը: Իրական թէ կրօնական այս հակադրութիւնների բարդութեան գեղարուեստական պատկերման համար Նարեկացին, քնականաբար, պէտք է դիմէր հակադրութեան միջոցին: Որքան

էլ առատօրէն Նարեկացին օգտուել է հակադրութեան հնարանքից, սակայն միշտ էլ ձգտել է նրբեւեռանքների մէջ լինել բազմաձեւ եւ խուսափել ինքն իրեն կրկնելուց:

Ըստ էութեան՝ Մատեանը մտայղացում է որպէս մարդու եւ Աստուծոյ հակադրութիւն: Աստուած եւ մարդ օժտուած են նոյն, բայց ժամանակի, տարածութեան եւ չափերի մէջ հակադիր յատկանիշներով: Աստուած անապական է, մարդը՝ ապականացու: Աստուած լոյս է, մարդը՝ խաւար: Աստուած արդար է, մարդը՝ մեղաւոր եւ այլն: Մատեանի նպատակը, սակայն, հանգում է ոչ թէ հակադրութիւնների անշարժ քեւեռացմանը, այլ, ընդհակառակը, նրանց յաղթահարմանը մարդու կողմից՝ Աստուծոյ մօտենալու յարատեւ ձգտմամբ: Մարդ եւ Աստուած, Ս. Հոգի, Քրիստոս, Աստուածամայր, սրբեր եւ այլ հակադրութիւնները կազմում են Մատեանի ռեալ-կառուցումը փայլուն հենքը: Ահա մի հատուած, ուր Աստուած եւ մարդ հակադրութիւնը Նարեկացին տալիս է մարդու նուստութեան հաստատման եղբերակական քննարկանութեամբ:

Քեզ արդարութիւն հանդերձեցեր,
բարերար,

Եւ ինձ ամաւթ եւ պատկառանս
պատրաստեցեր,

Քեզ՝ փառս վայելչականս, եւ ինձ՝
նախատինս յարմարաւորս,

Քեզ՝ քաղցրութեան յիշատակ, եւ
ինձ՝ մաղձ քաղցրեալ ի կատարածի,

Քեզ՝ քարեքանութիւն անլոյսի, եւ
ինձ՝ ձայնս ողբոց աղաղակի,

Քեզ՝ արհնութիւնս երգոց խնկելի,
եւ ինձ մերժումն տարագրութեան,

Քեզ՝ իրաւունս քաղմարժանիս,

Եւ ինձ՝ պատասխանատուութիւնս
ամենավարանս,

Քեզ՝ քարձրութիւն անհառ գովեստից,
եւ ինձ՝ զանիւն լիզելոյ պատիժ

ձաղանաց: (Բան Ի, գ)

Հատուածն անթերի է բանաստեղ-
ծական արուեստի տեսանկիւնից: Հակադրութեան երկու մասերը, որոնք
կազմուած են քեզ եւ ինձ դերանունների
յարակրկնութեամբ, միջնորդուած է եւ
շաղկապի յարակրկնութեամբ, որը գոր-
ծածուած է իսկ, քայք, սակայն, մինչ
հակադրական իմաստներով: Զեղչելով
ստորոգեալները, Նարեկացին կուտ սեղմու-
թիւն է տալիս տողին՝ առանց դոյզն-ինչ
դժուարացնելու մտքի ընկալումը: Մակդի-
րների վերջադաս գործածութիւնը հնչում է
բնական, չափածոյին հարիր, իսկ դրանց
սակաւութիւնից շահում է ռիթմը, դառ-
նում թեթեւ եւ դիւրասահ: Հատուածի
գեղեցկութեան յատկանիշներին պէտք է
աւելացնել նաեւ աստիճանաւորման գեղեց-
կութիւնը: Մի դէպքում աստիճանաւո-
րումը սկսւում է Աստծու ստորոգելիների
թուարկումից՝ վայելուչ փառքից հասնելով
մինչեւ անհառ գովեստների քարձրութիւնը,
միւս դէպքում՝ սկսելով մարդու ինքնա-
նուաստացման ամօթի զգացումից՝ հաս-
նում է մինչեւ մոխիր լիզելու անարգ
պատիժը:

Մարդու եւ Աստծու հակադրութիւնը
տեղ է գտել քաղցրութեան հերոսի հոգեկան

ապրումների բոլոր ոլորտներում: Տագնա-
պին ու տարակոյսին, վտանգին ու
փորձութեանը ենթակայ է մարդը եւ ոչ թէ
Աստուած: Ամէն ինչ դիւրին է Քրիստոսի
համար, ամէն ինչ՝ հնարաւոր: Նա ոչ
օրէնքով էր սահմանափակուած եւ ոչ էլ
պարփակուած էր կանոնով, «ոչ խոնարհեալ՝
ընդ հնազանդութեամբ» եւ «ոչ ամբոխեալ՝
ի խռովութենէ» (Բան ԽԳ, ք) եւ այլն:
Թուում է՝ քնարական հերոսը չի հա-
կադրուած Քրիստոսին: Բանաստեղծը
թուարկում է նրա դրական ստորոգելիները՝
հաստատելով ժխտմամբ: Բաւական է,
սակայն, վերականգնել քնարական հերոսի
գեղչումը եւս-ը, եւ միանգամից ակնբեւ-
կը դառնայ հոգեվիճակների այն
ողբերգականութիւնը, որ մարդուն է եւ
ոչ թէ Քրիստոսինը: Այսպէս՝ դու չես
խոնարհուել հնազանդութեամբ, եւ եմ
խոնարհուել, դու չես վրդովուել
խռովութիւնից, եւ եմ վրդովուել, դու չես
սասանուել անգիտութիւնից, եւ եմ
սասանուել, դու չես սխալուել
խստութիւններից, եւ եմ սխալուել, դու
չես վրիպել քարկութիւնից, եւ եմ վրիպել
եւ այլն: Շարահիւսօրէն այս հակադրու-
թիւնը կարելի է տալ նաեւ այլ շաղկապով-
դու չես պարագրուել փոքրութեամբ, այլ
ես, դու չես պակասել քո քարձրութիւնից,
այլ ես, դու չես տկարացել փրկութեան
յոյսից, այլ ես, դու չես այլայլուել
ցասումից, այլ ես, եւ այլն:

Այսպէս էլ ներքին դրամատիզմով է
յագեցած Մէ գլխի Ա հատուածը, ուր
Քրիստոսի եւ քնարական հերոսի հակա-
դրութիւնը բանաստեղծը սկսում է մի
շարոյթով, որը կառուցուած է՝ ինձ համար
այսպէս է, քեզ համար՝ այսպէս՝ շարա-
հիւսական սկզբունքով. «Որ ինձ յուսահա-
տութեան է, քեզ սփոփանաց է, Որ ինձ
անթշկականն է, քեզ անվտանգելի է, Որ
ինձ հեծութեանն է, քեզ խնդութեան է, Որ
ինձ ծանունք են, քեզ թեթեւագոյնք են»

(Բան ԾԷ, ա) եւ այլն: Անմիջական հաղորդակցութիւնն իր հակադիր աստուածութեան՝ Քրիստոսի հետ, քնարական հերոսի խօսքն օժտում է զուտ մարդկային յուզականութեամբ, նրան իջեցնելով երկրային յարաբերութիւնների ոլորտ: Այդպէս էլ, հակադրութեան միջոցով, Նարեկացին քացայայտում է Աստծու՝ դէպի սատանան ունեցած ատելութիւնը եւ նրա՝ դէպի մարդը տածած սէրը: Աստուած սատանային հանգիստ չէ տալիս նոյնիսկ երկրում, մինչդեռ մարդու համար երկնքում նոյնպէս պահուած է հանգիստ: Աստուած սատանայի համար կարինն է օրինակ դարձրել, լոյսի ճառագայթը՝ մարդու համար, խաչով վանում է սատանային եւ նոյն նշանով զօրացնում մարդուն, եւ այլն:

Միջնադարի աշխարհայեցութեան անտրոհելի տարրն էր այս աշխարհի եւ անդրաշխարհի հակադրութիւնը: Նարեկացին երկու աշխարհ էր պարփակում իր մէջ, ինքը, սակայն, չպարփակելով եւ ոչ մէկի մէջ: Իրական թէ երեւակայական այդ աշխարհները չեն թեքեւացնում նրա ողբերգութեան ծանրութիւնը: Յանցանքի գիտակցման տանջանքը զուգակշռում է աստուածային հատուցման սարսափին:

Աստ՝ դարովեալ, եւ անդ՝ կշտամբեալ,

Աստ՝ ձաղեալ, եւ անդ՝ նախատեալ,

Աստ՝ թշնամանեալ, եւ անդ՝

յանդիմանեալ,

Աստուստ՝ ապշեալ, եւ անդանար՝ լքեալ,

Աստ՝ հեծումն, եւ անդ՝ հառաչանք,

Աստ՝ կարծիս, եւ անդ՝ կատարած,

Աստ՝ խէթ, եւ անդ՝ հատուցումն,

Աստ՝ արկածք, եւ անդ՝ հանդէսք

դատաստանի: (Բան ԿԷ, գ)

Հակադրութեան ձեւը կերտուած է անթերի, թէեւ խօսքն աւելի շուտ ազդում է մտքի, քան զգացմունքների վրայ: Կրօնական ապրումները, սակայն Նարեկացին տուել է խորին քնարականութեամբ:

Այստեղ եւս նա անմրցակից է: Նա գրել է սփանչելի մի հատուած՝ «Ոչ ի տուրսն, այլ ի տուողն յաւէտ կարաւորիմ» (Բան ԺԲ, ք) հակադրութեան սկզբունքով, ուր քանաստեղծի հոգեկան ապրումների յուզական քեռը կրում է ստորոգեալը: Հակադրութիւնից հակադրութիւն աստիճանաբար թանձրանում է լարուածութիւնը՝ հոգեքանօրէն հաւաստի եւ անխառն քնարականութեամբ:

Ոչ կենացն փափագանաւք,

Այլ կենարարին յիշատական միշտ
նենհերիմ,

Ոչ վայելիցն տարփանաւք հեծեմ,

Այլ հանդերձողին տենչանաւք՝
յերկամաց աստի կականիմ,

Ոչ գհանգիստն խնդրեմ,

Այլ գհանգուցչին երեսս աղաչեմ,

Ոչ հարսնարանին խնջոյիւք,

Այլ փեսային անձկութեամբ մաշիմ:

Ոճաբանական տեսանկիւնից, անշուշտ, կարելոր չէ, թէ Նարեկացին հակադրութիւններ է ստեղծում կրօնակա՞ն, թէ՞ աշխարհիկ խոհեր ու զգացմունքներ արտայայտելու համար: Ձեւն այստեղ յարաբերական ինքնուրոյնութիւն է ձեռք բերում բովանդակութեան նկատմամբ: Այլ կերպ ասած՝ եթէ յուզական ներգործման ուժը կրում է բովանդակութիւնը, ապա ռեալարտայայտչական գեղեցկութիւնը գրսեւորում է ձեւի միջոցով: Ձեւի եւ բովանդակութեան ներդաշնակութիւնը առաւելապէս գրսեւորուել է այն հակադրութիւնների մէջ, ուր Նարեկացին պատկերում է իր քնարական հերոսի հոգեկան երկուութիւնը, կեցութեան նրա ողբերգականութիւնը: Այստեղ բանաստեղծը հասնում է մարդկային հոգու այնպիսի խորքերի քացայայտման, որ յատուկ է միայն հանճարների՝ Շեքսպիրից մինչեւ Դոստոեւսկի: Քնարական հերոսը ոչ թէ արտաքին աշխարհին, Աստծուն, միջավայրին, այլ ինքն իրեն, արտաքին մարդը

ներքին մարդուն, նկարագիրը՝ հոգու պատկերին: Ծանր է գիտակցել սեփական հոգու այդ երկփեղկուածութիւնը: Առաւել ծանր է ապրել ներհակ զգացումների եւ խռնոն խոհերի յարուցած ողբերգութիւնը: Դա երեւոյթի եւ էութեան հակասականութեան միասնութիւնն է, դրսից՝ ուրիշ, ներսից՝ ուրիշ: Եւ դա խաղ չէ, կերպարանափոխութիւն չէ, այլ հենց հոգու կեանքը, նրա տեղատարիւնն ու մակընթացութիւնը: Հակադրութիւնների այդ շարքը, որ Նարեկացին տուել է Մատեանի Լ գլխի Բ եւ Գ հատուածներուն, կառուցուած է «Դիմաւ՝ ժպտեալ, եւ մտաւ՝ խոցեալ, Կերպ՝ ի ծաղր, եւ աչք՝ ի յողբումն» (Բան Լ, ա) սկզբունքով:

Նարեկացին հակադրութիւնների բազմաձեւգութիւն է ստեղծում մի դէպքում նախադասութեան մէկ անդամը հակադրելով միւսին («Ով խաւարդ ի լուսագարմից» - Բան Ը, ք), երկրորդ դէպքում՝ բարդ նախադասութեան պարզ նախադասութիւններն իրար հակադրելով («Ոչ յալիս խռովութեան քերի, այլ ի բարձրութիւնն երկնի համբառնայ» - (Բան ՀԵ, ժ), երրորդ դէպքում հակադրութեան միեւնոյն եզրին յաջորդում են բազմաթիւ եզրեր («Մի ընդհարկանիր խտութեամբ մեծդ ընդ փոքուն, Լոյսդ՝ ընդ ստուերականիս, բնութեամբ բարիդ՝ ընդ ի բնէ չարիս» (Բան ԺԷ, ք), չորրորդ դէպքում միեւնոյն գլխի մասերը հակադրում է միմեանց, հատուածը՝ հատուածին, եւ այլն: Առ հասարակ Մատեանի իւրաքանչիւր գլուխ կառուցուած է ներքին հակադրութեան վրայ: Սկսելով Աստծու փառաբանութեամբ, Նարեկացին խոստովանում է մեղքերը՝ Աստուածայինի հակադրութեամբ եւ աւարտում ներման եւ յոյսի ակնկալութեամբ: Բերեմ մէկ օրինակ. ԻԳ գլուխը բաժանուած է չորս հատուածների: Առաջին հատուածը սկսում է «Տէր Աստուած ամենայնի, գաւառոր յամենայնի» եւ աւարտում է «Հայր գթութեանց,

ծագողրորմութեան, Աստուած մխիթարութեան» փառաբանութեամբ: Երկրորդ հատուածը սկսում է «Հայեաց, տէր, ողորմութեամբ ի պատկեր վշտաց դառնութեան Բազմավտանգ կրիցս կարեաց» դիմումով եւ շարունակութիւնը այդ բազմավտանգ ախտերի խոստովանութիւնն է՝ միահիւսուած հոգեկան ցնցող տագնապների ու տարակոյսների հետ, որոնք «Լցեալ շարաւով, կրկին հարուածով, Վտանգ սատակման մահու գուշակեն»: Երրորդ մասը խորացնում է այդ «տագնապները» վտանգի աղբիւրը տեղափոխելով հասարակական միջավայր՝ «Եթէ զինուոր տեսանեմ՝ մահու ակն ունիմ» եւ, վերջապէս, չորրորդ հատուածն աւարտում է վախ ու տագնապից անդորրութիւն գտնելու ակնկալութեամբ՝ «Շնորհեա, տէր, անդորրութիւն կենաց հանգստեան, Ողորմելի վաստակեցելոյս ի յընդունայն երկրագործութեանս»: Նարեկացին հակադրութիւններ է ստեղծում նաեւ գլուխների միջեւ: Այսպէս, օրինակ, Զ գլուխը հակադրուած է ԼԸ գլխին: Առաջինի մէջ թուարկում է մեղքերի ծնունդները, երկրորդի մէջ՝ Աստուածային այն շնորհները, որոնք ջնջում են մեղքերը:

Այսպիսով, Նարեկացին հակադրութիւնների բարձրարուեստ կիրառութեամբ արտայայտել է ոչ միայն միջնադարեան աշխարհայեցութեամբ պայմանաւորուած մարդու եւ Աստծու, հոգու եւ մարմնի, երկրի եւ երկնքի, այլեւ մարդու եւ իրականութեան տարամէտ քեւեռները: Այդ հակադրութիւններն օժտուած են յուզական խոր լիցքերով, բազմաձեւ են, ինքնատիպ եւ գեղեցիկ: Նարեկացին սիրում է ծաւալուել, հակադրութեան մի եզրի համար կուտակել բազմաթիւ համագոր հակադրութիւններ: Արդի ճաշակը կը համառօտէր այդ շարքը: Եւ անպայման կը վրիպէր գեղագիտօրէն. այդ դէպքում Նարեկացին Նարեկացի չէր լինի եւ ոչ էլ Մատեանը՝ բանաստեղծութիւն:

ԳԻՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ՝

Հայ և օտար մասնագետներու գնահատմամբ

«Սարկիլի է քսել, թէ հայ մշակոյթի իսկական գոյութիւնն սկիզբ առաւ այրութեան ստեղծումէն, Աստուածաշունչի թարգմանութենէն ու անոր յաջորդած գլոսաբանութենէն, որոնք հայ ժողովուրդին բերին ինքնաճանաչման: Այդ շրջանէն սկսեալ, շնորհիւ գրաւոր լեզուի ու գրականութեան, սրահարմարեցաւ ազգային զգացումը:»*

Անթուան Մեյլէ¹

Եւ դարուն հայ իրականութեան մէջ տեղի ունեցած բացառիկ իրադարձութեան սոյն բնորոշումը ճշմարտացի գնահատական մըն է որ կը տրուի գիրերու գիւտին: Այդ շրջանը, արդարեւ, մեր պատմութեան առանձնաշատուկ ու շրջադարձային ժամանակահատուածն էր որ կը յատկանշուէր մէկ կողմէն՝ քաղաքական իշխանութեան մասնատուածութեամբ ու անկումով, միւս կողմէն՝ հոգեւոր համախմբուածութեամբ և միաւոր կեանքի աննախընթաց վերելքով: Ժակատագրական այնպիսի պայմաններու մէջ, երբ հարցականի տակ էր ժողովուրդի ինքնութիւնը գոյութիւնը, անոր հանճարեղ գաւակ Մեսրոպ Մաշտոցը գտաւ ճգնաժամէն դուրս գալու լուսադոյն ելքը՝ ստեղծելով սեփական այրութեան և սկիզբ դնելով ազգային դպրութեան: Անոր գիւտը դարձաւ հայութեան պահպանման անպարտելի գէնը՝ բոլոր ժամանակներու համար և ժողովուրդը երբեք չգլացաւ պարտ ու պատշաճը մատուցել արժանաւոր իր գաւակին: Մեսրոպ Մաշտոցը դարձաւ բոլորին սիրելի ու պաշտելի Սուրբը, սկսած թոթովախօս մանուկէն մինչեւ գաւառած ծերունին, ու կը շարունակէ մնալ այդպիսին:

Սահակ-Մեսրոպեան փառաւոր դարաշրջանին անդրադարձած են ոչ միայն մեր գրեթէ բոլոր պատմիչները, սկսելով Կորիւնէն, այլեւ յետագայի պատմաբան-քննադատներն ու բանասէրները,

գրականագէտներն ու լեզուաբանները: Մեծ գործերը որքան ալ իրենց բնոյթով բլրան ազգային, չեն կրնար, այնուամենայնիւ, պարփակուիլ ազգային նեղ շրջանակի մէջ. այդպէս եղաւ նաեւ հայ գիրերու գիւտը, որը շուտով ձեռք բերաւ համաշխարհային ճանաչում ու գնահատանք:

Օտարներու հետաքրքրութիւնը դէպի հայ մշակոյթը, սկզբնապէս կը հետապնէր կրօնական-քաղաքական նպատակ, իսկ վերջինիս համար բաւական էր գիտնալ տուեալ ժողովուրդի լեզուն: Այդ գործին էր հետամուտ, օրինակ, Բարթողիմէոս Պոլոնացի լատին եպիսկոպոսը որ 1316 թուականին, Պապի յանձնարարութեամբ գալով Հայաստան ու սորվելով հայերէն, լատիներէնէն կատարեց չարք մը թարգմանութիւններ: Աւելի ուշ, Ժէ. դարուն, կրկին օտարներու ձեռքով լոյս տեսան քերականութեան դասագիրքեր: Այս կարգի աշխատութիւններու միջոցաւ հայերէնին

ծանօթանալ է տք, Եւրոպացիներու ու շաղրու թիւնն սկսաւ դրաւել նաեւ այդ լեզուով խօսող ժողովուրդի պատմական անցեալը, տնոր դրականութիւնը: Մեր անցեալի ժառանգութեան մասնակի ուսումնասիրութիւնը բաւական էր որպէս զի ֆրանսացի արեւելադէտ Մաթիւրէն Տը Լա Քրոզը (1661-1719) հիանար Եւրոպայի սկզբին հայ գիտնականներու կատարած Աստուածաշունչի դերագանց թարգմանութեամբ ու անուանէր զայն «Թաղուհի թարգմանութեանց», մինչ Կիւրմ Տը Վիլլիզիւրուան գիտակցելով, մասնաւորաբար, հնագոյն օտար սկզբնաղբիւրներու թարգմանական մեր հարուստ ժառանգութեան կարեւորութիւնը, կ'ըսէ. «Մէկ անգամ բացայայտուած Հայաստանը մեր առջեւ կը բանայ Արեւելքի դարպասները ու մենք կը գտնենք զանձ մը որ վեր է ամէն պատկերացումէ»:

Նորադիւտ դանձի ուսումնասիրութեամբ սկսան դրադիլ ժԹ. դարուն, արդէն ոչ միայն անհատներ, այլեւ գիտական հաստատութիւններ: Այս երեւոյթն, անշուշտ, արդիւնք էր Արեւելքի նկատմամբ յառաջ եկած ընդհանուր հետաքրքրութեան որմէ անմասն չէր կրնար մնալ Հայաստանն իր դարաւոր և հարուստ մշակոյթով: 1811 թուականին, հիմնուեցաւ Հայագիտական առանձին բաժանմունք մը Փարիզի Արեւելեան Լեզուներու Համալսարանին մէջ, որուն հետեւեցան նաեւ ուրիշներ՝ Լուվէնի, Մոսկուայի, Փեթերպուրկի, Տորպատի և այլ խոշոր կեդրոններու մէջ: Մասնադիտական կրթութիւն ստացան գիտնականները Հայոց լեզուի ու գրականութեան, պատմութեան ու աշխարհագրութեան վերաբերեալ իրենց ուսումնասիրութիւններով և հայ պատմիչներու իրենց կատարած թարգմանութիւններով զգալի աւանդ բերին մեր ազգային մշակոյթը օտարներուն ծանօթացնելու շնորհակալ դործին:

Հայագիտական յիշեալ հետազօտութիւններու արդիւնքները, այլ և այլ հարցերու շուրջ արտայայտուած տեսակէտները կը պահանջէին գիտական մօտեցում, բան մը՝ որ դուրս է մեր նպատակէն: Այստեղ կ'ուզենք, պարզապէս, ընթերցողի ուշադրութիւնը հրաւիրել Եւրոպայի կատարուած կրթական յեղափոխութեանը տրուած դնահատականին, այդ մեծ շարժման ճիշդ արժեւորումին ինչպէս հայերու, այնպէս ալ օտարներու կողմէ: Ընտրաբար կատարուած քաղաքացի մըն է, զոր կը բերենք ստորեւ՝ իրրեւ պերճախօս վկայութիւն՝ գուտ ազգային երեւոյթի մը ունեցած համընդհանուր ճանաչման:

«Հայկեան իրականութեան երկու ամենասքանչելի յոյսեր» կը կոչէ Սահակ Պարթեւին ու Մեսրոպ Մաշտոցին, Միւնխենի Համալսարանի դասախօս Նոյմանը: խօսելով այրուրենի սուղման քաղաքական ու զաղափարական նշանակութեան մասին, ան կ'ըսէ. «Եթէ այն բոլոր գրոհներուն մէջ որ Եւրոպայի սկսեալ ընդգրկեցին ամ-

րողը առաջադր Ասիան ու, մանաւանդ, Հայաստանը, հայերը կրցան մնալ որպէս ինքնուրոյն քրիստոնեայ ազգ, ապա այդ կատարուեցաւ շնորհիւ սեփական այրուբենի, որուն միջոցաւ հնարաւոր եղաւ ունենալ սեփական գրականութիւն և ինքնուրոյն ազգի հոգեւոր կազմութիւն»:² Նոյն ժամանակաշրջանի մէկ այլ, ֆրանսացի դիտնական՝ Սէն Մարթէն հայազէտը որն ունի Հայաստանի պատմութեանն ու աշխարհադրութեանը նախընտրած ստուաբուսումնասիրութիւն,³ առանձնապէս ուսանելի կը գտնէ հայ գրական այն երկասիրութիւնները, որոնք ճշգրիտ տեղեկութիւններ կը հաղորդեն ոչ միայն հայերու, այլեւ ամբողջ Արեւելքի պատմութեան վերաբերեալ, սկսած Դ. դարէն: Քանի մը տարի անց շարադրած իր մէկ այլ գրութեան մէջ հեղինակը մանրակրկիտ քննութեան կ'ենթարկէ Ե. դարու դէպքերը: «Արեւելքապէս գուտ գրական այս շարժումը, — կը գրէ ան, — ընդմիջող բաժնեց հայերուն Արեւելքի միւս ժողովուրդներէն, դարձնելով անկախ ու ինքնուրոյն, ամբապնդելով քրիստոնէական հաւատը և մերժելով մինչ այդ յայնօրէն տարածուած օտար այրուբեններու օգտագործումը: Եթէ չ'ըլլար այդ, հաւանաբար, հայերը շուտով պիտի ձուլուէին պարսիկներու կամ ասորիներու հետ, յաւիտենապէս հեռանալով պատմութեան ասպարէզէն, ինչպէս եղան ինչ ասիական շատ ուրիշ ժողովուրդներ»:⁴

ԺԺ. դարու երկրորդ կէսին, շատ մասնագէտներ որոնց համար հայերէնն այլեւս զաղրած էր անմատչելի ու անհրապոյր ըլլալէ, սկսան հետաքրքրուիլ հայ նշանադիրներու հետ առնչուող զանազան մասնակի հարցերով, առանձին տառերու ծագումով, այն հենքով՝ որուն վրայ Մաշտոցը կառուցեց իր անկործան կոթողը: Յառաջ եկած ընդհանուր աշխուժութիւնն առաւել թափ ու ծաւալ ստացաւ Ի. դարուն: Ուսումնասիրողներու գերակշիռ մասը, բնականաբար, անդրադարձած է Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեանն ու դոված գայն՝ ամենապերճախօս որակումներով: Փարիզի Արեւելեան յեղուներու բաժանմունքի հայ գրականութեան ու յեղուի դասախօս էտուար Տիւրյոնիէն այսպէս կը ընդորոշէ Ե. դարու հայ գրականութիւնը. «Արեւելքի մէջ քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ զարգացող բոլոր գրականութիւններէն հայկականը, անմիջապէս, ամենանշանաւորն է իր հարստութեամբ ու ինքնատիպութեամբ: Ըլլալով մեծ կայսրութիւններու սահմանակից, հայերն իրենց ստեղծագործութիւններուն մէջ յիշատակած են այնպիսի եղելութիւններ զորս Յուն կամ Հռոմայեցի

պատմիչները յաճախ անդիտացած են, իսկ եթէ հաղորդած են՝ ապա, ոչ ճիշդ»:⁵ Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը Տիւրքիէն կը դիտէ իրբեւ վաշէլչադեղ ու ճշգրիտ վերարտադրութիւն մը որով կրնայ պարծենալ հայ դասական գրա կանութիւնը: Այդ ճշգրտութիւնն ու կատարելութիւնն են որ Սորպոնի Համալսարանի ուսուցչապետ Փիքին կը թելադրեն պնդել, թէ հայերէն թարգմանութեան միջոցաւ կարելի է նոյնիսկ սրբագրել Յունարէն բնագիրը:

Եւ դարու գրական հայերէնի ստեղծումը համեմատուած է Մարթին Լուտերի նախաձեռնութեան հետ Գերմանիոյ մէջ, ԺԶ դարուն, երբ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ հիմք դրուեցաւ ժամանակակից գրական գերմաներէնին: Մաշտոցի ու Սահակի և անոնց աշակերտներու մշակած լեզուն էր, բայց Կաթեյրասի, որ դարձաւ ազդեցիկ միութեան գլխաւոր գործօն՝ մէկ բնղհանուր լեզուով միացնելով համայն հայ ժողովուրդը:⁶ Ռուս բանաստեղծ-գրականագէտ և հայ միջնադարեան տաղերգութեան հմուտ չիտակ Վալէրի Պրիստովի բնութագրումով Հայաստանի պատմութիւնը անմահ գոհարներ բովանդակող իւրատեսակ գանձարան մըն է և համաշխարհային մշակոյթին բերած իր ներդրումով ան նոյնքան արժանի է ուշադրութեան, որքան ամենանշանաւոր ժողովուրդներու պատմութիւնը, չրացառելով Եզրպտացիները, Հելլէնները, Հռոմայեցիները և ժամանակակից Եւրոպայի ժողովուրդները:⁷

Հայոց աշուրբենին նուիրուած իրենց հետազոտութիւններուն մէջ հեղինակները յաճախ անդրադարձած են Մաշտոցի, նաեւ Սահակ Պարթեւի անձնաւորութեան, անոնց՝ իրբեւ անհատի արժանիքներուն և, առհասարակ, Սահակ-Մեսրոպեան զպրոցի գերին: Այստեղ կ'ուզենք, առաջին հերթին, մէջբերել հաստուածներ Մաշտոցի աշակերտ ու կենսաղիր Կորիւնէն, որը սրտաւոյց բառերով կը նկարագրէ իր ուսուցչի ապրումներն ու մտատանջութիւնները:⁸ «Եւ այնպէս տրտմական հոգսերով պաշարուած ու թակարդապատուած և մտածունքներու ծփանքի մէջ էր ինկած, թէ արդեօք ի՞նչպիսի ելք գտնէ...» (ԼՋ 40): «Եւ այնպէս, ան շատ նեղութիւններ քաշեց իր ազդին բարի օգնութիւն մը գտնելու համար. ամէն բան պարզեւոք Աստուծմէ, իսկապէս, իրեն շնորհուեցաւ այդ բախտը ու ան, իր սուրբ աջով հայրաւոր ծնաւ նոր ու սքանչելի ծնունդներ — հայերէն լեզուի նշանադրեր»... (ԼՋ 42): Կորիւնէն, այնուհետեւ, Մաշտոցի ու Մովսէսի միջեւ զուգահեռ անցրնելով աւելի բախտաւոր կը դիտէ իր ուսուցիչը. «Մեծ Մովսէսը, — կ'ըսէ ան, — այնպէս ուրախ չէր Սինա լեռնէն իջած

տտեն, մինչեւ անգամ աւելի պակաս, որովհետեւ [երբ] աստ-
ուածատես մարդը Աստուծոյ հրամանն ստացած... կ'իջնէր
լեռնէն... տիրադրուծ ժողովուրդը ձուլածոյ կուռքին կ'երկր-
պագէր. և Մովսէս յացաւ իսկ երանելին [Մաշտոց] լեցուած էր
ուրախութեամբ, որովհետեւ զիտէր իրեն զիմաւորելու եկողնե-
րու բերկրանքը...» (էջ 43): Շնորհիւ Մաշտոցի ու Սահակի, այդ
«երկու հաւասարակիցներու», Հայաստան աշխարհը կը թեւակո-
խէ մշակութային զարթոնքի աննախադէպ շրջան մը. «Այն ժա-
մանակ, — կը շարունակէ Կորիւնը, — անպայման սքանչելի դարձաւ
մեր երանելի ու ցանկալի Հայաստան աշխարհը, ուր երկու հաւա-
սարակիցներու ձեռքով յանկարծ, մէկ անգամէն հայարարաւ,
հայերէնախօս դարձան օրէնուսոյց Մովսէսը՝ մարգարէական
դասի հետ, և յառաջագոյն Պօղոսը՝ բոլոր առաքեալներու գունդով,
Քրիստոսի աշխարհակեցոյց Աւետարանին հետ միասին: Ինչ
սրտալիր ուրախութիւն էր այնտեղ այնուհետեւ, և ինչ հաճելի
տեսարան աչքի համար...» (էջ 45):

Մեսրոպի ու Սահակի գովքը կը հիստէ նաեւ պատմահայր
Մովսէս Խորենացին, զրուատելով առաքինութիւններով բոլորին
գերազանցած Մեսրոպի հրեշտականման տեսքը, պայծառ խօսքը,
ժուժկալութիւնն ու այլ բարեմասնութիւններ. մինչ Սահակ
Պարթեւին կը ընդթագրէ զիպուկ և բազմարովանդակ մէկ
նախադասութեամբ՝ «Մահկանացու ծնելով, անմահ թողուց իր
յիշատակը»:⁹

ԺԲ-ԺԳ դարու մատենագիր Կարապետ Սասնեցին, որ
ծաւալուն ներդրեցանով մը կը շարադրէ Մաշտոցի կեանքն ու
գործունէութիւնը,¹⁰ ամենագեղեցիկ որակումները կը շեշտէ
անոր անձին: Այսպէս, օրինակ՝ «Լուսածագ առաւօտ... հրափայլ արփի...
քաղցրացող ամպ մրգաբեր անդաստան դժուարագիւտ բիւրեղծաղկա-
լից մարգ... անխարդախ ուռուցիչ... յուսոյ վահան... մանուշակի
փունջ... որ երեք ազգ լուսաւորեցիր, փառաւորեցիր ու ազ-
ատեցիր մուրալէ և օտարներու մօտ ճարակելէ...» (էջ 38-65):

Յարգանքի ու մեծարման նման անվերապահ արտայայտու-
թիւններու կը հանդիպինք նաեւ նորագոյն շրջանի հայ թէ օտար
հեղինակներուն քով: Անդրադառնալով Սահակ-Մեսրոպեան դպրո-
ցի աշխոյժ և եռանդուն գործունէութեան, Հրաչեայ Աճառեանը
կ'ըսէ. «Ինչ որ այդ բոլորի մէջ կը գերազանցէր ու ամբողջ
շարժման անիւը կը կազմէր՝ անկախ ազգային ինքնա-
ճանաչութեան և ազգային պերականութեան գաղափարն էր որ
մինչեւ այդ չկար... Հայաստանի ամէն կողմ ընցուած դպրոց-
ները... Սահակի ու Մեսրոպի անխոնջ գործունէութիւնը և իրենց

աշակերտներու ուսումնասէր եռանդը կարճ ժամանակի մէջ
այնպէս բարձրացուցին Հայոց հոգեւոր ու մտաւոր հորիզոնը,
այնպիսի ծաղկեալ վիճակի մը մէջ զրին բովանդակ երկիրը,
որուն երբէք չհասաւ յետոյ, անցեալին... ամբողջ այս մեծ շար-
ժումը, զրական այս գործունէութիւնը Սահակի և Մեսրոպի
աշխատութեան արդիւնքն է... զայով յեզուական արժանիքին,
ոչ մէկ դար կրցաւ մօտենալ ոսկեղնիկ յեզուին, և Ե. դարու հայե-
րէնր ամէն դարի ու ամէն ժամանակի համար եղաւ յեզուի
դասական օրինակը»¹¹

«Կրօնքը, յեզուն և մատենագրութիւնը որոնք կը կազմեն
ազգայնութեան տարրերը, — կը գրէ Ստ. Մալխասեանցը, — գտան
իրենց փրկութիւնը և ապահովութիւնը ազգային գիրերու գիւ-
տին մէջ, որուն համար ալ Հայոց ազգի ամենամեծ մարդն ու
բարերարը պէտք է զիտուի Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը»¹²

Պեւոյնի Համալսարանի դասախօս, բանասէր-պատմաբան
Ժողէֆ Մարկիարտը, 1902 թուականին Համպուրկի Արեւելա-
դէտներու Միջազգային Գիտաժողովին կարդացած բանախօսու-
թեան ընթացքին, քրիստոնէական շրջանի սեփական այրուրենե-
րու ստեղծման մէջ հայ գիրերու գիւտը կը զիտէ որպէս բացա-
ռիկ զարմանալի երեւոյթ մը ու խօսելով տնոր ստեղծման հան-
դամանքներուն մասին, կ'ըսէ. «Եթէ նկատուի ունենանք այն պայ-
մանները որոնց մէջ Մաշտոցն ու Սահակը, իրենց մտքի գործու-
նէութեամբ հոգեւոր ու ժողովրդական ինքնագիտակցութեան
բերին հայ ազգը, և անոնց գործի հետ համեմատենք Տանայեան
այն պարզէր զոր Յրանց Փեփինը նուիրեց գերմանացի ժողովուր-
դին, իր ձեռքին ունենալով քաղաքական ու եկեղեցական ամէն
միջոց, կը տեսնենք որ Փեփինը և իր գինակից Վինֆրիտը խեղճ
թղութներ կ'երեւին մտքի այս հսկաներու համեմատութեամբ...
Միջին դարու մէջ ո՞ր ժողովուրդը, — կը շարունակէ ան, — կրնայ
պարծենալ այն բանով որ եթէ ոչ սեփական յեզուով, գէթ լա-
տիներէնով կրցած ըլլայ հրապարակել Եղիշէի «Վարդանանց»
պատմութեան նման երկասիրութիւն մը: Ժողովուրդ մը որ իր
ծոցէն ծնած է այսպիսի մարդիկ և զանոնք կը յարգէ որպէս
գիւյսադուներ, անկարելի է որ ի սպառ քնջուի, քանի կը հետեւի
անոնց օրինակին»¹³

Մաշտոցի անձի ու գործի խտացած պատկերն ու զնահա-
տականը կու տայ պատմաբան Լէօն, անոր նուիրուած իր գրքոյ-
կին մէջ,¹⁴ «Երկրի շարչարանքներուն, ճշմարտութեան մէջ ծնաւ
համեմատ միտքը որ զնաց ասիականութեան սպառնալիքներուն
դէմ և յայտարարեց, թէ այդ երկիրը պէտք է ապրի: Այդ միտքը
քանի մը յառաջադէմ մարդկանց մէջ կ'ապրէր, բայց զայն
իրականացնողը, կեանքի հրաւիրողը միայն մէկն էր, և այդ մէկը

սուրբ Մեսրոպն էր...» (էջ 141): «Գողթան գաւառը մեր պատմութեան մէջ պէտք է հռչակուի ոչ միայն իրրեւ հին երգերու հայրենիք, այլեւ իրրեւ տեղ մը, ուր առաջին անգամ ծնաւ հայ դրականութեան միտքը: Մեր ամբողջ պատմութեան ընթացքին այս առաջին մեծ դէպքն էր, երբ հայ ժողովուրդը ճշմարիտ, նշանաւոր յաղթութիւն տարաւ...» (էջ 158): «Զէնքերն ու անթիւ գունդերը չեն որ էր կազմէն երկրի մը բախտը, այլ ժողովուրդի միտքը

յուսատուող հիմնարկութիւնները: Առանց յուսատուութեան չի կրնար բլրալ ուժեղ, ինքնուրոյն, կենսունակ ազգ: Տիրապէսներու յաղթութիւններէն մեզ ոչինչ մնաց ժառանգութիւն, մինչդեռ ամբողջ 15 դար է, ինչ հայր ունի հաստատ ու անկոտոր տեղի մնացած ժառանգութիւն մը, և այդ՝ Մեսրոպի անմահ յաղթութեանն է մնացած» (էջ 180-181): «Այն ինչ կատարուեցաւ Հայաստանի մէջ՝ երեւոյթ մըն էր որ նախ և առաջ պատիւ կրէրէր Մեսրոպի հանճարին, որ տուաւ հնար՝ ստեղծելու ամենակատարեալը, այնպիսի դորժիք մը որմէ տեղի լաւ հայուն պէտք չէրաւ այսքան երկար ժամանակ...» (էջ 182):

Հայոց այրուրենի ու Ոսկեղարեան մեր մատենադրութեան մասին խօսած ու գրած են նաեւ շատ ուրիշներ որոնց բոլորին անդրադառնալ, պարզապէս, անհարկն է: Մեր խօսքն աւարտելէ առաջ, սակայն, կ'ուզենք հոս մէջբերել քանի մը նմոյշ քաղուած՝ 1935 թուականին, Աստուածաշունչի թարգմանութեան 1500-ամեակի առթիւ կազմակերպուած հանդիսութիւններու ժամանակ օտար մասնակիցներու ելոյթներէն:

ԱՆԹՈՒԱՆ ՄԵՅԼ (Ֆրանսուսի լեզուարան, հայագէտ)

«Յայտնի է որ հայ այրուրենի գլուխ-գործոց մըն է: Հայ հնչարանութեան հնչիւններէն իւրաքանչիւրը յատուկ նշանով մը նօթագրուած է. և սխառմը այնքան լաւ հաստատուած է, որ հայ ազգին հայթայթած է հնչարանութեան վերջնական արտայայտութիւն մը, արտայայտութիւն որ պահպանուած է մինչեւ այսօր առանց փոփոխութիւն մը կրելու, վասն զի սկիզբէն իսկ անիկա կատարեալ էր»:¹⁵

ՀԱՆԱ ՄԳԻՔ (Եկեղեցայի Համալսարանի հայերէն լեզուի ուսուցչապետ)

«Եթէ հայերէն թարգմանութիւնը համեմատութեան առնենք գոթական և ոյաւական թարգմանութիւններուն հետ, պիտի բռնէր որ վերջիններս ներկայիս տեղի թանգարանական արժէք կը ներկայացնեն և կամ գրական մնացորդներ են, մինչ հայերէնը կ'ազդի մինչեւ օրս...: Այս թարգմանութիւնը առաջին կարգի մատուր մեծագործութիւն հարկ է համարել: Անիկա բազմապատիկ պտղաբեր եղաւ: Առաջին դիւր վրայ անոր արդիւնքն եղաւ, որ

նորարարյա քրիստոնեկոթիւնը կրցաւ դիմակայել Յաղկերտ Բ-ի դժնդակ հարածանքներուն: Եր հայերը, թէպէտ առանց պետութեան, բայց կրօնի, լեզուի և զրի զօղով միացած կրցան պահպանել իրենց ազգութիւնը, և որ Հայ Եկեղեցին իրրեւ միակը, վերջինը Ասիոյ քրիստոնեական ազգային եկեղեցիներու, մինչեւ այսօր, ի հեճուկս ամէն թշնամեաց և հարածանաց, կրցաւ պահել ինքզինքը»:¹⁶

Ֆրանց Վէրֆել (Աւստրիացի գրող)

«Յուզիչ, փսեմ պատկեր մըն է տեսնել Մեսրոպ մենակեացը, այս իրական հանճարը, իր փանական խցկան մէջ, թէ ինչպէս անվերջ դիշերներ, տոկայձ ձկնի նշոյլին տակ, վրձինն ու դրոցը ձեռքին, տարօրինակ ձեւեր կ'ուրուագծէր անդադար... Երկու կրակ կար վառուած այս միայնակեացին սրտին մէջ՝ սէրը դէպի կրօն և սէրը դէպի իր ազգը: Երկու ուժեր անդուլ կ'արծարծէին այդ կրակները մին՝ մտքի խորաթափանց ուժն էր որ գիտէ ամէն զաղափար ծայրէ ի ծայր մտածել և ոչ մի առարկութենէ չի խուսափիր և միւսը՝ սուրը նուիրում մը դէպի զերագոյն ճշմարտութիւնները: Եւ երրորդ ուժ մըն ալ իրը սատար կ'աւելնար առաջիններուն վրայ՝ յամառ տոկունութիւն մը որ միայն այն մարդկանց յատուկ է, որոնք վշտերէն չեն խորտակիր և մինչեւ խոր ծերութիւն կը հասնին: Կը բերուիմ րսելու, թէ միայն նակեաց Մեսրոպի նկարագրին մէջ մարմնացած է մաս մը էութենէն այն ժողովուրդին, զոր ոչ մէկ վիշտ կրցած է ցայսօր խորտակել... Ազգի մը մտաւոր կեանքը կը սկսի անոր նշանադիրներով... Ս. Մեսրոպ նշանադիրներու զիւտն րբաւ Ս. Գրքի և յետագայ բոլոր գրքերու համար Բայց այսքանը բաւական չէր հրաշք մ'ալ կատարուեցաւ ժողովուրդներու մաշտենագրութիւններն երբ տակաւին իրենց օրրանին մէջ են, թերակատար և նախնական ձեւի մէջ են: Դարեր պէտք է անցնին որ անոնք դասական կատարելութեան, իրենց ոսկեղարուն հասնին: Միայն հայ մատենագրութիւնն է որ մէկ անգամէն իր ոսկեղարով, իր դասականութեամբը երեւան եկած է: Միայնութեան և լռութեան մէջ, օտար քաղաքակրթութիւններու պատեանին տակ լեզուն պտուղի մը նման հասունցաւ և ապա կուսական ու անաղարտ, իր բոլոր ուժովը դուրս ժայթքեց... Սովորած ենք Ե-Ը. դարերու շրջանը «խաւար» անուանել: Հայոց համար ան «լոյս» էր... այնպիսի կացութեան մը մէջ, ուր ամենահզօր և դեռ պատերազմիկ ժողովուրդներ անդիւտ կորսուած կ'ըլլային, հայութիւնը իր գոյութիւնը պահեց... Բիւզանդացիներ և Պարսիկներ չարաչար պատառեցին հայուն հոգը, սակայն հայը ոչ միայն պահեց իր գոյութիւնը, այլեւ իր մտքին հարստութիւններովը ճոխացուց իր թշնամիները: Եւ ետքէն՝

նորագոյն շրջանի մէջ, երբ իսլամական օվկիանն Փոքր Ասիան ողողեց և իսլամականութեան արիքները վիւննայի պարիսպները կոծեցին, արեւելեան Հռոմէական մշակոյթն անհետ կորսուեցաւ, մինչդեռ հայութիւնը՝ այս փոքր քրիստոնեայ կղզեակր իր գոյութիւնը պահեց և դեռ եւս յոյս ու ջերմութիւն սփռեց աշխարհի: «Մի է յաղթանակներու վրայ խօսողը, դիմանալն է քաջութիւնը»: մեծ բանաստեղծի այս տողը ճշգրտօրէն կը պատշաճի հայ ճակատագրին...»¹⁷

Փրօֆեսէօր Ն. Եօրկա (Ռումանացի սրտմարան)

«Դուք որ հաւատուած էք այսօր ձեր մեծ դարադարձը տօնելու համար, գիտէ՞ք թէ որքան իրաւունք ունիք հպարտ ըլլալու: Ուրիշ ժողովուրդներ ալ տօնելու ենին, բայց անոնք կը տօնեն աւելի իրենց յաղթանակները ուրիշ ազգերու վրայ, իրենց զէնքի յաջողութիւնները, պատերազմներու փառքը: Այո՛, ժողովուրդներ կան որ բռնութեան յաղթանակը պաշտամունք բրած են իրենց: Բայց ի՞նչ դեղեցիկ է երբ ձերինին նման հին և մեծ ժողովուրդ մը ոչ թէ կը մտածէ իր մղած պատերազմները տօնել, կամ իր կրած տառապանքները, այլ կը տօնէ իր հոգեկան նուաճումները: Աստուածաշունչի ձեր թարգմանութիւնը, ասկէ 15 դար առաջ, մէկն է ամենէն մեծ հոգեկան յաղթանակներէն՝ զոր երբեւիցէ ժողովուրդ մը կրնայ տարած ըլլալ պատմութեան մէջ»:¹⁸

* * *

Գիրերու գիւտի շուրջ անցեալին, ինչպէս և նոր ժամանակներու մէջ այլ և այլ անձնաւորութիւններու արտայայտած կարծիքները բնութեւրցողի ուշադրութեան բերելու առիթ տուողը՝ թարգմանչաց տօնն է: Իր բնօրինակ եկեղեցական, նշանակութեամբ համազգային, բայց էութեան քաղաքական տօն մը՝ որ եկեղեցին կը նշէ ամէն տարի, Հոկտեմբեր ամսուն: Անդրադարձը զոր կատարեցինք և պնդատականներու փունջը զոր բերինք, մեր կարծիքով, աւելի քան բաւարար են ճիշդ հասկնալու համար Ե. դարուն հայ իրականութեան մէջ կատարուած իրադարձութիւնը: Ժամանակի թիւադրանքն էր որ յառաջ բերաւ այդ պահանջը և մեր բախտաւորութիւնն էր որ նոյն ժամանակը ծնաւ այդ պահանջը լաւագոյնս բաւարարողին: Սոյն տարեդարձով յարգանքի տուրք մը չէ միայն զոր կը մատուցենք մեր երախտաւորներուն. ան մեզի համար նաեւ անհրաժեշտ խթան մը, մղիչ ուժ մը, ուսանելի դաս մըն է, որպէս զի զորոնք նոյն ոգիով ու պայծառատեսութեամբ, արդէն նոր ժամանակներու պահանջին համապատասխան:

Ինքնապահպանումը, ազդեցիկն արժանապատու թիւեր ներկայիս նոյնպէս վտանգուած են ու խոցելի: պիտի ջանայ արժանապէս օգտուիլ մեր փառաւոր անցեալի փորձէն ու դործէ՝ ընթանալով ճիշդ ուղիով, որպէս զի ոչ թէ ամօթահար Հակէնք մեր գլուխը, այլ Հպարտ և ինքնավստահ, մեր պատուաւոր տեղը գրաւենք քաղաքակիրթ ժողովուրդներու շարքին, նոր ժամանակներու մէջ ևս արժանագրելով «զովութեան և յիշատակութեան արժանի լազում դործեր»:

ԱՐՄԻՆԷ ԲԷՕՇԿԷՐԵԱՆ

* Դսան յետագայ մէքերումները, եթէ օտար լեզուով են կամ արեւելահայերէն, քերած ենք արեւմտահայերէնով:

ԱՂԵԻԻՐՆԵՐ

- 1 Antoine Meillet, *De l'Influence Parthe sur la langue arménienne*, Paris, 1920, REA, p. 164-165.
- 2 Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*. Leipzig, 1836, S. 25-28, 35.
- 3 Saint-Martin, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*. Paris, 1818, p. 4-12.
- 4 Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, T.V. Paris, 1826, p. 317-324.
- 5 Ed. Dulaurier, *Histoire, dogmes, traditions et liturgie de l'Eglise arménienne*. Paris, 1859.
- 6 I.A. Gatteyrias, *L'Arménie et les arméniens*. Paris, 1882, p.67-79.
- 7 Valeri Brussov, *Letopisse istorichesskikh soudeb armyanskovo naroda*. Yerevan, 1940, p. 1-5 (ռուսերէնով).
- 8 Կորիւն, Վարք Մեսրոպ Մաշտոցի: Երևան, 1994:
- 9 Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց: Երևան, 1981, էջ 443-445:
- 10 Կարապետ Սասնեցի, Ներբողեան յաղագս վարոց և մահուան Ա. Վ. Մեսրոբայ: Վաղարշապատ, 1897:
- 11 Հր. Աճառեան, Հայոց գրերը: Երևան, 1968, էջ 269-276:
- 12 Ստ. Մալխասեանց, Դասընթաց Հայոց մատենագրութեան սլաւոմութեան: Թիֆլիս, 1908, էջ 48-49:
- 13 Ժ. Մարկվարտ, Պատմութիւն հայերէն ճշանագրերու: Վիեննա, 1913:
- 14 Լեօ, Ս. Մեսրոպ: Թիֆլիս, 1904:
- 15 Յուշարձան Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան հազարհինգ-հարիսյամեակի: Երուսաղէմ, 1938, էջ 463:
- 16 Անդ, է- 445:
- 17 Անդ, էջ 441-443:
- 18 Անդ, էջ 446:

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆԱԾ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ, ԶԻՔ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հայերս՝ մեր շուրջ 5 հազար տարուայ պատմութեան ընթացքում լեզուի ժողովուրդ ենք եղել, և այսօր, երբ դարերի բաւիղում փնտռում ենք հայ ժողովրդի գոյութեան հետքերը, այդ անում ենք 99 տոկոսով հայոց լեզուի հետքերը փնտռելով ու գտնելով: Կան ժողովուրդներ, որոնց տարրերակման գործում լեզուն ոչ միակն է, ոչ էլ գլխաւորը: օրինակ, արգենտինացիներն ուրուգվայցիներից լեզուով չեն տարբերւում, նոյնը և՛ ամերիկացիներն անգլիացիներից, թէև դրանք չորսն էլ տարբեր ազգեր ու ժողովուրդներ են ըստ քաղաքացիութեան և այլ յատկանիշների: Հայերս այդպէս չենք: մեր տարրերութիւնը թէ՛ հարեւան, թէ՛ ոչ հարեւան ժողովուրդներից լեզուական է՝ հայ ժողովուրդը հայոց լեզուի կրողն է, այսինքն՝ հայամտած, հայախօս ու հայագիր հանրութիւնը:

Հայոց լեզու նշանակում է հայերէնի բոլոր դրսեւորումները, հայոց բոլոր բարբառները, ժողովրդախօսակցական հայերէնը և հայոց երեք գրական լեզուները՝ հինը, միջինը և նորը (վերջինն արեւմտեան և արեւելեան իր ճիւղերով): Սրանցից որեւէ մէկի կրող լինելը նշանակում է լինել հայոց լեզուի կրող, որ և միաւորում է մարդկանց իրրեւ հայկական հանրութիւն: Ճիշդ է մեր աւագների տարբեր բառերով առաջարկած միեւնոյն բանաձեւը՝ հայ ժողովուրդը նշանակում է հայոց լեզու (Աւ. Իսահակեանը գրել

է նաեւ, որ Հայաստան նշանակում է հայոց լեզու):

Կենդանի լեզուն այն է, որ գործածւում է իբրեւ հաղորդակցման միջոց՝ բանաւոր՝ գրաւոր և որով մտածողներ կան: Մեռած են կոչւում այն լեզուները, որոնցով այլեւս չեն հաղորդակցւում և չեն մտածում: Մարդկութեան հազարամեակների պատմութիւնը շատ փաստեր է տալիս լեզուների մահացման, և այդ մահացումը միշտ կատարուել է միեւնոյն կերպ, մարդկանց տուեալ հանրութիւնը սկսել է խօսել ու մտածել մի այլ հանրութեան լեզուով, իր լեզուն մոռացել է և այդ լեզուն դարձել է մեռած, իսկ ինքն՝ այդ հանրութիւնը վերացել է՝ ձուլուել է այն հանրութեան մէջ, որի լեզուի կրողն է ինքը դարձել: Այդպէս են վերացել շումերները, ասուրաբաբելացիները, թոխաթները, խեթերը, խուռիները և շատ ու շատ ուրիշ ժողովուրդներ: Հարաւ-արեւմտեան Ասիայում, որտեղ ընթացել է հայոց հինգհազարամեայ պատմութիւնը, ոչ մի դէպք չկայ այն բանի, որ մի ժողովուրդ վերանայ ցեղասպանութեամբ, կոտորածով, իսկ լեզուափոխութեան հետեւանքով ժողովուրդների վերացման անհաշիւ դէպքեր կան:

Որեւէ լեզու պահպանել նշանակում է պահպանել նրա որպէս հաղորդակցութեան և մտածելու կենդանի միջոց լինելը, այսինքն թոյլ չտալ, որ անցնի մեռած լեզուների շարքը: Այսօր մեծ ժողովուրդներն այսպիսի հարց չունեն, քանի որ նրանց լեզուները գործածութեան հսկայական ոլորտ ունեն, լիովին ապահով են գոյատեւելու տեսակէտից: Այդ ժողովուրդների ներկայացուցիչները յաճախ չեն էլ հասկանում լեզուն պահպանելու խնդիրը: Իսկ փոքր ժողովուրդներն ունեն այդպիսի հարց, որ յաճախ նրանցից շատերի թիւ 1 հիմնահարցն է:

Մասնաւորապէս հայոց լեզուն, ինձ պատկերանում է որպէս հայերի գոյութեան միակ գործօնն ու փաստը: Շատ եմ մտածել այս հարցի մասին: Գիտեմ, որ մեր ժողովուրդն ունի նաեւ ուրիշ ազգային յատկութիւններ՝ արտաքին կերպարանքը, հայեացքը, սովորութիւնները, արուեստը, մշակոյթը և այլն: Սակայն անժխտելի է, որ այդ բոլորի առկայութիւնը, բայց հայոց լեզուի բացակայութիւնը բացառում է հայ ժողովրդի գոյութիւնը, իսկ այդ բոլորի բացակայութիւնը, և միայն կենդանի խօսուող, մտածուող, գրուող հայոց լեզուի առկայութիւնը նշանակում է հայերի, հայ ժողովրդի գոյութիւն:

Վերլուծումներս բերել են այն եզրակացութեան, որ հայ ազգային միւս կարեւոր յատկանիշները՝ մանաւանդ մշակոյթն ու արուեստը, պայմանաւորուած են հայոց լեզուով: ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒՆ ՄԻ ԱՌԱՆՅՔ Է, ՈՐԻ ՎՐԱՅ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԻՒՍ ԲՈՂՈՐ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՇԱՐԻԱՄ ԵՆ. ՀԱՆԵՆՔ ԱՌԱՆՅՔԸ, ԲՈՂՈՐԸ ԿԸ ԹԱՓՈՒԵՆ ՄԵՌԵԱԼ ՎԻՃԱԿՈՒՄ: Այլ առիթներով փորձել եմ ցոյց տալ, որ անգամ հայկական ազգային ճարտարապետութիւնը, կերպարուեստը պայմանաւորուած են այն ստեղծագործողների հայամտած լինելով, էլ չեմ խօսում հայ երաժշտութեան մասին, որի պայմանաւորուած լինելը հայերէն խօսքով շատերն են ցոյց տուել:

Լեզուն պահպանել նշանակում է գործածել: Լեզուն թանկագին իր չէ, որ դնես ապահով արկղի մէջ ու պահպանես: Լեզուն նման է Լ. Տոլստոյի պատմուածքում նկարագրուած գործածուող խոփին, որը փայլում էր, իսկ չգործածուողը՝ ժանգոտում: Լեզուն ինչքան շատ է գործածուում և որքան շատ բնագաւառներում է գործածուում, այնքան լաւ է պահպանւում...

ՌԱՖԱՅԷԼ ԻՇԽԱՆԵԱՆ (1922-1995)

ՓՈՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐԸ

Ամեն հայաշատ երկրի մէջ, մեծ քաղաքներում կը կազմեն ազգային գիտակցութենէ եւ խղճմտանքէ ուծացած հայերը, որոնք՝ ժամանակի յարափոփոխ նորութիւններու շլացումէն գերուած՝ կը փորձեն սղոցել հայ աւանդական հաւատքին արմատները, գայն նկատելով ժամանակավրէպ ու բոքոսած:

Կը ժխտեն ամեն նուիրականութիւն, որ հեռաւոր անցեալէն կու գայ ու չի ներդաշնակուիր մերօրեայ ընկերային քարքերուն եւ պահանջներուն հետ:

Կը գտնուին վտանգաւոր հանգրուանի մը վրայ, ուր՝ մեր ժողովուրդի ապագային առջեւ կը պարզուի տոհմաշէն արժէքներու փլուզումը:

Նիւթապաշտ իտէալներէ ու հայեցողութիւններէ մղուած թերահաւատներ կ'անգոսնեն այն բոլոր հոգեւոր սրբութիւնները, որոնք զօդուած եւ ընդելուզուած են քաղաքացիական փորձառութիւններու հետ:

Կ'անգիտանան քրիստոնէական քաղաքակրթութեան իրագործած երկհազարամեայ նուաճումները, որոնք սերտօրէն ազդեցուած են հայութեան ճակատագրին հետ եւ առանց անոնց փրկարար ազդեցութիւններուն, ո՞վ գիտէ ինչ անփառունակ վախճան վերապահուած պիտի ըլլար, զուլումներէ մտրակուած հայութեան կեանքին:

Հայութիւնը շատ քան սորված է իր մարտիրոսագրուած պատմութենէն, թէ պատուասիշ աղետներու ժամանակ, ի՞նչպէս պիտի գտնէ ու ընտրէ, լոյսի եւ խաւարի միջեւ փրկութեան ճամբան:

Լաւ՝ որ ունինք, եթէ լաւ չկատարենք, արդիւնքը վատհօրէն պիտի ըլլայ կորուստ եւ անօգուտ:

Ազգային ու եկեղեցական գործերու

մէջ, մերթ կը հանդիպին մոլորամիտ անհատներու, որոնք՝ որպէս թէ շահագրգռուած են եկեղեցւոյ ապագայով, կը մտածեն, թէ ի՞նչպէս նոր միջոցառումներու դիմեն, որ հաւատքին մատուցումը նոր սերունդին ըլլայ ժամանակի ըմբռնումներուն համաձայն:

Այս կենսական խնդրին շուրջ՝ երկու հատուածներ՝ պահպանողական եւ յառաջդիմական կը հակադրուին իրարու:

Պահպանողականները կը վարանին ու կը վախճան, թէ քաղաքացիական գիտելիքներու շփումով՝ կրնայ հայ եկեղեցւոյ ուղղափառ հաւատքը տկարանալ իր հոգեկան ուժականութենէն, թոյլ տալով, որ մեր հոգեւոյս հոգեւորականներուն յօրինած արօքներն ու ընթերցումները եկեղեցւոյ կամարներուն տակ հնչեն օտարաբարձ, եւ Աստուած դադրի հայերէն խօսելէ հաւատացեալ ժողովուրդին:

Արդէն կարգ մը հոգեւորականներ՝ անտեսելով հոգեւոր իշխանութեան հեղինակութիւնը՝ անգլերէնով կը կատարեն, ոչ միայն ծիսակատարութիւնները, այլեւ՝ կիրակնօրեայ պաշտամունքներուն մէջ սկսած են նախապատիւ տեղ տալ օտար լեզուի գործածութեան:

Հասկնալի է, որ սուրբ գրական ընթերցումները անգլերէնով կատարուին եւ քարոզը երկու լեզուներով տրուի, բայց անկէ անդին հայերէն լեզուի հաշտոյն մեղանչելը՝ ներքի չէ:

Տարիներ առաջ, Կիրակի պատարագէն ետք, Փասատինայի մէջ, ծերունի մը մօտեցաւ եւ ըսաւ ինծի,

- Տէր Հայր, կրնա՞ք խօսիլ Հայր Սուրբին, որ մեզի միայն հայերէն քարոզէ, ամէնքս ալ եկեղեցւոյ մէջ ալեւորած հայեր ենք, անգլերէն խօսող չկայ մեր մէջ: Եթէ վարդապետը շատ կը սիրէ անգլերէն

ֆարոգել՝ թող նախ այդ լեզուն սորվեցնե՛մ մեզի եւ յետոյ ուզածին չափ ֆարոգէ։

Քրիստոնեայ հայը լաւ գիտէ, որ Աստուծոյ խօսքը եւ Քրիստոսի Աւետարանով պատգամուած ճշմարտութիւնները միշտ նոր են եւ ժամանակի փոփոխութիւններուն չեն ենթարկուիր։

Անհաւատութեան ախոյեաններու հետապնդածը այն է, որ տկարացնեն հաւատքին գորութիւնը եւ մարդկային համոզումներով ստեղծեն նոր քրիստոնէութիւն մը, բոլորովին ներհակ նախնական եկեղեցւոյ կուսական հաւատքին։

Քրիստոսի վարդապետութեամբ հաստատուած եկեղեցին՝ տիեզերական է իր սահմաններով եւ յաւիտեական է իր աստուածային պատգամներով։

Որեւէ անհարկի միջամտութիւն Աւետարանի տառին, խօսքին, դաւանանքին կը սրբապղծէ ճշմարտութիւնը, կ'այլակերպէ հաւատքը եւ կը խաթարէ բարեպաշտին աղօթանուէր գգացումները։

Հայ Ուղղափառ Հաւատքի նորութիւնը եւ ազգային արժէքը պէտք է տեսնել, ոչ թէ տարականոն նորութիւններուն ներմուծութեան եւ լեզուի փոփոխութեան մէջ, այլ իր անխառն հարազատութեան մէջ։

Ո՛չ մէկ նիւթական արժէք, որեւէ ժամանակ կրնայ լեցնել հոգիին անյատակ պարապութիւնը Աստուծոյ բացակայութեամբ։ Գիտութիւնն անգամ անգոր է բուժել հոգեկան վերքեր ու վիշտեր։ Եւ ոչ միայն չի կրնար, այլ շատ անգամ պատճառ կ'ըլլայ, որ առաւել խորանան յուսալքուած մարդուն հոգեկան տագնապները։

Այս ամէնը ցոյց կուտայ ա՛յնքան յստակ սա իրողութիւնը, թէ մարդը Աստուծոյ կապող կամուրջները երբ կը փանդուին, նոյն րոպէին կը փանդուին նաեւ իր իտէալները եւ երջանկութեան

տիրանալու իր բոլոր ճիգերը։

Արդարեւ, ի՞նչ է մարդը որ օրուան բոլոր ժամերուն հեւասալստ ոգեւորութեամբ կը վազէ նորութիւններու եւ փոփոխութիւններու ետեւէն։ Վայրկեան մը՝ չի հանգչիր ու մտածեր, թէ իրապէս ի՞նչ է նորը, որ գտնէ, սիրէ ու հետեւի...

Ճշմարիտ նորը չի գտնուիր, ո՛չ նորութեան, ո՛չ փոփոխութեան եւ ոչ ալ մարդու մը թիւր գաղափարներուն մէջ։

Ինչ բան որ գոյութիւն ունի երկրի վրայ, գոր կը տեսնենք, գոր կը շօշափենք ու կը սիրենք ՀԻՆ է, դատապարտուած շատ շուտով ծերանալու, հիւժեղու եւ անհետանալու։

Ի՞նչ էր մեր մարմինը տարիներ առաջ, երիտասարդ, առողջ, աշխոյժ, կենսունակ։ Եւ ի՞նչ է հիմա՝ հիւժած, սպառած, խորշումած, կ'երթայ կաղալով ու տատանելով՝ դէպի ծերութիւն եւ դէպի մայրամուտ։

Հաւատացեալ հայուն համար՝ կայ ճշմարիտ նորը, գեղաճաճանչ նորը, յաւիտեաններու մէջ փայլատակող նորը, յաւերժօրէն ներկայ մեզի հետ եւ յաւերժօրէն նոր ու այժմէական։

Տիեզերական ամենագոր Արարիչն է ԱՆ, մեր յաւիտեական ու անզուգական ՀԱՅՐԸ, Որուն եթէ հաւատանք ու ապաւինինք՝ կը մնանք միշտ նոր, միշտ գորաւոր եւ կեանքով ու հոգիով կենսառողջ։

Կարգաճի հետեւեալ թելադրական հաւատարմի խօսքերը երեւելի գիտնականի մը, որուն ուղղուած հարցումին այսպէս կը պատասխանէ։

- Չեմ կրնար ըսել, թէ միայն կը հաւատամ Աստուծոյ, այլ կը վստահեցնեմ ձեզ, թէ կը տեսնեմ Ձայն, կը լսեմ Իր ձայնը հոգիիս ամբողջ տարածքին։ Ինձի հետ է Ան, օրուան բոլոր ժամերուն, երբ կը փայն, կը գործեմ ու կը մտածեմ։ Առանց Անոր բան մը չեմ արժեք, առանց

Անոր երկիրը պարապ ու խաւար կը տեսնեմ ու ինքզինքս՝ աղքատ եւ յուսահատ: Ամէն ժամանակաշրջան ունի իր յիմարները եւ յիմարութիւնները: Բայց անաստուածութիւնը մեծագոյն եւ ծանրագոյն հիւանդութիւններէն մէկն է: Ինչ կը վերաբերի իմ անձիս, Իրմով ամենագոր եւ երջանիկ կը զգամ: Հագար անգամ պիտի նախընտրէի, որ նախ իմ կեանքս առնեն, ապա Աստուծոյ հանդէպ իմ ունեցած հաւատքս ու սէրս:

Կա՞յ ասկէ աւելի ըմբերանիչ խոստովանութիւն մը, որ սաստկօրէն չցնցէ ամբարիշտներուն մոլորած հոգիները:

Կը պատմուի, թէ համայնավար յեղափոխութենէն ետք եւ կրօնական կատաղի հալածանքներու ժամանակ, գիւղի մը ոստիկանը կու գայ ձերբակալելու ուսումնամեայ ֆահանայ մը, որ իր կիսաւեր եկեղեցիին խորանին վրայ ծնրադիր կ'աղօթէր:

Ոստիկանը կը հաւատար, որ ֆահանան յանցաւոր մը չէր, բայց իշխանութենէն հրահանգուած էր ձերբակալել ու քանտ տանիլ զայն:

Երիտասարդ համայնավարը, որքան որ կը թուէր անաստուած մը ըլլալ, բայց քարեխիղճ էր եւ իր ծնողական քարեպաշտութենէն յուսաւոր քան մը կար

իր կերպարին վրայ: Նայեցաւ ֆանի մը ըռպէ ֆահանային անմեղութեամբ նառագայթող աչքերուն եւ ըսաւ,

– Ի՞նչ կը կարծէ՛ք, որ եմ, հրէ՞ջ մը կամ ձեր քառով, սատանա՞յ մը, ֆանի որ բոլոր մարդիկ վախով կը նային ինծի: Բայց ես չար մէկը չեմ...

– Գիտեմ որ դուն չար մէկը չես ու ես կրնամ հոգիդ կարդալ այս պահուս, որ Աստուծոյ սիրելի մէկն ես: Բայց թոյլ տուր ըսելու, որ քու պաշտօնովդ դժբախտ մարդ մըն ես, եւ գիտցիր, որ կայ մէկը, որ կը սիրէ քեզ եւ կը սիրէ անսահմանօրէն ու եթէ կարենաս զգալ Անոր սէրը՝ դուն մարդոց մէջ ամենէն երջանիկ ու ամենէն գորաւոր մարդը պիտի ըլլաս, ինչպէս, ես եմ այս տկար ու հալածական վիճակիս մէջ: Գիտցիր որ քու եւ իմ դժբախտութեան պատճառը մեր մեղքերն են եւ Աստուած կ'ուզէ քառնալ այդ ծանրակշիռ քեռը մեր ուսերէն եւ վերածել մեր կեանքը երջանկութեան աղբիւրի:

Սպան գլուխը խոնարհած՝ լսեց ֆահանային այս հոգեշունչ խօսքերը, յետոյ անոր աջը համբուրելէ ետք, թողուց որ ան՝ իր աղօթքը շարունակէ...

ՎԱՐԴԱՆ Ա. ՔԶՆՅ. ՏԻԻԼԿԵՐԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԼԻՆ ՔԵՐԹՈՂ

Մանուկ Աբեղեան Հայ կրօնական ֆերթոդութիւնը ի մտի ունենալով, կը հաւաստէ թէ «Հայ կրօնական բանաստեղծութիւնն անյանգ է մնացել մինչեւ Ներսէս Շնորհալի (1101-1173), որի երկերից շատերը, առանձնապէս տաղերը, նմանապէս անյանգ են: Բայց եւ այնպէս նա քան տարեկան հասակից արդէն՝ սիրում է բանեցնել յանգերը, յատկապէս մեծ ֆերթուածների մէջ»: (1) Իսկ Հ. Ղեւոնդ Ալիշան, Հայ դպրութեան մէջ Շնորհալիին գնահատանքը կը կատարէ հաստատելով թէ «իրմէ աւելի հարուստան եւ բանաստեղծ հեղինակներ ունի մեր դպրութիւնն, բայց ոչ գո՛ր իրեն հաւասար վայելչաբան՝ միանգամայն յարձակ եւ ոտանաւոր բանի, մանաւանդ այս ետփինիս մէջ, որոյ արուեստին զանազանութեանն եւ հարտարութեանն հնարօղ եւ վարդապետ իսկ կրնայ ըսուիլ: Վասն զի ոչ ոք իրմէ առաջ այնչափ տեսակ չափերով եւ ոճով երգեր, տաղեր եւ ֆերթուածներ գրած է: (2)

Հայկական չափի յատկանիշն է ֆերթոդական տողին 16 ոտֆերէ կամ վանկէ բաղկանալը չորս հատածներու բաժնուած: Միօրինակութենէ խուսափելու եւ ալլազանութիւն յառաջացնելու սիրոյն, կարելի է առաջին հատածը երեք, երկու եւ մինչեւ մէկ վանկի իջեցնել:

Շնորհալիին գորովոտ հոգին կարծես կը զգար ծանրութիւնը երկար տողերուն, եւ այդ պատճառաւ հազիւ քանի մը ֆերթուածներու մէջ գործածած է այդ չափը: Հայկական տաղաչափութեամբ է գրուած Վարդանանց շարականը.

Նորահրաշ / պըսակաւոր / եւ գորագլուխ / առաքինեաց,
Վառեցար / զինու հոգւոյն / արիաբար / ընդդէմ մահու.
Վարդան / քաջ նահատակ / որ վանեցեր / ըզբըշնամին
Վարդագոյն / արեամբըդ քո / պըսակեցեր գեկեղեցի:

Տաւր տուններուն քառասուն տողերէն միայն չորսին առաջին հատածը եւս չորս վանկերէ կը բաղկանայ: Մնացեալը երեք վանկով են, քացի այն տողերը որոնք կը սկսին երկվանկ անուններով (Վարդան, Խորէն, Տաճատ, Արսէն):

Ղեւոնդեանց Քահանայից տօնին Մանկունք շարականը ծանր տողերով գրուած ուրիշ ֆերթուած մըն է, հատածներու անհաւասար վանկերով, եւ վերջաւորութեան՝ վերածուելով եռավանկ հատածի.

Ձի գբութեամբ / խոնարհեալ / ընկալցի / զաղաչանս,
Թողութիւն / շնորհեսցէ / մեր բազում / յանցանաց: (4)

Ղեւոնդ Ալիշան կը յիշատակէ Աւագ Ուրբաթու տաղին Յորդորակը, Շնորհալիին գրիչէն.

Շնորհօք / սրբոյ Հոգւոյն / լըցեալ եղեն / սուրբ մարգարէն

Շարժեալ / ի նմին ժամու / մեծ գոհութիւն / մատուցանեն».

(5) Եւ ակնարկութիւն կ'ընէ այն իրողութեան որ Կոմիտաս Կաթողիկոսի Հռիփսիմեանց կոյսերու յիշատակին գրած «Անձինք Նուիրեալք» շարականը, ինչպէս նաեւ Յովհան Մանդակունի Հայրապետին ընծայուած ողբական մէկ գրուածքը, եւ հայկական

տաղաչափութեամբ յօրինուած այլ ֆերթուածներ, նմանութիւնը կը բերեն «հնագոյն եւ շատ լեզուաց մայր կարծեցեալ Հնդկաց սանսկրիտ հին լեզուին, որոց տողերուն նման մեր տաղիցն ալ 16 ոտք կամ վանկ ունի, եւ չորս անգամ կամ մասն կը բաժնի. փոխանակ բառից պատահական շեշտին (գոր չունի հայերէն լեզուն), առաջին եւ երրորդ անգամոց վերջի վանկերուն վրայ ուժ տալով, որպէս զի ներդաշնակութիւն առնու ֆերդուածն. գոր օրինակ.

«Քրիստոսասէ՛րք իմ սիրելիք, ինձ օգնեցէ՛ք վիրաւորիս,

եւ գորովո՛վ մեծ ողորմիւ՛ աղաչեցէ՛ք ըզՏէր վասն իմ»: (6)

Քեսունի Կարմիր վանքին մէջ իր մանկութեան, եւ ուսանողութեան տարիներէն սկսեալ, Շնորհալիին հետ կ'անէր ուսանելու եւ ուսուցանելու ինքնեկ յատկութիւնը: Եւ այս՝ հետգհետէ կը յայտնուի իր բոլոր գրութիւններուն մէջ, արձակ թէ ոտանաւոր: Ուսուցանելու գլխաւոր այս մտահոգութիւնը զինք հեռու կը պահէ ծանր տողերէն ֆերթողութեան, եւ գտնել կու տայ նոր չափեր ու մօտեցում ըստ իր մշակելիք նիւթին:

Ասկէ՛ այլագանութիւնը նիւթի, չափ եւ ձեւի, ֆերթողութեան մէջ Շնորհալիի:

Այսպէս, ունինք «Յաղագս երկնից եւ զարդուց նոցա» տիեզերագիտական գրութիւնը յամբական եռանգամ 12 վանկանի չափով (4+4+4), ինչպէս նաեւ «Սուրբ Խաչի Ներքողը» (Դաւիթ Անյաղթի «Բարձրացուցէ՛ք իսաչի հառին ֆերթողական պարգաբանումը՝ Կարմիր վանքի Վարդան Վարդապետի խնդրանքով):

Իսկ յամբական եռանգամ 11 վանկանի չափով (4+4+3) գրութեանց նմոյշներէն է Վարդաւառի տօնի հաշու շարականը.

«Ուրախացիր / պլսակ կուսից / Տիրամայր

այսօր որդին / քո զհայրենին / փայլեաց գփառս.

նըմա յաւէժ / յանձըն արա / զանձինս մեր:»

«Նըմա Մովսէս / եւ Հեղիաս / ըսպասեն,

յանուն նորա / ցընծան Թաքոր / եւ Հերմոն ...»

«Եսայիաս / ըզքեզ թեթեւ / ամպ ետես,

եւ Հայր յամպոյն / զքո զմրդին իւր / դաւանեաց ...» (7)

Շնորհալիին ամէնէն սրտառուչ եւ հանրածանօթ երգերէն երկուքը՝ «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհ ամենայն», գրուած են Շնորհալիին կողմէ ամէնէն նուազ գործածուած չափերէն մէկով, յամբ-անապետեան հինգ վանկանի տողերով, ըստ պահանջի գործածելով անապետ-յամբ (3+2) կամ յամբ-անապետ (2+3) կերպը.

«Առաւօտ / լուսոյ

Արեգակն / արդար

Առ իս լոյս / ծագեա:»

«Բըղիսումն / ի Հօրէ

Բըղիսեա / ի հոգւոյս

Բան քեզ / ի հանոյս

«Աշխարհ / ամենայն

Առ իս / նայեցեալ

Ախտակից / լերուք:»

«Բանամ / ըզշրթունս

Բարբառիմ / լեզուաւս

Բողոքեմ / զանձնէս: (8)

Իսկ Հռիփսիմէ կոյսի տօնին առիթով յօրինած իր մէկ տաղը կը ներկայացնէ անապետեան (3+3+3) ոտֆերով գրուած ներքողական մը.

«Սիրասնունդ / սիրամարգ / սըխրալի,

Նրբափայլ / Ոսկեթել / տարփալի,

Եռայասկ / իւղագլուխ / ցանկալի,

Հըրեշտակ / հրաշագեղ / Հռիփսիմէ»:

(Բանֆ Զափաւ, 1830, Վենետիկ, էջ 474-475)

Ամէնէն շատ գործածուածը յամբական երկանդամ ութ վանկանի չափն է, որ նկատուած է աւելի երաժշտական, աւելի հեզասահ, դիրքմբոնքի եւ ուսուցողական տեսակէտէ աւելի հեշտ ուսանելի:

Հայ եկեղեցւոյ ժամագրքին մէջ Ներսէս Շնորհալիի գրիչէն առնուած գրեթէ բոլոր երգերը այս չափով են գրուած: Եւ տուններէն ոմանց առաջին բառը երեք վանկէ կը բաղկանայ: Օրինակ. «Այսօր անհառ» այբբենական շարքին տուններէն ոմանց առաջին տողին առաջին հատածը, 1955 երուսաղէմ տպուած Առձեռն ժամագիրքին 65-80 էջերուն մէջ, այսպէս. —

Բանին Հօր / փառաց լուսոյ Պետրոս մերձիլ յոտս ոչ ներէր.

Այնըմ ձեռաց որոյ են գործք երկնից երկինք եւ երկրաւորք.

Որով կուրաց աչքք բացան, խուլք եւ համերք արձակեցան.

Որ վերածեաց զինքն ի ծովէն, սաստեաց ալեաց եւ լընեցին:

Եթէ Տէրս / ասէ էից եւ վարդապետըս բոլորից,

Զաշակերտացդ եւ գծառայից գոտըս լուացի ի հնոյ աղտից.

Միմեանց եւ դուք համարնութեամբ ցուցէք ըզնոյն խոնարհութիւն.

Բարձրացելոյն ի կործանումն եւ անկելոյ բնութեանդ կանգնումն:

«Թագաւորն / արարածոց զհացըն կենաց ետ քաղցելոց ...»:

«Տարածեալ / ձեռք ընդ ձեռաց, ոտք ընդ ոտից ընթանալեաց ...»:

Նոյն այլագանումն ու մօտեցումը՝ «Աստուած անեղ» շարքին բազում տուններուն մէջ (էջ 109-119). —

Գերագոյն / շնորհաց բաշխող երկնաւորաց եւ երկրայնոց

Կեանք եւ կենաց տըւող Հոգի, Հօր եւ Որդւոյ արարչակից.

Խնդրեմք ի քէն աղբիւր բարեաց, արքուցանողըդ ծարաւեաց.

Ողորմեա / քո ստեղծութեանդ, յուսով ի քեզ ննջեցելոյս:

«Դաւանիմք / ընդ սրովքէից զկենդանարարըդ համայնից ...»:

«Երրակի / թիւ կատարեալ յերիս անձինըս բաժանեալ ...»:

«Զէակի-ցըդ Հօր գորդի փառաւորեմք անլընելի ..»

«Թագաւոր-ըրդ հրեղինաց որ ընդ մարդկան հողեղինաց ...»:

Քահանայ / եւ ժողովուրդի հայցեմքի / քէն Տէր քարեգութ-
 Ընդ նընչեցեալսն հաւատով, ընկալ ըզմեզ նովին յուսով-
 յերուսաղէմ քաղաք Վերին յորում արդարքն ժողովին,
 Փառս վերերգել միշտ ընդ նոսին Երրորդութեանդ երբեակ անձին:

«Նորաստեղծեալ» աբրուսիքի երգին վերջին տունը, Կիրակի Առաւօտեան
 Ժամերգութեան վերջաւորութեան (էջ 314), նոյնպէս.

Սիննի / որդիք զարթիք, հարսին լուսոյ տուք աւետիք.
 Եթէ փեսայն քո յարուցեալ յաղթեաց մահու իշխանութեամբ.
 Գայ պըսակէ ըզմեզ փառօք, ել ընդ առաջ պննեալ զարդուք.
 Երգեա երգ նոր յարուցելոյն ննչեցելոց կենաց պտղոյն:

Իսկ Շարակնոցին մէջ Ներսէս Շնորհալիէն յօրինուած շարականներ ունինք,
 քոյրն ալ քերթողական ներշնչումով գրուած, եւ նոյն մօտեցումով:

Նոյն եւ նըման Հօր եւ Որդւոյ / Հոգիդ անեղ եւ համագոյ.
 Բըղխումըն Հօր անքննաբար / Առող յՈրդւոյ անհառաբար.
 Ի վերնատունն այսօր իջեր / զՀոգիդ շնորհաց քոց արբուցեր.
 Արբո եւ մեզ ողորմութեամբ / ի քաժակէդ իմաստութեան:
 (Առձեռն Շարական, 1936, Երուսաղէմ, վերատպեալ 1986, Նիւ Եօրք, Ս. Վարդան
 Հրատարակչատուն, էջ 510):

Ներսէս Շնորհալիի գրչէն տակաւին ունինք ամբողջ 4000 տողերը «Յիսուս Որդի»
 Աստուածաշնչապատում քերթողութեան, 1500 տողերը «Բան Հաւատոյ»
 դաւանաբանութեան, 2092 տողերը «Ողբ Եղեսիոյ» դիմառնական սգերգութեան, եւ
 իր յօրինած հանելուկները, առակները, եւ այլ մանկական, դաստիարակչական
 գրութիւնները:

Իսկ տաղերուն մէջ մասնաւորաբար կը հանդիպինք քերթողական այնպիսի
 չափերու, որոնք նորութիւն են ոչ միայն իր ժամանակին, այլ եւ հետագայ դարերուն
 համար: Չափեր՝ որոնք հաւանաբար կապուած են նաեւ Հայ երաժշտութեան
 տրոհումներու դրութեան հետ, նկատի առնելով Շնորհալիի ընդունակութիւնը իբրեւ
 երաժիշտ, երգեցող եւ երգահան: Բանք Չափաւ հատորին հրատարակիչ (Վենետիկ
 1928) հետաքրքիրներուն համար ցանկագրած են հատորին մէջ տպագրուած
 քերթուածներուն «Գլխակարգութիւն եւ Չափք Տաղիցն», 641-650 էջերուն վրայ: Վերեւ
 յիշուած ծանօթ չափերէն քացի, գործածուած են խառն չափեր նոյն քերթուածին մէջ,
 վեցոտնեան, եօթնոտնեան եւ ութնոտնեան (4+2, 5+2, 4+4), կամ մետասան,
 երկուսասան եւ տասնութեան (5+4+2, 5+2+5, 5+5), եւ այսպէս մինչեւ հնգետասանոտնեան
 չափեր (3+4+3+5, եւ 4+3+3+5):

Քերթողական չափերու այլազանութեան հետ Ներսէս Շնորհալի կիրարկած է
 քաղմակերայ յանգաւորում քերթողական տողերու: Ներկայ ժամանակներու համար՝
 հասկնալի, ակնկալելի եւ անիրաժեշտ կիրառութիւն: Սակայն հազարհարիւր քու-
 կաններուն՝ ուրիշ էր ընկերութիւնը եւ մարդոց մտայնութիւնը: Շնորհալին՝ հոգիով
 նուրբ եւ զգայուն, իր առաջին «վիպերգութիւնը» քսան տարեկանին փորձած՝

հետեւողութեամբ Պաիւտունի Գրիգոր Մագիստրոսի «Հագարտողեան» ֆերթուածին, զգացած էր տաժանքը ամբողջ Հայոց պատմութեան վէպը, մինչեւ իսկ հերոսավէպը, նմանավերջ հայ յանգով գրելուն եւ ձանձրալի անոր ընթերցումը պարտադրելուն կամ ակնկալելուն: Ուստի, իմաստութեան հետ փաշութիւնը կ'ունենայ տաղաչափութենէն ֆերթողական արուեստի բարձրացնելու իր մտքին ու հոգիին թխումները:

Եւ այս ըրած ատենն իսկ մէկ կողմէ ինքզինք կը չմեղէ «անփակ բերաններու» դէմ, եւ միւս կողմէ, դաստիարակի հոգիով կ'ուսուցանէ.

«Ո՛չ մի տառիւ վերջ յանգական,

Զի մի՛ ծուլից լուր ծանրանան.

Այլ խորաբար փոփոխական,

Զի ընթերցողք ոչ ձանձրանան»: (9)

Մանուկ Արեղեանի կարծիքով, «... վերածնութեան թարմ ոգին թափանցել էր նաեւ վանքերի խուցերը, բայց ոչ ամէն վանականի: Շատերը Ներսէս Շնորհալու պէս ազատախօս չեն եղել, եւ «անփակ բերանով» պարսաւել են նրա արարքը, եւ Շնորհալին ստիպուած է եղել ուրիշների հեղինակաւորութեամբ պաշտպանելու իր նորմա-ծութիւնը: Այսպէս «Բան Հաւատոյ» մեծ ֆերթուածի «Յիշատակարանի» մէջ, 1151թ. նա գրում է. «Եւ զի ոտինք է պարզական, / եւ ոչ բանին անչափական, / Մի՛ յայս լեզուաւ պարսաւական / Բարբառեսցի ամփակ բերան: / Քանզի բազումք նախ վարեցան / Այսպէս յիմաստ աստուածական, / ... Որպէս Դաւթեան սաղմոսարան, / Եւ Սողոմոն առակարան. / Մեծն Գրիգոր աստուածաբան, / Եւ սուրբ Եփրեմ ասորական:»

«Յետադէմ վանականներն այդ երկի ձեւի համար աւելի եւս պարփակել են մեր բանաստեղծին, որ նա ստիպուած է եղել հետեւեալ տարին, 1152թ., «Ողբերգութիւն» մեծ ֆերթուածի վերջում («Յիշատակարան Երգողի Բանիս») դարձեալ պաշտպանելու իրեն. «Եւ մի՛ յայս ոք ախտանայ / Թէ չափաւոր բանիւ է սայ, / Եւ արտափին կարծի նըմայ, / Որպէս եւ գերգն Ափրողիտեայ:» (10)

Եւ հաւանաբար, նկատի առած Շնորհալիի ֆերթողական գործերէն Խաչի Ներքողը՝ Դաւիթ Անյաղթի (620 տող), Բան Հաւատոյ (1500 տող), Յիսուս Որդի (4000 տող), նաեւ Ողբ Եղեսիոյ (2092 տող), Հանելուկներ եւ Առակներ, երգեր, տաղեր ու Շարականներ, վայելքը կ'ունենանք գործածուած յանգերու այլազանութեան: Փակագծի մէջ ահա՛ մասնակի ցանկ մը՝ Շնորհալիի կողմէ գործածուած յանգերու, որ նոյն ատեն գաղափար կու տայ Հայ լեզուի ճկունութեան եւ ֆերթողին ընձեռած ազատութեան, վայելուչ արտայայտութեան եւ երաժշտականութեան (աթ, աժ, ած, ալ, ալի, այ, ան, աշ, ար, աց, հաց, ել, եալ, ետ, եր, էց, էից, էն, էս, ի, լի, ին, իչ, իք, իս ից, ծին, ոյ, ոյն, ող, ոյժ, ոյս, որ, ութ, ութիւնք, ուն, ով, ոց, ումն, ուք, ցէ, ցուց, օր, օրէ):

Առաւօտեան ժամերգութեան վերջաւորութեան երգուող, եւ երկուշաբթիէն շաբաթ օրերու վրայ բաժնուած «Արարչական բանին հրաման» երգին եւ կիրակի օրուան յարութեան խորհուրդին նուիրուած «Նորաստեղծեալ» երգին մէջ ամփոփուած կը գտնենք նոխութիւնը Շնորհալի Հայրապետին կիրարկած աւելի քան բառասուն տարբեր յանգերուն:

Այս մասին Ղեւոնդ Ալիշան հետեւեալ ակնարկները կ'ընէ իր «Շնորհալի եւ Պարագայ իւր» հատորին մէջ (1873, Վենետիկ, էջ 74-75): Կը պահենք Ալիշանի

ուղղագրութիւնը: «Շնորհալոյ տաղաչափութեան մէջ մուծած նորութիւն մ'ալ է նոյնաձայնութիւն վանկից կամ վերջնայանգ ըսուածն. այս ալ կրնայ Գրիգոր Մագիստրոսի գիւտ ըսուիլ. Արաքացոց քերականի հետեւելով, ինչպէս կ'ըսէ ինքնին եւ կը պարծի, եւ այնպէս ալ գրած է իր հազարտողեանը. եւ ոչ միայն գոյգ մը տողից կամ տուն մը համաձայն եւ նոյնայանգ լըծելով, այլ եւ բոլոր քերականները մէկ ձայնով վերջացնելով, ին, ին, ին. որուն Շնորհալին ալ հետեւած է եւ ուրիշներն ալ յետոյ. այս ձայնս (ին) աւելի քնական եւ դիւրին գտնելով, թէ բայից եւ թէ՛ բառից հոլովմամբ եւ դիմորոշ ն տառի յաւելմամբ: Սակայն յայտ է որ շատ մը տողերու այսպիսի համաձայնութիւնն եթէ ի սկզբան ներդաշնակ ալ լսուի ակընչի՝ կը թմրեցընէ զայն, եւ լեզուին շնորհիւ եւ հարստութիւնը կը նուազեցնէ, մանաւանդ եթէ իմաստի եւ արուեստի կողմանէ ալ տկար ըլլայ քերականն՝ կամ թէ Շնորհալի մը չըլլայ գրողն, որ թէ եւ նոյն ձայնով գրեթէ 4000 ութոտեան տող գրած է (Յիսուս Որդի զիրքին մէջ), բայց իմաստից ազնուութեամբը կը զմայլեցնէ. այլ ո՞րքան եւս կրնար յափշտակել զմեզ՝ եթէ ուզէր յանգերը ստեպ փոփոխել, ինչպէս Բան Հաւատոյ քերականին մէջ, կամ գէթ քիչ մը ուշ փոփոխել, ինչպէս Խաչին (Բարձրացուցէ՛ք) Ներքողականին մէջ, կամ Եղեսիոյ Ողբոց: Ին վերջաւորութեան մօտ է ան վերջայանգն ալ. եւ ասով կազմած է «Յաղագս Երկնից եւ Զարդուց Նորին» գեղեցիկ 12 ոտնեայ քերականն, թէ եւ սա երկար բան չէ, այլ 200 տողի չափ: Անշուշտ աւելի հասարակ եւ անախորժ է եալ յանգն, որով կազմած է Շնորհալոյ բուն վիպասանութիւն ըսածն, որ եթէ այսու մասամբ իր գրուածոց մէջ ամենէն հետեւական է, յիշելու է որ իր գրուածոց մէջ ալ ամենէն առաջինն է, եւ մանկութեան գործ, ինչպէս ինքնին կը վկայէ անմեղադրութիւն ինդրելով: ... Այս առաջին գրուածը հրատարակած ատեն, յամի 1121, իր կենաց 19րդ եւ 20րդ տարին, կամ թէ աւելի առաջ գրած»:

Ուրիշ յատկանիշներու կարգին են՝ Զայնաւոր եւ Բաղաձայն տառերու կրկնութեամբ տողերուն մէջ հանգիստութիւն, նմանաձայնութիւն ստեղծելը, քերթուածի մը տուններուն առաջին տառերուն ըստ այբուբենի շարադասելը՝ յառաջանալով Այբ տառէն դէպի Բ, եւ կամ դառնալով Բ տառէն դէպ Այբ, ինչպէս նաեւ գործածութիւնը այն մեթոտին (ակրօստիֆոս) ըստ որում քերթուածին տուններու (եւ երբեմն տողերու) առաջին տառերը քերթողին «անունը կը կապեն» եւ կամ նախադասութիւն մը կը կազմեն, իրրեւ ցուցիչ առիթի, դիմառնութեան, եւ բացատրիչ քերթուածին գոյութեան, ներշնչման աղբիւրին, պատճառին:

Նմանաձայնութեան եւ այբուբենի տառերուն գործածութեան օրինակները բազմաթիւ են, Ժամագիրքին, Շարակնոցին եւ Տաղարանին մէջ: «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհ ամենայն» երգերը Շնորհալիին հնարամտութիւնը կը ցուցանեն, մէկտեղելով մէթոտները նորութիւն մուծող չափի գործածութեան եւ հանգիստութեան ու այբուբենի տառերուն օգտագործման: Իւրաքանչիւր տունի մէջ օգտագործուած են երկու տառեր, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր կարգին եւ եռահատած նոյն տողին մէջ կը կրկնուի նոյնատառ քառով, հայթայթելով նմոյշներ թէ՛ ձայնաւոր եւ թէ՛ բաղաձայն տառերէ յառաջացած հանգիստութեան:

«Առաւօտ լուսոյ / արեգակն արդար / առ իս լոյս ծագեա: /
«Բըղիսումն ի Հօրէ / քըղիսեա ի հոգւոյս / քան քեզ ի հաճոյս /
Փրկիչ բոլորից / փութայ զիս փրկել / փորձութեանց մեղաց. /
Քաւիչ յանցանաց / քաւեա գօրհնարանս / քեզ երգել ըզփառս: /

Անցողակի կ'ուզենք մատնանշել թե «Առաւօտ լուսոյ» եւ «Աշխարհ ամենայն» երգերու տաղաչափութիւնը միակերպ չի հետեւիր անապստ-յամբ տրոհումով հնգավանկ տողերու դրութեան, ինչ որ ձանձրոյթ պատճառող միօրինակութիւն կրնար դառնալ: Ընդհակառակն, այնտեղ ունինք այլազանութիւն շեշտի, համաձայն իմաստի: Եւ հետեւաբար հնգավանկ տողը երբեմն կը կազմուի 3+2, եւ երբեմն 2+3 վանկերով, օգտագործելով յամբ-անապստ տրոհումը եւս: Իսկ տասը տարբեր տողեր (ասոնցմէ եօթը «Առաւօտ լուսոյ» եւ երեքը «Աշխարհ ամենայն» երգին մէջ) կը հետեւին շեշտադրութեան ուրիշ օրէնքի, բաղկացած ըլլալով հնգավանկ մէկ բառէ կամ միավանկ եւ քառավանկ երկու բառերէ: Այսպէս՝

Գանձդ ո-ղոր/-մութեան ...

Դա-ւա-նո-/ղիս քաց

Ի մար-դա-/սի-րէդ

Լոյս խա-ւա-/րե-լոյս

Դա-ւա-նա-/նե-ցի

Ճոխս աղ-բա-/տա-ցայ ... եւայլն:

Ժամագիրքի Նրրորդ, Վեցերորդ եւ Իններորդ ժամու արարողութեանց մէջ Շնորհալին նոր երգեր աւելցուցած է, որոնց իւրաքանչիւր տունը կը բաղկանայ ութը տողերէ, եւ ուր ամէն յաջորդ տողին առաջին տառը կը պահէ այբուբենի կարգը: Առաջին տունին առաջին տողը կը սկսի Աւրինամբ (Օրինամբ) բառով, եւ իւրաքանչիւր տունին մէջ չորս տառեր իրենց այբուբենի կարգը կը պահեն տողընդմէջ: Այսպէս իննը տուններով մէկ կողմէ կը սպառէ այբուբենի տառերը, եւ միւս կողմէ հոգեւոր խորհրդա-ծութեամբ վերաբաղը կ'ընէ ժամերգութեան իմաստին: Նրրորդ ժամը՝ «ի դէմս նախամօրն ճաշակման եւ ազատութեանն Քրիստոսին», Վեցերորդ ժամը՝ «ի դէմս չարչարանաց եւ խաչելութեան Որդւոյն Աստուծոյ». եւ Իններորդ ժամը՝ «ի դէմս մահուան եւ քանական հոգւոյն աւանդմանն»:

Գրիգոր Յակոբեան, իր «Ներսէս Շնորհալի» հատորին մէջ Հայ բանաստեղծութեան մասին ռուսերէն հաւաքածոյէ մը կը մէջբերէ Վալերի Բրուսովի կարծիքը Շնորհալիի գրականութեան եւ յատկապէս այբուբենի տառերը օգտագործելու ձեւի մասին. «Ներսէս Շնորհալին ունի ուսանաւորներ ուր ամէն մի տողը (աւելի ճիշտ՝ երկու կիսատողեր) սկսւում է այբուբենի իրար յաջորդող նոր տառով: Ուսանաւորի այս խաղը չի խանգարում բանաստեղծի ներշնչման ազատութեանն ու մաքրութեանը:» (11)

Շնորհալին յաճախ գործածած է ակրօստիք մեթօտը, մասնաւորաբար իր անունին տառերը օգտագործելով իբրեւ առաջին տառը քերթուածին իւրաքանչիւր տունին: Ծանօթ է «Նորաստեղծեալ» երգը իր վեց տուններով որոնց առաջին տառերը «կը կապեն անունը» քերթողին, ՆԵՐՍԷՍ: Այսպէս են կառուցուած իր երգերէն, տաղերէն եւ շարականներէն շատերը:

Ինչպէս որ այբուբենի տառերով քերթողութեան առաջին նմոյշը կը նկատուի Կոմիտաս կաթողիկոսի (է. դար) «Անձինք Նուիրեալք» շարականը, անուանակապով առաջին գրութիւնը ունինք Գրիգոր Նարեկացիէն (Ժ դար) իբրեւ տաղերգու: Շնորհալին ամէնէն առատաստեղծ գրիչն է Հայ մտեւնագրութեան մէջ այս երկու գրչակերպն ալ օգտագործող: Բացի ժամագիրքի երգերէն եւ շարականներէն, տաղերուն մէջ մասնաւորաբար եւ երկու Գանձերուն (Սրբոյ Վարդավառին եւ Փոխման Աստուածածնին) անպայման ակրօստիք պիտառութիւն մը կը գտնենք: Ահա քանի մը

օրինակներ, Բանֆ Զափաւ հատորէն առնուած: ՆԵՐՍԷՍԻ ԵՐԳ Ի ՔԱՌԱՍՈՒՆ ՎԿԱՅՄՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՈՐՔ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ (էջ 504-509): «Թուղթ Մխիթարութեան առ Ոմն Իշխան Արեւելեան Վասն Որդւոյ Իւրոյ Տարածամ Մեռելոյ» քերթուածը, 116 տող, կը սկսի «Անտես է յոյսն աստուածային» տողով, եւ այբուբենի տառերը աւարտելէ յետոյ կը շարունակուի անուանակապով՝ ՆԵՐՍԷՍԻ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀԱՅ(Յ)ՈՑ (էջ 329-334): Իսկ «Յաղագս Երկնից Եւ Զարդուց Նորա» դիմառնական քերթուածը, «Բարառնաբար ի դիմաց նորին ի չափ երկոտասանիցն պարգեալ ոտից ի խնդրոյ առն քժշկապետի եւ աստղագէտի Մխիթարայ, կը բաղկանայ երկու մասէ, եւ երկրորդ մասը՝ Յորդորակ, ամբողջ նախադասութիւն մը կը կապէ տողընդմէջ ընդգծուած սկզբնատառերով՝ ՄԽԻԹԱՐ ԲԺԻՇԿ, ԸՆԿԱԼ Ի ՆԵՐՍԷՍԷ ԶԱՅՍ ԲԱՆ (էջ 319-324): Գրիգոր Լուսաւորչին նուիրուած տաղին մէջ, «Սրովբէից ձայնիւ եղանակեմք այսօր», դարձեալ տողընդմէջ սկզբնատառերը կապելով, կ'ունենանք ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԳ ՆԵՐՍԻՍԷ (էջ 499-503):

Ներսէս Շնորհալիի տաղանդը իբրեւ քերթող չի սահմանափակուիր այն իրողութեամբ որ ան ռահվիրան դարձաւ նոր ուղիներու, ընդարձակելով եւ նոխացնելով Հայկական տաղաչափութեան, յանգաքանութեան, նմանահնչունութեան, ձայնաւոր եւ քաղաձայն տառերու երաժշտական հնչականութեան օգտագործման, այբուբենի տաղերու կարգով քերթուած մը ամբողջացնելու հնարամտութեան, եւ տողասկիզբի տառերով իր անունը «կապելու» կամ գրութեան առիթը մատնանշելու հարտարութեան: Ասոնք բոլորը անբաւարար պիտի դառնային բանաստեղծ-հոգին յայտնաբերելու:

Քերթող Շնորհալին վկան է իր սերունդին եւ իր ժամանակին: Մարգարէն եւ խռովայոյց հոգին, որ «կրակէ շապիկը» հագած մէկ կողմէ կը խարանէ իր իսկ ժողովուրդին՝ աւագին ու անաւագին, հոգեւորականին եւ հասարակութեան, լիւմը եւ ապեասանութիւնը, եւ միւս կողմէ իր հոգիին ծորումներէն հաւաքուած քալասանով կը փորձէ իր խարանած վերքը բուժել, ուսուցանելով, յորդորելով, եւ խաւարամած հոգիներուն ու մոխիրուն վերեւ շողարձակելով յոյսը հաւատփի, կամփի, յարատեւութեան, սիրոյ եւ յոյսի, հայրենասիրութեան, մարդասիրութեան եւ աստուածապաշտութեան:

Գիտակցօրէն՝ թէ՛ ներգգայութեան բխումով, քերթողութեան գիտելիքներու, թէ՛նիքի գիտութեամբ՝ թէ՛ ներծոր ազդմունքներու կայակումով, Շնորհալին խօսած է լեզուով մը որուն մօտիկ ըրած են սերունդներ հազարամեակներ իր մահուրնէ յետոյ իսկ: Եւ հայերէն լեզուն ճկուն է, մանաւանդ շնորհալիին գրչին ներքեւ, առնելով նկարագիրը ներկայացուած նիւթին, զգացումներուն, տիպարներուն: Այսպէս, լեզուն՝ հանելուկ կամ մանուկներուն խրատական առակներ պատմելուն, մարդկային ցաւի եւ ողբի դիմաց մղկտալուն: Լեզուն՝ նորահրաշ եւ պսակաւոր առաքինիներուն, սուրբերուն, հերոսներուն, նահատակներուն կեանքը օրհներգելուն, կամ աստուածային տնօրինութիւնները փառաբանելուն, գովերգելուն:

Ուրիշ յատկանիշ մը՝ Շնորհալիին մոտիկն թռիչքն ու երեւակայութիւնը: Եւ սրտին՝ ջերմութիւնն ու յուզականութիւնը: Ասոնց աղբիւրը՝ ո՛չ միայն իր անձին խառնուածքն է, իր ջիղերուն զգայունութիւնը, այլ մանաւանդ այն միւս յատկութիւնը՝ իր անձը մոռնալուն, եւ այն բացառիկ, երկնատուր կարողութիւնը՝ ինքզինք տարբալու-ծելուն, նոյնացնելուն, հոգեկան ապրումներուն եւ կացութեանց հետ իր տիպարներուն որոնց հաղորդակից դառնալով հաղորդակից կ'ուզէ դարձնել իր ունկնդիրները:

Մեծն Ներսէս Հայրապետին նուիրուած Տաղին մէջ կարելի է մատնանշել օրինակներ վերոյիշեալ գրական շնորհներուն.

Նոր եւ առաջին լոյս ծագեալ հայրըն լուսոյ
Երկրորդ գնոյն վառեալ լոյս շառաւիղըն լուսոյ.
Բարունն այն գործով բան, գետն անուն յորդառատ
Սիրոյ զընծիւղեալ բոյսն զուարթացոյց ոռոգմամբ.
Էջ աննիւթ աղանին ծանոյց զընտրեալն ի բիւրուց,
Սըրբեալ տաճարացոյց զմաքրեալն ի սկզբանէ:

Ի մի յայնմ աղբիւրէ բագում քղիսեալ վըտակ,
Նովին իընգաբեր ծառք արբեալ դրախտին Աստուծոյ.
Վարդից բուրելով հոտ եւ շուշանաց անուշից.
Արբայն անիմաստ արբ եւ ոչ իմաստացաւ,
Ամին՝ փոխանակ կենաց՝ մահու արբոյց բաժակ:
Տըլողին աւանդեաց գիամարտիպն իւր պատկեր,
Ի կեանս վերափոխեալ ի միշտ կենդանւոյն փառս:

(«Բանք Զափաւ» 1928, Վենետիկ, էջ 503-504)

Ասկէ՝ գեղեցկութիւնը իր պատկերաւոր արտայայտութիւններուն, բնականութիւնը իր օգտագործած գրական դարձուածքներուն, նմանութեան կամ հակադրութեան, շեշտի կամ խորքի, պատմական իրականութեան մը ակնարկութեան կամ հակադրաբար բաղդատութեան:

Ասոնց վրայ կ'աւելնան շնորհն ու երաշխիքը երաժիշտ բանաստեղծ հոգիին: Իր տաղերուն երաժշտականութիւնը եւ սահուն ներդաշնակութիւնը ամէն օր կը հնչէ Հայ եկեղեցւոյ կամարներուն ներքեւ, խորաններուն առջեւ եւ աղօթաւոր հոգիներուն մրմունջներուն մէջ: Անոր ձայնին շուրջ կը զգանք Հայ Պատարագին բայց մանաւանդ «ի մէջ գիշերի» բնաթաթախ արթնցող վանականներու շրթներգութենէն մինչեւ Հանգստեան ժամու աստուածերախտ հոգիներու ինը կարգ ժամապաշտութեանց երգերուն մէջ: Հայր Ղեւոնդ Ալիշան հետեւեալ բառերով կը գնահատէ երաժիշտ Շնորհալին. «... ինչպէս հարտար եւ անմահ իր փերդողութեամբ, եւ այնպէս ընտրող ականջ եւ ախորժակ ունէր ներդաշնակութեան, հարկ էր երաժշտական ընտիր ճաշակ ալ ունենայ: ... եւ այնքան առաւելութեամբ, որ իրեն գլխաւոր ձրից մէկն հանչցուեցաւ. մինչեւ իրեն երկրորդ մականուն եւ յայտարար մ'ալ ԵՐԳԵՑՈՂՆ կոչուիլ, ինչպէս կ'անուանենք եւ տօնենք մենք զՍ. Ռոմանոս Եղեսացի սարկաւազն Յունաց, զոր իրենք իրենց լեզուով կոչեն Սիմֆօնիսադէս: ... Թէ արդեօք գեղեցիկ գրուածոց եւ եղանակաց նման գեղեցիկ եւ անոյշ ձայն ալ ունէ՞ր.՝ հաւանական կրնամք ըսել. եւ եթէ չկարենամք հաստատել բնական գործարանաց կամ կազմուածքին տուրքը, չեմք տարակուսիր կրթութեամբ, արուեստով եւ շնորհօք փաղցրութեանը վրայ. գուցէ Երգեցող անունն ալ՝ ոչ միայն երգահանութիւնը այլ եւ ձայնական կարողութիւնը նշանակէ: (12) Ու կը մէջբերէ Կիրակոս Պատմիչի ակնարկութիւնը Շնորհալիի մասին. «Կարգեաց ... փաղցրեղանակաւ, խոսքովային ոգով շարականս, մեղեդիս, տաղս եւ ոտանաւորս»: (13)

Այս բոլորին մէջէն Շնորհալիին ոճը իր անձն իսկ է: Նախ՝ ի տղայ տիոց Կարմիր Վանքի վանական կարգապահութեան, խստակեցութեան եւ հոգեկրթութեան մէջ մարզուած պատանին: Ապա՝ ֆան տարեկանին իր ազգին պատմութիւնը վիպերգելու

խանդով լեցուն երիտասարդը, մէկ կողմէ գգալով որ «Պարտական է Հօր որդի / Հատուցանել վարձըս ծնողի», եւ միւս կողմէ աւելի համայնական, դաստիարակչական նպատակ հետապնդելով.

«Եւ մակագրեալ ի քարտեսի
Ձառ ի նոցայն գործեալ իրի,
Ձոմանց պատմել յոյժ գովելի
Ձարիութիւնըս պանծալի.
Ձոմանց հառել զգործս անբարի,
Եւ զվատ անունսն յաշխարհի:
Ձի որ քարւոյն է ըղձալի,
Առ ի քարեաց նախանձ շարժի.
Եւ ոչ չարին խընամ տանի,
Յօրինակացըս կշտամբի»: (14)

Աւելի յետոյ, իր եղբօր՝ Գրիգոր Գ. Պապիւսի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կողմէ իբրեւ քանագնաց, հաշտարար ընդմէջ իրեքամբրժ հայ իշխանաց, իբրեւ ջատագով Հայ եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան, վարդապետ ու դաստիարակ, ու վերծանող Աստուածաշունչ մատենաներու յայտնութեան եւ անհառելի խորհուրդներուն, եւ վերջապէս իբրեւ հովիւ ու հովուապետ՝ տարացրիւ իր հօտին փրկութեան «սահաւոր ու սարսափազդու» պարտաւորութենէն մտազրաւուած Ամենայն Հայոց Հայրապետը:

Շնորհալիին աշխարհը Գրիգոր Նարեկացիի պոռթկացող, ճենճերող ներաշխարհը չէ: Քրիստոնէական թուականի հազարամեակին մօտեցող սերունդին համար (Նարեկացիի սերունդը) աւելի ինքնեկ ու ֆակտագրական էր՝ տագնապիլ անձին յաւիտենական երանութեան հարցերով, ապահովելու համար անձին արժանաւորութիւնը, ընդունելով հանդերձ մեղաւորութիւնը եւ անկատարութիւնը մարդուն: Շնորհալիին տագնապը ուրիշ է: Անհատը, ընկերութիւնը, մարդկութիւնը երկընտրանքին դիմաց կը գտնուի քարին կամ չարը, արդարը կամ անարդարը ընտրելու, ժամանակաւոր ու խաբուսիկ երանութեան կամ յաւիտենական ու անխաբ ուրախութեան միջեւ իմաստուն ընտրութիւնը կատարելու: Եւ ասոր համար կ'ապաւինի հաստատուն, ամրախարիսխ իր հաւատքին, որով միայն մարդ իր տկարութեան մէջ կրնայ գործնալ, իր մեղաւորութեան եւ անկումին մէջ կրնայ փրկուիլ: Եւ իր յոյսը՝ աղաչանքն է իր գղջացող հոգիին, ինքզինքին եւ ամենուն համար, տիեզերքի Արարիչին ուղղուած. «Արդարութեամբ մի դատեսցին. / Այլ գթութեամբ քո քաւեսցին»: (15)

Նիկողոս Թախմիզեան այլ կերպ կը յատկանշէ Շնորհալիի ոգը: Կը պահենք իր ուղղագրութիւնը, «Ներսէս Շնորհալին Երգահան եւ Երաժիշտ» իր հատորին մէջէն (1973, Երեւան, էջ 53). «Գալով Շնորհալու արվեստի ոգի հարցին, պէտք է նշել հետեւեալը: Ղ. Ալիշանը, ապա եւ Մ. Արեղեանը, Շնորհալու քանաստեղծական խառնուածքի մասին խօսելիս, իրաւացիօրէն ընդգծել են, թէ Նարեկացու համեմատութեամբ նա յանդուգն ու անզուսպ չէ հոգու եւ մտքի թռիչքներում, այլ չափաւորուած. ալեկոծ, փոքորկոտ, հեղեղանման չէ ծավալման ընթացքում, այլ մեղմ, քնքուշ ու հեզասահ. սակայն նուազ ազդեցիկ չէ, քան Նարեկացին, ներկայացնելով տիրանուշ, գորովագին, սրտաբուխ, լուսարար գեղումների ու վսեմ մտքերի վերին աստիճանի մարդկային, բարեձեւ ու ներդաշնակ մի աշխարհ:»

Շնորհալիին անձին ու գործին մէջ ունինք անհրաժեշտ ու ազնուական բոլոր տարրերը «իրաւ ու վաւերական» բանաստեղծին, ինչպէս պիտի սիրէր հաստատել իրաւ Հայ Գրականութեան սիրահար բուրմը՝ Յակոբ Օշական:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԲ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

- 1.- Մանուկ Աբեղեան, «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» II, 1959 թ. Տպ. Սեւան, Պէյրութ, էջ 84
- 2.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 70
- 3.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 755-759
- 4.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 767
- 5.- Հ.Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 73, Ծանօթ 1
- 6.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 71
- 4.- Շարական Առձեռն, 1936, Երուսաղէմ, էջ 767
- 8.- Ժամագիրք Գրպանի, 1947, Երուսաղէմ, էջ 31,34
- 9.- Ներսէսի Շնորհալոյ Բանք Զափաւ, 1830, Վենետիկ, էջ 223
- 10.- Մանուկ Աբեղեան, «Հայոց Հին Գրականութեան Պատմութիւն» II, 1959 թ. Տպ. Սեւան, Պէյրութ, էջ 83
- 11.- Գրիգոր Աբեղեան, «Ներսէս Շնորհալի», 1964, Երեւան, էջ 268-269
- 12.- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», 1873, Վենետիկ, էջ 85-86
- 13.- «Շատ հեղեղ անուակազ համար ըսուած եւ տաղից վրայ գրուած է ի գիրս մեր՝ խոսքովային եղանակ կամ ձայն, լաւ եւ քարտար երաժշտական ըսելու մոտիվ. այս անունն յայտնէ գիտնորով Փէրվիզ կամ Ապրուէզ անուանի Թագաւորն Սասանեաց Պարսից՝ Զ. դարուն վերջը ... որ կ'ըսուի թէ շատ երաժշտասէր ըլլալով՝ երկու քարտար երաժշտաց ձեռնով այս արուեստը կանոնեց եւ զարգացուց. մէկն էր Սարգիս, զոր Հոռոմ կ'անուանեն, միւսն Պարպուտ կամ Պէրպուտ Շիրագցի, որոյ անուամբ նուագարան մ'ալ յիշուի նաեւ Հայոց մէջ Բարբուտ կոչմամբ, որ փոխանակեց գիին բանքին Հայկազանց: Այն ատենները Հայք դեռ Պարսից իշխանութեան տակ եւ անոնց արտաքին սովորութեամբք ալ վարուէին. շատ հաւանական է որ Խոսքովայ երաժշտաց արուեստն, եթէ անձանօք էր իրենց, անոնցմէ ընդունեցան, եւ այնուհետեւ սովորութիւն եղաւ մեր երաժշտաց ալ՝ խոսքովային անուանել անոյշ եւ քաջարուեստ եղանակները. ինչպէս տոյն իսկ մեր Շնորհալոյն համար կ'ըսէ Կիրակոս Պատմիչ.»
- Հ. Ղ. Ալիշան, «Շնորհալի եւ Պարագայ Իւր», էջ 88-89
- 14.- Ներսէս Շնորհալի, «Բանք Զափաւ», 1928, թ. Տպ. էջ 541
- 15.- Ժամագիրք Հայց. Եկեղեցւոյ, 1947, Երուսաղէմ, էջ 326

ՏԻՐԱՆ ԶՐԱՔԵԱՆ

(Ինտրա)

1875-1921

Ծննդեան 120-ամեակի առիթով

Ես ճանչցայ մէկն՝ որուն աչէն կը ցայտեր
Ամէն վայրկեան հաւատքի կայծ մը կարծես,
Որուն խօսէին կը փչէին խաւարներ,
Որուն հոգին կ'երթար առաջ հոգիէս
Վ. Թէֆեան

Մեծանուն քանաստեղծ Վահան Թէֆեանը, ահա, այսպիսի անվերապահ ակնածանքով է նշում, մեծարում Տիրան Զրաքեանին, որ մեզ ծանօթ է Ինտրա գրական անունով, եւ որի ծննդեան 120-ամեակը լրանում է այս տարի։ Բարձրահասակ, ոստանիկ մտաւորական, որ իր անձի մէջ զարմանալի դաշնութեամբ համատեղում է տաղանդաւոր գրողին ներհուն մտածողին, նրբագգաց արուեստագէտին եւ քաղաքական մանկավարժին։

Հայ մտաւորականութեան, գրական կազմակերպութիւնների, մամուլի ու հրատարակչութիւնների համար առիթ է մարելու, գոնէ մասամբ, Տիրան Զրաքեանի հանդէպ իրենց պարտքը, որ յայտնի հանգամանքների քերումով ուշացաւ եւ Հայաստանի, եւ սփիւռքի մէջ։ Առիթ է ընթերցող հանրութեանը ներկայացնելու նրա ստեղծագործութիւնները, ամփոփելու այն, ինչ գրուել է նրա մասին, եւ այդ ամէնին աւելացնելու այն, ինչ մեր սերունդը մտածում է նրա ալեկոծ կեանքի, ինքնօրինակ գրականութեան եւ իր շաղկից դուրս եկած եղբրական ճակատագրի մասին։ Աւելի կարճ՝ հայ գրականութեան վերադարձնել Ինտրային եւ ընթացքի մէջ դնել նրա հարուստ ժառանգութիւնը, որ

ազգային գրականութեան անբաժանելի մասն է։

Ինտրան ծնուել է 1875ին քանաստեղծների օրրան, Պոլսոյ գեղատեսիլ Սկիւտար թաղամասում։ Դեռ թաղային դպրոցի աշակերտ՝ նա աչքի է ընկնում քացառիկ մտացիութեամբ, դիտելու-դատելու ինքնօրինակութեամբ եւ առանձնայատուկ հակումներով դէպի քնական գիտութիւնները, նկարչութիւնն ու քանաստեղծութիւնը։ Նրկորդական կրթութիւնն ստանում է յայտնի Պէրպէրեան վարժարանում, որի քացառիկ լուրջ գրական-իմաստասիրական մթնոլորտում ձեւաւորում են Ինտրայի իմացական ընդունակութիւնները։

1891ին, Պէրպէրեան վարժարանն աւարտելուց յետոյ, ընդունում է Պոլսի գեղարուեստից վարժարանի գեղանկարչական բաժինը, բայց ուսումնական տարին դեռ չբոլորած թողնում է այն՝ չհաշտուելով այնտեղ տիրող «պայմանադրական օրէնքներում եւ անբան» կանոններու հետ։ Զնանաչելով իւրատիպ ու կաշկանդում չհանդուրժող արուեստագէտի նրա հոգին, գեղանկարչութեան դասախօսը, իտալացի մի նկարիչ, «փորձում» է «սրբագրել» իր իւղաներկ մի աշխատանքը։ Նրիտասարդ Ինտրան մերժելով մերժում է իր

«Իմնությունը եղծող» սրբագրութեան փորձը: Սուր, կրճուտ, անգիշում վեճը դասախօսի հետ պատճառ է դառնում Ինտրայի հեռացման:

Տարբեր երկրներ ու ժողովրդներ, տարբեր քարքեր ու ֆաղափակրթութիւններ տեսնելու, ինչպէս եւ սովորելու ծարաւը տոչորում է նրան: Եւ ահա, 1905ին Ինտրան մեկնում է Փարիզ՝ ուսանելու: Բայց գիտութեանց եւ արուեստների մայրաֆաղափն էլ չի գոհացնում միշտ որոնող ու տեսապէս անհանգիստ նրա միտքը: Շուտով թողնում է ուսումը եւ, մինչեւ Պոլիս վերադառնալը գրադուում է ծաղրանկարչութեամբ: «Իր ծաղրանկարները կը փնտռուին ու կ'ապահովեն իր օրապահիկը», գրում է Ժամանակակիցներից մէկը:

1898ին Միֆայէլ Կիւռնեանի հրաւերով մեկնում է Եգիպտոս եւ ծանօթանում վաղուց երազած հին եգիպտական ֆաղափակրթութեանը: Այդ մասին հմտութեամբ, սիրով ու փայլով գրած խոհական վերյուշը դառնում է այդ օրերին իսկ մտայղացուած «Ներաշխարհ»ի ուշագրաւ պատկեր- դրուագներից մէկը: Համբորդելու, տեսնելու, իմանալու եւ յատկապէս «Սեւ ծովի խորհուրդին ի մօտոյ հաղորդուելու» դեռ չյագեցած տենչը նրան տանում է յաջորդաբար Սամսոն, Տրապիզոն, Պաֆրա, Կելիպոլու, այնուհետեւ մինչեւ Կիլիկիա, Տարսուսեան լեռներ եւ այլուր: Այս շրջագայութիւններից ստացած խորունկ տպաւորութիւնները հետագայում դարձան «Ներաշխարհ»ի Սեւ Ծովեան պատկերների խոհա- փիլիսոփայական հոյակապ շարքի առաջինը:

Մինչեւ 1915 Չրաֆեանը պաշտօնավարում է Պոլսի Պեղագեան, Պէրպէրեան եւ կենտրոնական վարժարաններում, դասաւանդելով հայերէն աշխարհաբար, հայ գրականութիւն, հայ հին մատենագրութիւն, հոգեբանութիւն, բնագիտութիւն եւ

յատկապէս բուսաբանութիւն: Ստեղծագործական առաջին լուրջ փորձերը սկսում է 1894ից: 1898-1890ին գրում է «Ներաշխարհը»ը, որ լոյս տեսաւ 1906ին Պոլսում: 1908ին հրատարակում է իր բանաստեղծութիւնների ժողովածուն «Նոնաստան»ը, նոյնպէս Պոլսում: Ժամանակի տարեգրքերում եւ պարբերական մամուլում Ինտրան տպագրել է արժեքաւոր բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ գրականութեան եւ արուեստի մասին, ուղեգրութիւններ, գրական էջեր, բանաստեղծութիւններ եւ Ալիշանի, Գ. Սրուանձտեանի, Մ. Պէշիկթաշեանի, Պ. Դուրեանի, Զ. Ասատուրի, Ա. Չոպանեանի, Ա. Արփիարեանի եւ այլոց գրական դիմանկարները:

Ինչպէս կեանքում շատ այլ երեւոյթներ, Ինտրան եղեռնը ընկալեց իւրովի, ազգի, գոյնի ու կրօնի նկատումներից վեր, մարդու եւ մարդկութեան բարձր դիրքերից. այն համարեց նախնի մարդու եւ մարդկութեան հանդէպ: Հայի տանջանքների եւ սպանութեան մէջ տեսաւ- հաստատեց մարդու եւ մարդկութեան տանջանքն ու սպանութիւնը: Դեռ աւելին, նա սպանուողի մահուան մէջ տեսաւ սպանողի մահը, եւ մտածեց նրա հոգու փրկութեան մասին. մտածեց ու էլ դադարեց գրելուց: Անվերադարձ նուիրուեց ատելութեամբ եւ անգիտութեամբ կուրացած-մոլորուած հոգիները բանին կենաց ֆարոգութեամբ լուսաւորել-փրկելու դժուար առաքելութեանը: Նրան վերջնականապէս տիրեց հոգեւոր եղբայրութեան հակումը: Այնուհետեւ Ինտրան, լիւս գրականութիւն, դպրոց ու մամուլ, շարքական ֆարոգիչ եղբայր է, Աւետարանը միշտ թելի տակ: Մարդկային հոգու բարձունքների եւ խորխորատների անհանգիստ, խիզախ, սրտոն ու սաւառնաթել խաղարկուն ծալեց հզօր թելերը եւ ամփոփուեց ֆարոգչի մեզ ծանօթ խղճալի կերպարի մէջ ...:

1917-ին Ինտրան կանչում է գինուորական ծառայութեան, բայց կեանքը ենթարկելով ստոյգ վտանգի, հրաժարում է գէնք վերցնել, պատճառաբանելով, որ այն դէմ է մարդոց միջեւ սիրոյ եւ եղբայրութեան իր հաւատամքին: 1921-ին ինքնակամ մեկնում է Քոնիա Թուրքերին Աւետարանը փարոգելու համար: Իշխանութիւնները ձերբակալում են նրան «Կիլիկիոյ մէջ խռովութիւն սերմանելու» ամբաստանութեամբ: Ականատեսները սարսռազգեցիկ մանրամասներով են նկարագրում Քոնիայից Տիգրանակերտ ւախճապարհի նրա կրած ծանր տառապանքը, որից ուժասպառ՝ վախճանում է՝ վերջին շնչում կրկնելով իր պատգամը. «Մարդի՛կ, եղբայրնե՛ր, սաստիկ սիրեցէ՛ք զիրար»:

Ինտրան ապրեց եւ գործեց հասարակական, բողոքական, իմացական եւ գեղագիտական հայեացքների բախման խաչմերուկում: 19-րդ դարի վերջին եւ 20-րդ դարի սկզբի անցման փոփոխութեան ժամանակաշրջանում: Մարդկութիւնը կանգնած էր նոր դարաշրջանի շեմին ուստի եւ բնական էր հաշուեյարդարի սասկոտ տրամադրութիւնը:

Անյոյս ու մռայլ էր հայ ու մանաւանդ արեւմտահայ գրողի ապրած միջավայրը, որից սնւում էին նրա հոգեկան, իմացական եւ ստեղծագործական մղումները: Հասարակական կեանքի «անարդար» կառուցուածքին այստեղ գումարում էր մարդկութեան պատմութեան մէջ իր նախադէպը չունեցող ազգային ճնշումն ու բռնութիւնը, որի նակատագրական նշանակութիւնը երբեք չի սպառնում կոտորածների, գաղթների, ւեր ու թալանի պատմական փաստերով: Աւեր գործուեց մանաւանդ «Մնացորդաց»ի հոգեկան

աշխարհում: Ախորին, կոտորածներին հմտօրէն գուգակցւող դաժան գրաքննութիւնը իր սաղմի մէջ իսկ խեղդում էր մարդկային հոգու դեռ չարտաբերուած իւրաքանչիւր նիւթ՝ ստեղծելով ահաբեկման ու սարսափի ամլացնող մթնոլորտ. «Սրտադող երկիւղ մը, հետապնդող վախ մը, զմեզ հալածող սարսափ մը ամէն կողմէն կը պաշարէր մեզի» գրում է ժամանակակիցներից մէկը: «Հալածող» այդ սարսափից ամայանում է Պոլսոյ գրական կեանքը:

Տագնապ-խռովի այս մթնոլորտում են ծնւում Ինտրայի «Ներաշխարհ» ու «Նոգաստան» գրքերը, որոնք անդրադարձնում են եւ ժամանակը իր ամենասուր հակասութիւններով, եւ հեղինակի հոգեկան աշխարհը՝ այդ հակասութիւններից երկփեղկուած, ալեկոծ ու տանջահար:

«Ներաշխարհը» այդ երկփեղկուած եւ ալեկոծ հոգու մենախօսութիւնն է կեանքի ու նրա առեղծուածների մասին, տիեզերքի յաւերժութեան եւ մարդու վաղանցիկութեան, Աստծու ու բնութեան, սիրոյ ու հշմարտութեան, իր իղէպների ու որոնումների, իր յոյսերի, հրեւանքների ու հիասթափութիւնների, իր ընդվզումների ու համակերպութիւնների, մարդկային իր տառապանքների մասին: Ինտրան այս ամէնի մասին խօսում-խորհրդածում է գրքի եօթ պատկեր-դրուագներում, որոնք մակընթացութեան վերընթաց ճախրանքներով եւ տեղաւուրութեան խորախոր նահանջումներով յաջորդում են միմեանց: Սակայն դժուար այս ճանապարհով ո՛ւր է գնում Ինտրան եւ ինչի՞նք է ձգտում: Բանական, արդար եւ ներդաշնակ մի աշխարհ, ահա նրա ձգտումը. աշխարհ, ուր բացառուեն զրկանքն ու անարդարութիւնը, բիրտ ուժը, սարսափը, ատելութիւնը: Աշխարհ, ուր մարդուն տրուէր աշխատելու, ստեղծագործելու, իր ներքին

ուժերն ու հնարաւորութիւնները ազատօրէն քացայայտելու հնարաւորութիւն. ուր կենսապայփարը, որ «մարդկութեան մեծագոյն չարիքն ու ամօթն է», սահմանափակուելով «մարդուն եւ տիեզերքին կոյր երեւոյթներուն միջեւ»:

Բայց, իրականում, Ինտրայի ապրած աշխարհը Օսմանեան Թուրքիայի 1890-ական թուականների իրականութիւնն էր, որի ներքին ծալքերը, թեւ առողջակիօրէն, սակայն էջ առ էջ քացւում են նրա ցաւագին խորհրդածութիւններում. «... Ամենուրեք տեսածս է գոճութիւն. թշուառութիւն. ատելութեան փակ կգակաները. իրական, զուտ, առանց երկինքի, ժպիտի անկարող, ժպիտը ուրացող փոս ու պիրկ այտերու ատելութիւնը»: Ահա, այս քիրտ իրականութեան եւ երագած իդէալական կեանքի խոր հակասութիւններից էլ սկիզբ է առնում Ինտրայի հոգեկան դրաման: Հասարակութիւններից մեկուսանալու կրֆոտ ցանկութիւնը, մահուան կրկնուող տենչը, մեծ եսին հետ ձուլուելու միստիկ տրամադրութիւնը, նրա բոլոր ուրացումներն ու ծայրայեղութիւնները հակադարձ արտայայտութիւններն են աշխարհի, կեանքի ու մարդու նկատմամբ խորագոյնս իմաստաւորութեամբ եւ նրբագոյնս զգացումով ամենաբուռն սիրոյ ու կարօտի:

Եւ ամէն անգամ, երբ բնեւորվ կեանքը, աշխարհը, բնութիւնն ու տիեզերքը, անցաւորն ու յաւերժը, ծնում են նոր կասկածներ, նոր հիասթափութիւններ՝ մթագնեւորվ ներքին լաւատեսութիւնը, Ինտրան նորից դիմում է կեանքի, բնութեան ու երջանկութեան խորհրդանիշ Իոնեային՝ իր սիրոյն. «Եղիր, իմ ցաւագին գոյութեան մէջ քու գոյութեան ժպիտն իբրեւ անդրաշխարհային յոյս մը հոսելու. գոյութեանդ հեռադու դաշնութիւնը հեղելու իմ քու լուրջեանս խռոչներուն, իմ տառապանքի բաւիղներուն մէջ ... եղիր, եկուր զիս արբշտութեանց առաքինութեամբ

նորաստեղծելու, ներշնչումս, երագս, իմացութիւնս, ո՛վ իմ մեղաւադիկ փառքս ...»:

Այս վերջին ցնծագին փառքանութիւնը՝ սիրոյ, որով աւարտում է Ինտրայի մեծախօսութիւնը՝ «Իմ ճշմարիտ, ճշմարիտ երանութիւնը նայէ, տիեզերքին ներկայութիւնն է ... Թող անհուն թափանցիկ գիշերը մեր առագաստն ու խորանը ըլլայ. մեր ամուռունչ գրկախառնումը Թող պակուցեալ աղօթքն ըլլայ առ Աստուած»:

Աւարտուեց Ինտրայի մեծ մեծախօսութիւնը եւ սակայն արդար, ներդաշնակ աշխարհի նրա երագը մնաց երագային հեռուներում: Ինտրան դառնօրէն գիտակցեց այս՝ եւ միայնակ հերոսի իր անորոշութիւնից ընկրկեց: Նրա մէջ հետգիտէ խորացաւ, տիրապետեց «աշխարհային չնչին, գոճ» շահագրգռութիւններից վեր՝ «գաղափարաց անթարշամ» կեանքով ապրելու եւ հուսկ ուրեմն՝ «տիեզերական մեծ ամբողջին» հետ ձուլուել-նոյնանալու միստիկ տրամադրութիւնը:

«Ո՛հ, գար այսպէս մեծ գիշերն ալ երանաւէտ,

գաղափարաց անթարշամ կեանքն ինձ շնորհելու»:

«Նոճաստան»ը այս տրամադրութիւնների ցայտուն արտայայտութիւնը եւ Ինտրայի կարապի երգը եղաւ:

Ինտրայի գրական խօսքը խիստ ուշագրաւ երեւոյթ է իր ոճական իւրայատկութիւններով՝ հզօր երեւակայութիւն, արտասովոր անկեղծութիւն, վսեմութիւն, թափ ու փափկութիւն, ճախրանք ու խորասուզում, զգայական ու խոհական յագեցուածութիւն, տիեզերական կապակցութիւնների ընկալում, որ պայմանաւորում են թարմ, իւրօրինակ ու շփեղ

պատկերների, համեմատութիւնների, փոխաբերութիւնների, թեւաւոր արտայայտութիւնների եւ ոգեկոչումների անսպառ կուտակումներով, որոնք եթէ երբեմն «յոգնեցնում են», բայց եւ վարձատրում են գեղագիտական հագուագիւտ վայելքով:

Ու եթէ այսօր, իր ծննդեան 120 ամեակի օրերին էլ, հայ ընթերցասէր հասարակութեան հիմնական մասի համար Ինտրան դեռ մնում է մեծ անծանօթը, մեղաւորը 80 տարիներ հայութեանը

պարտադրուած պայմաններն էին: Այժմ, սակայն, փոխուած ժամանակին ու հանգամանքներում, եւ անկախ պետականութեան պայմաններում գործող գրական կազմակերպութիւնների ու մտաւորականութեան պարտքն է Ինտրային ու իր ժառանգութեան վերադարձը ապահովել իր տիրոջը՝ հայ ժողովրդին ու հայ գրականութեանը:

ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈԻՋԵԱՆ

ԻՆՏՐԱՅԻ ՔԵՐԹՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

«Նոնաստան»ի մասին մանկավարժ-հայագէտ Ազատ Նափուջեանի վերլուծական այս էջը, գրուած է իբրեւ նախարան «Անմահ քերթողներու» շարքի (Հալէպ, 1945) Ինտրային նուիրուած 4րդ պրակի:

Կը ցանկանայինք, որ Ինտրայի գրականութիւնը այսօր եւս կարդացուէր, ընկալուէր ի խորոց, ինչպէս կարդացել-ընկալել է սոյն գողտրիկ վերլուծութեան հեղինակը սրանից ուղիղ կէս դար առաջ:

Ինտրան մեծ խորհրդանկարիչ մըն է:

Վարուժանի պայծառ ու լայն նկարներուն, Մեծարեցիի գունագեղ ու ֆնուշ նկարներուն փոխառն է դնել Ինտրայի լուրք ու հանդիսաւոր նկարները: Զրաքեան համեստ նոնաստանէ մը կը քցած է քաղել 45 հնչեակներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ուրոյն նկար մըն է լոյսի եւ ստուերի քաշխման տեսակէտէն:

Կրօնական խստաբեր քարոյական մը կը տիրապետէ Ինտրայի քերթողութեան: Հարկ է այդ կրօնական արտաքինէն անդին անցնիլ հասնելու համար, քանաստեղծ Ինտրային, որ տիեզերական ճշմարտու-

թիւներ, թրթռումներ ու ալիքներ ընդունելու համար ունի՝ կրօնական պատգամներէն եւ նուրբ գիտութիւններէն աւելի թափանցող միջոց մը: Այդ իր թրթռուն հոգին է:

«Նոնաստան»ի քանաստեղծութիւններուն արտաքին ներդաշնակութեան պակասը կը բացատրուի նախընտրութեամբ, որ ան կու տայ քերթուածի մը ներքին ներդաշնակութեան: Վ. Թէքեանի առարկան աշխարհն ու մարդն են: Մինչ Ինտրա կը խորանայ կեանքէն անդին, տիեզերքին հոգիին մէջ: Թէքեանի համար կեանքը նպատակ մըն է: Մինչ Ինտրայի համար կեանքը շրջան մըն է, որ պարտի տեղի տալ յաւերժութեան առջեւ:

Ինտրան իր քերթուածներուն մէջ կեցած է կեանքի ու մահուան միջեւ: Կը զգանք Զրաքեանի մեղմելու քուտն փափաքը: Կամ, աւելի ճիշտը, թանձրացեալ այս կեանքէն դէպի յաւիտեանական կեանք մը անցնելու փափաքը: Բանաստեղծը կենդանութեանը արդէն հասած է քաղձացուած այդ կեանքին: Ապացոյց՝ որ անդրդուելի մնաց Գոնիայի պատերազմական ատեանի մահուան սպառնալիքի առջեւ:

ԱԶԱՏ ԵԱՓՈԻՋԵԱՆ

«Փարոս»

ԼԱՄԱՆՈՐԵԼԸՆ ԵՐԱԶ

Տիեզերքի խոր լուսթեան մէջ ծնունդ մի նոր Աստուծոյ: Նա տարածեց իր հրաշքը թաթիկները եւ գրկեց ձիւնէ պատանքի տակ ներհող երկիրը: Սառալը դուլաց ու դանդաղ նահանջեց: Իսկ Դիչերը բացում է իր գանձարանը եւ անափ մթութեան մէջ բուռ-բուռ օփում լուսատուների արծաթէ արաերը: Հունձք է: Հաւկերը հասունանալով պոկւում են երկնքից ու փաթիկներ դարձած թափում են ցած:

Հին աշխարհը քսած է: Քսած են մարդիկ: Քսած են դարեր: Անյայտ բանաստեղծը երազներ է հիւսում երկնակամարում: Արծաթէ՛ երազներ: Թամբած ձերմակաթուր հովէ նծույգներին երազների հէքեաթային շղթաները չարան-չարան պանում են դէպի թափառական մոլորակի բնակիչների օթեանները, տանկով նրանց կերպարանաւորուած խոհեր, վերյուզ, խինդ, սէր, բերկրանք, տագնապ, տենչանք, վիշտ ու հեշտանք: Մարդիկ քսած են: Յոգնած ու տառապած օրուայ տենդազին ու հեւիհեւ վազքից այս խեղճ պանդուխտները, երկրի խորշումած դէմքի իրենց անկիւնում, գրկում փետուրէ բարձերը, յողում են երազների պատկերների մէջ: Դիչերը երգում է հին լուսթեան օրօրը: Թեւաւորուած երազները ճախրում են տնից տուն, քնքշօրէն գգւում երգով արքեցած մարդկանց ու հեռանալով հալում գիշերուայ սեւի մէջ...

Ահա եւ նորածին Աստուծոյ հրամեշտի համբոյր տունը Անհունի Արքային, հեծաւ հովի թեւին սլացաւ երկիր՝ տանելով մարդկանց իր երազը՝ հաւատի, յոյսի եւ սիրոյ: Երկար թափառում է հովը ամայի, գորշ ճանապարհներով ուղեւորի իր հանգրուանը գտնելու յոյսով, անհանգիստ թակում մարած լոյսերով պատուհանները:

- Բացէ՛ք, բացէ՛ք ձեր դռները, մարդիկ: Մի նոր մոռացուած երազ եմ բերել ձեզ:

Ոչ մի չչուկ:

- Ո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւ.- յանկարծ արձագանգում է խոշոր դեղին աչքերով մի զարմացած ու մրսած բուլկ: Եւ նորից լուսթիւնը ձուլւում է գիշերուայ մութին: Աւա՛ղ, փակ են դռները նոր երազի հին հանդիսատեսներին: Մարդիկ վաղո՛ւց ընտելացել են իրենց հին երազներին: Շրջում է աստղը ձմեռային ամպերի մարմարէ միապաղաղ սառնութեան մէջ՝ իր հետ տանելով իր ծննդեան սքանչելի երազը:

Երկարում է ճանապարհը: Հեռուում մի գիւղի մօտ լսում են սրինգի թովիչ հնչիւնները: Այնտեղ մութ ու մեհաւոր քարայրի մօտ փոքրիկ հովիւները հսկում են գառնուկների հօտը: Զուարթ թրթռում է մեղեդին, ուրախ են հովիւները: Նրանք յայտնագործել են նորածին Աստղը: Որքա՛ն զարմանալի են գառնուկների արթուն պահապանները, Տիեզերքի օրօրքի մէջ նրանք միշտ էլ կարողանում են նկատել աստղերի ծնունդը: Իսկ այս աստղիկը՝ որքա՛ն, որքա՛ն տարբեր է մնացած բոլորից: Մեր խաչնարածների հինաւուրց պատմութիւններից

փոքրիկները գիտէին որ ամէն մի նոր աստղի յայտնուելով երկրի վրայ մասկիկ է ծնւում: Իսկ երբ երեւայ բոլոր աստղերից պայծառը, վեհաշուքն ու գեղանին՝ կը ծնուի Սիրոյ արքայագնը: Հմայուած հովիւները վազեցին աստղիկի ետեւից.

- Վերջապէ՛ս ինձ ճանաչեցին,- ուրախացաւ արքայական աստղիկը եւ հանդիսաւոր շուքով գրաւեց իր տեղը Տիեզերքի աստղային պարտէզի մէջ՝ ճիշդ ու ճիշդ քարայրի վերեւում: Նրա կենսածոր շողերը արծաթով օծեցին մօտակայ բլուրների գագաթները, սահեցին վար ու հասնելով հովիւներին մեղմ շոյեցին փոքրիկների լուսապսակ վարսերը:

Աստղիկը գտել էր իր հանգրուանը: Քարայրի մէջ մի ճրագ վառուեց: Դիւերը շիկնեց...

Առաւօտեան մարդիկ կ'արթնանան իրենց հիւն երազներից:

ԶԱՔԱՐԻԱ ՔԶՆՅ. ՍԱՐԻԲԵԿԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԱՐԱՐՁԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԲԱՐԵՇՐՋԱԿԱՆ
(ԷՎՈԼՈՒՑԻՈՆ) ՎԱՐԻԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ասում եմ՝

Մարդը կապկից է սերել:

Ասում եմ սակայն՝

Կապիկների մէջ ձախիկներ չկան,

Իսկ որտեղից եմ ձախիկ-ձախերն այս:

Ումից եմ սերել...

Պ. Սեւակ

Տիեզերքի բիրիլական պատկերացումը բաւարարվին այլ է, քան այսօրուան քննադատական հետազոտութիւնների վրայ հիմնուածը: Սրա պատճառն այն է, որ Ս. Գրքի միակ մտահոգութիւնը եղել է կրօնական ճշմարտութիւնների հաղորդումն ու ուսուցումը, ուր Աստուած յայտնում է իմեն իրեն՝ խօսքերի եւ գործերի միջոցով: Այդ յայտնութեան լրումն ու զագաթնակէտը հանդիսանում է Յիսուս Քրիստոսի աշխարհ գալը: Մինչդեռ քննադատութիւնը կամ կենսաբանութիւնը զբաղւում են իրերի եւ կեանքի վերաբերեալ այնպիսի երեւոյթներով, որոնք կապ ունեն դրանց ծագման եւ զարգացման ընթացքի հետ:

Ս. Գրքն ու գիտութիւնը իրար չեն կարող հակասել, եթէ դրանցից իւրաքանչիւրը մնայ իր ոլորտի կամ սահմանների մէջ. նոյնիսկ աւելին, երկուսն էլ կարող են ծառայել միեւնոյն նպատակին՝ ճանաչելու Աստծուն, որպէս արարիչ ողջ տիեզերքի եւ կեանքի, որովհետեւ «Երկինքը պատգամում է Աստծոյ փառքը, իսկ հաստատութիւնն էլ (այսինքն՝ երկնականաբար) պատմում է նրա ձեռաց գործերը: Օրը օրուան տալիս է պատգամը, եւ գիշերն էլ գիշերուան գիտութիւն է յայտնում: Գոյութիւն չունեն ոչ խօսքեր եւ ոչ էլ բաներ, դրանց ձայները չեն լսում: Այսուհանդերձ, նրանց պատգամը տարածւում է ողջ աշխարհով մէկ եւ նրանց խօսքերն էլ հասնում են մինչեւ երկրի ծագերը» (Սղմս. ԺԸ 2-5):

Քննադատութիւնը տիեզերքի կառոյցը նկատում է մի քանակ քարեշրջութեան (Էվոլուցիայի) արդիւնք եւ շնորհիւ փիզիկայի, աստղագիտութեան, կենսաբա-

նութեան, մաթեմատիկայի եւ այլն, հիմնաւորում է իր տեսակետները: Բնագիտութիւնը կարիք չունի աստուածաբանութեան: Փոխադարձաբար, աստուածաբանութիւնն էլ կարիք չունի բնագիտական հետազոտութիւններին, որովհետեւ Աստուած բոլորովին վեր է դրանցից: Սակայն բացառուած կամ անտեղի չէ, որ բնագիտութիւնն էլ փորձի ունկնդրել տիեզերքի Արարչի պատգամը նրա արարչագործութեան միջոց:

Ի՞նչ է սակայն տարբերութիւնը սուրբգրային կաշուող տիեզերաբանութեան ու մարդաբանութեան՝ համդէպ էվոլուցիոն եղանակով ընկալուածի: -Աստուածաշնչի յատկապէս Ծննդոց գիրքը աստուածային ստեղծագործութիւնը ներկայացնում է որպէս իր լրումին հասած մի գոյավիճակ, որն իր մէջ պարփակում է նաեւ մարդուն՝ իր մարդկային կատարելութեամբ, մինչդեռ այսօրուան բնագիտութիւնն ու կենսաբանութիւնը տիեզերքն ու մարդը համարում են մի պատմական բարեշրջութեան (էվոլուցիայի) արդիւնք:

Այսպիսով, բարեշրջութիւնը (էվոլուցիան) մկատի ունի արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող տեսակների յետնագոյն զարգացումը՝ շնորհիւ ժամանակի ընթացքում կատարուած որոշ յատկանիշների փոփոխման: Այս պարագան վերաբերում է նաեւ մարդուն, նրա արտաքին եւ ներքին բնագաւառներին:

Բարեշրջութիւնը մարդկային փորձառութեան վրայ հիմնուած (empirik) մի հասկացութիւն է, որ միշտ նախադրում է գոյութիւն ունեցող որեւէ նախանիւթ: Մինչդեռ աստուածաբանութեան մտահոգութիւնն է՝ բացատրել, թէ որտեղից է առաջացել այդ փոփոխւող կամ բարեշրջման ենթակայ նախանիւթը:

Փորձաբարական եղանակով ուսումնասիրուած երեւոյթների մասին գոյութիւն ունեցող եզրայանգումները շատ անգամ յարաբերական բնոյթ ունեն, քանի որ միշտ իրրեւ ելակետ ունեն մարդու ենթակայական յարաբերութիւնը տիեզերքի, տարածութեան եւ ժամանակի հետ: Այս իսկ պատճառով գիտութիւնը երբեմն վերանայման է ենթարկում իր հաստատումները, ինչպէս, օրինակ, Իսահակ Նիւթոնի (1643 - 1727) հռչակաւոր յայտնաբերումը «ձգողութեան օրէնք»-ի մասին իր տեղը զիջեց Ալբերտ Այնշտայնի (1879 - 1955) «ձգողութեան» վերաբերեալ ունեցած տեսութեանը⁽¹⁾:

Համաձայն գիտական նոր վարկածների, այսօրուայ տեսանկի աշխարհը գոյացել է աւելի քան 10 միլիարդ տարիներ առաջ՝ ռադիօակտիւ հսկայ մի ատոմի (հիւլէի) պայթումից կամ դեռեւս չնշտուած հրաշէկ եւ թանձր մի զանգուածի տրոհումից: Ումանց համաձայն էլ՝ այն գոյացել է մէտտրոնների եւ պրոտոնների (եւեկտրական ուժի լիցքաւորումներ) միաւորումից, որի հետեւանքով էլ կազմուել է միւրք: Սակայն գիտնականները դեռեւս չեն

կարողացել հաստատել և սպառնիչ արտայայտություններ ունենալ տիեզերքի նախանիւթի կամ նախաէներգիայի մասին: Աստուածաբանությունը հաստատում է, թէ տիեզերքի նախանիւթը կամ նրանում գոյութիւն ունեցող օրինաչափութիւններն ու զարգացումները ստեղծուել են ուղղակի Աստծուց: Այս ուղղութիւնը յայտնուել է նոյնիմէն Աստծու կողմից և այն միայն հաւատով ըմբռնելի է:

Էվոլուցիոն տեսակէտների ուսկիւրայ է համարւում անգլիացի բնագէտ Չարլզ Ռոբերտ Դարվինը (1809 - 1882) , որը մի տեսակ շարունակողն ու խորացնողը եղաւ շվեդացի յայտնի բնագէտ Կարլ Լիննէուսի (1707 - 1778) գիտական աշխատանքի: (Լիննէուսը բուսաբանութեան և բնագիտութեան բնագաւառներում հանդիսացաւ առաջինը, որն իրեն յայտնի բոյսերն ու կենդանիները դասակարգեց ըստ խմբերի՝ նրանց միջեւ եղած մտանքութիւնների և տարբերութիւնների հիման վրայ): Իրականում, սակայն, իրերի և կեանքի նկատմամբ յայտնուող նման էվոլուցիոն տեսակէտներ գոյութիւն են ունեցել Դարվինից բազմաթիւ դարեր առաջ: Դեռեւս 6-րդ դարում (ն. թ.) չին փիլիսոփայ Կոնֆուցիոսը (551-479) ուսուցանում էր, թէ իրերը առաջացել են մի պարզ նախանիւթի աստիճանական զարգացումից և ճիւղաւորումից: Յոյն փիլիսոփայ Թալէսը (624-547 մ. թ.) ջուրը նկատում էր որպէս նախանիւթ, իսկ Էմպեդոկլէսը (483-423 մ. թ.) և ուրիշ յոյն մտածողներ բառեակ տարբեր՝ հողը, ջուրը, օդը և կրակը, ընդունում էին իրրեւ տիեզերքի բաղկացուցիչ նախանիւթեր: Հետագայում Դեմոկրիտը (460-370 մ. թ.), իւրացնելով իր ուսուցչի՝ Լեկիպիի տեսակէտները, մէջտեղ բերեց ատոմ-ի (հիւլէի) ուսմունքը, որով նկատի ունէր մատերիայի չբաժանուող ամենափոքր մասնիկը՝ որպէս նախանիւթ բոլոր իրերի: Ատոմը նկատւում էր նաեւ անփոփոխելի կորիզ ունեցող մի մասնիկ: Սակայն այսօր գիտական փորձով յայտնի է, որ ատոմը կարելի է մասնատել ու նրանից էներգիա շահել, քանի որ այն էներգիայից է կազմուած: Հետեւաբար, ատոմը ենթակայ է լինում փոփոխման՝ վերածուելով լոյսի և ջերմութեան:

Վերոյիշեալների թւում պէտք է նկատի ունենալ նաեւ Արիստոտելին (384-322 մ. թ.) , որն յատկապէս իր «*Historia animalium*» գրքում մեզ ներկայացնում է կենսաբանական որոշ հետազօտութիւններ, որտեղ ընդունում է օրգանական կեանքի աստիճանական զարգացումը:

Մինչեւ վերածնունդ բնագիտութեան և կենսաբանութեան վրայ զգալի էր արիստոտելեան ազդեցութիւնը: Այնուհետեւ հանդէս են գալիս նոր մեթոդներով ու տեսութիւններով զինուած բնագէտները, ովքեր ձգտում են առար-

կայօրէն, առանց փիլիսոփայութեան մէջ խննդելու, կատարել իրենց հետազօտութիւնները: Դրանց մէջ ամենից աչառուններն են վերելում նշանած Լիմնէոսը (Լիմնէ) եւ ֆրանսիացի քնագէտ Ժան-Բատիստ Լամարկը (1744-1829): Մօտաւորապէս միեւնոյն ժամանակաշրջանում գործում են նաեւ հոչակաւոր քնափիլիսոփաներ՝ անգլիացի Ֆրանսիս Բեկոնը (1561-1626), ֆրանսիացի Ռընէ Դեկարտը (1596-1650), գերմանացիներ Գոտֆրիդ Վիլհելմ Լայբնիցը (1646-1716 Վ. Բ.) եւ Իմմանուէլ Կանտը (1724-1804): Սրանց մեծագոյն գործը լինում է բաժանել «միխանիզմ»-ը «վիտալիզմ»-ից, այսինքն՝ օրգանական աշխարհն ուսումնասիրելիս, նկատի ունենալ օրգանիզմը իրրել ֆնմարկման առանձին քնագաւառ՝ առանց անդրադառնալու տուեալ օրգանիզմում գոյութիւն ունեցող «կեանքի սկզբունք»-ին, այսինքն՝ շնչին կամ հոգուն: Այս հետադարձաբար ուսումնասիրում է նաեւ մարդկային մարմինը, ինչ որ առիթ է տալիս էվոլուցիոն տեսակետների մի նոր զարգացման:

Այս բալորից յետոյ, 1859 թ. լոյս է տեսնում Զարլզ Դարվինի հանրայայտ աշխատութիւնը՝ հետեւեալ վերնագրով. «Տեսականների ծագումը քնական ընտրութեան միջոցով, կամ քարենպաստող ցեղերի պահպանումը կեանքի համար մղող պայքարում», որտեղ շարադրուել էին նրա էվոլուցիոն տեսութիւնները⁽²⁾:

Դարվինի ուսմունքը՝ դարվինիզմը, ընդունում է, -ինչպէս նրա գրքի վերնագիրն է ծանուցում,- թէ քուսական եւ կենդանական տեսակները առաջացել են քնական ընտրութեան կամ սերունդների գոյութեան պահպանման պայքարի միջոցով՝ յարմարուելով կենսալուրտի պայմաններին: Այսպիսով, այսօրւան մեզ յայտնի բոյսերն ու կենդանիները մի ուրիշ, արդէն իսկ անհետացած տեսակների պատմական զարգացման արդիւնք են: Այս բալորի վրայ պէտք է աւելացնել նաեւ խաչասերումը, որով արհեստական ընտրութեամբ ձեռք են բերում բոյսերի ու կենդանիների նոր տեսակներ: Դարվինը իր այս տեսութիւնները մի անգամ եւս հաստատում է իր 1871 թ. լոյս ընծայած «Մարդու ծագումը» անունը կրող գրքում, տեսութիւններ, որոնք քախում են ժամանակակից կրօնափիլիսոփայական ըմբռնումների հետ:

Ըստ Դարվինի, մարդը տարբերութիւն չունի անասունից: Նա առաջացել է կապիկների սեռին պատկանող մի նախատիպար կենդանուց: Մարդու հոգեկան աշխարհն էլ քնագոյային զարգացման արդիւնք է, հետեւաբար կարելի չէ վստահել նրա քանականութեանը:

Այստեղ Դարվինն սկսում է ինքն իրեն հակասել: Նա ուզում է իր գիտութիւնից թօթափել այն, ինչ վերաբերում է հոգուն կամ Աստծուն,

սակայն այս մարգում չի կարողանում մարդոջութեամբ յաջողութիւն գտնել: Իր ինքնակենսագրութեան մէջ կարդում ենք. «Մի ուրիշ աղբիւր՝ Աստծոյ գոյութեան համոզումի վերաբերեալ, իմ վրայ թողնում է շատ մեծ արժէք ունեցող մի աղբիւրի տպաւորութիւն: Այս մէկը գալիս է այն բացառիկ դժուարութիւնից կամ աւելի անկարելիութիւնից ըմբռնելու, թէ այս հսկայ ու հրաշալի աշխարհը, -որն իր մէջ պարփակում է իր հեռաւոր անցեալն ու հեռաւոր ապագան տեսնելու ունակութեամբ օժտուած մարդուն,- արդիւնք է կոյր պատահականութեան կամ անհրաժեշտութեան: Երբ մտածում եմ այս մասին, ինքս ինձ պարտաւոր եմ զգում որոնելու մի առաջին սկզբնապատճառի, որով թէիստ կոչուելու արժանի եմ դառնում...: Բայց այնուհետեւ մէջս կասկածն արթնանում է. կարելի՞ է արդեօք վստահել նման հոյակապ եզրակացութիւններ կատարող մարդու հոգում, որ, -ինչպէս ես բոլորովին հաւատացած եմ,- զարգացել է մի այնպիսի ստորին հոգուց, որը յատուկ է անասուններին»⁽³⁾ :

Եթէ կասկածելի է մարդու հոգում վստահելը, ուրեմն կարելի չէ վստահել նաեւ այդ հոգու արտադրանքներից մէկը նկատուող դարվինիզմին, մասնաւորապէս որ դեռեւս մարդոջութեամբ չեն հաստատուած նրա տեսակէտները:

Ֆրիդրիխ էնգելսը (1820-1895) անդրադառնալով դարվինիզմին՝ գրում է Կարլ Մարքսին. «Ի դէպ, Դարվինը, որ ես հիմա կարդում եմ, մարդոջովին հոյակապ է: Աստուածաբանութիւնը մինչեւ վերջերս դեռ մարդոջութեամբ չէր խորտակուել, սակայն այդ բանն այժմ կատարուած է: Դրանից բացի, առ այսօր այսպիսի մի հրաշալի փորձ եւ այն էլ այսպիսի յաջողութեամբ չէր կատարուել՝ փաստելու համար բնութեան մէջ առկայ պատմական զարգացումը»⁽⁴⁾: Էնգելսը յանձինն Դարվինի ողջունում է աստուածաբանութեան խորտակչին եւ մատերիալիստական մարդաբանութեան ջատագովին: Սակայն էնգելսը չարաչար սխալուում էր. դարվինիզմը նպատակ չի ունեցել երբեք խորտակելու աստուածաբանութիւնը: Միւս կողմից էլ դարվինիզմի ծագումնաբանական տուեալները արողջովին պէտք է հակադրել կրօնական տեսակէտներին: Ի վերջոյ կարելի է հարց տալ, թէ որտեղի՞ց են ծագում առել օրգանական աշխարհի պատկանող տեսակների մախնիները կամ նրանց հիմքում ընկնող բջիջները (գեները), ներառեալ խաչասերման անապարհով ստացուած նոր սորտերինը: Գիտութիւնը չի կարողանում մի յստակ պատասխան գտնել այս հարցին, մինչդեռ հաւատացեալն ընդունում է, որ ամէն ինչի սկիզբը հետեւանք է Աստծոյ արարչագործ գորութեան:

Էռնստ Հեկկելը (1834-1919), հետեւելով դարվինիստական գաղափարներին, մէջտեղ է բերում անօրգանական նիւթից կեանքի բնական ծագման գաղափարը եւ զարգացնում՝ մատերիալիստական մոնիզմը, որով ամեն ինչի որպէս հիմք կամ մախասկիզբ ընդունում է նիւթը (մատերիան) , որի մէջ միայն պէտք է փնտռել Աստծուն: Հեկկելի խօսքերով՝ «Աստծուն մենք տեսնում ենք քարի, բոյսերի, կենդանիների եւ մարդկանց մէջ»⁽⁵⁾: Այսպիսով, էվոլուցիոն վարդապետութեան կողմնակիցների մօտ առաջանում են երկու տարբեր ուղղութիւններ՝ մէկը մատերիալիստական, իսկ միւսը իդիալիստական: Այս վերջինի գլխաւոր ներկայացուցիչն է հանդիսանում գերմանացի փիլիսոփայ Գեորգ Վիլհելմ Հեգելը (1770-1831) :

Յրանսիացի նշանաւոր երկրաբան, պալեօնթոլոգ եւ միաժամանակ ջիզվիտ հոգեւորական Պիէր Թէլլար դը Շարդէնը (1881-1955) փորձ է արել գիտական բարեշրջական տեսակետները հաշտեցնել աստուածաբանութեան հետ: Ըստ նրա՝ Քրիստոսի միջոցով իրականացուած աստուածային փրկագործութեան պատմութիւնը պէտք է դասաւորել բարեշրջութեան ընդհանուր համակարգի մէջ: Իսկ կեանքի բարեշրջութեան գագաթնակէտը պէտք է որոնել մարդու մէջ, որի գիտակցութիւնը ժամանակի ընթացքում իր զարգացումն է ունեցել, որի շնորհիւ նա կարողացել է ապրել ու գոյատեւել: Այսօր, սակայն, մարդիկ ապրում են՝ մտածելով նուաճել գիտակցութեան նոր հորիզոններ եւ ճանապարհ հարթել մի գերագոյն գիտակցութեան, որպէսզի կարողանան գերմարդ (surhomme) դառնալ: Այս գործընթացը ձգտում է մարդկանց միջեւ հաւասարութիւն ստեղծել գիտական, տեխնիկական, ընկերային եւ մշակութային մակարդակների վրայ: Ամեն ինչ ենթակայ է ձեւափոխման (transformation) եւ ամեն ինչ պիտի հասնի մի օմեղայի, այսինքն՝ մի վերջին կէտի: Երբ այս մէկը կատարուի, ամեն ինչ պիտի մարմնաւորուի (inkarnation): Քրիստոսն ինքը մարմնաւորուեց եւ սկիզբ դրեց դէպի մարմնաւորում ձգտող բարեշրջութեան (էվոլուցիայի): Ամեն ինչի մարմնաւորումով պիտի կատարուի միութիւնը Աստծոյ հետ: Այս իմաստով Քրիստոսը, լինելով Աստուծոյ էվոլուցիան, պիտի լինի նաեւ գագաթնակէտը մարմնաւորուած տիեզերքի: Ինչպէս հացն ու գինին, որպէս մատերիա ձեւափոխում են ու դառնում մարմին եւ արիւն Քրիստոսի, այնպէս էլ ամեն ինչ պիտի ձգտի դէպի Քրիստոս, եւ ձեւափոխման այս գործընթացը,՝ համաձայն Շարդէնի,՝ պիտի լինի բնութեան ու կեանքի քրիստոսացումով, որովհետեւ նիւթը ինքն իր մէջ անկենդան չէ, ատումը վերածում է մոլեկուլի,

մոլեկիլը դառնում է մեզա-մոլեկիլ, եւ մեզա-մոլեկիլից առաջանում է միաբջիջ կեանքը⁽⁶⁾:

Շարդէնի տեսակետները, իրենց դրական կողմերով հանդերձ, անհամա-տեղիկի են քրիստոնէական Եկեղեցու վարդապետութեան հետ: Նա իր հաստա-տումների մէջ երբեմն այն աստիճան ծայրայեղութեան է գնում, որ պատե-րազմները, վայրագութիւնները, Հերոշիմայի զոհերը եւ այլ աղէտներ նկատում է քարեշրջութեան համար դրական եւ անխուսափելի երեւոյթներ, միմչդեռ դրանք աններդաշնակութիւններ են Աստուծոյ բարի ստեղծագործութեան մէջ, որպէս արդիւնք մարդկանց պատուիրազանցութեան եւ չարի կործանարար գործունէութեան: Միւս կողմից էլ Քրիստոսի մարմնաւորումը չի կարելի երբեք նկատուել իբրեւ աստուածային էվոլուցիայի արդիւնք, այլ դա Աստուծոյ կողմից հաստատուած փրկագործութեան խորհրդի պատմական զարգացման եւ կատարելագործման միջոցն է: Իսկ ինչ վերաբերում է հացի եւ գինու միւթա-փոխութեան օրինակին, դրանք, համաձայն ուղղափառ Եկեղեցու դաւանամքի, իրենց միւթական բնութիւնը չեն փոխում, այլ «իմամալի գօրութիւն» ընդու-նելով՝ դառնում Քրիստոսի մարմին եւ արին:

*

* *

Արդար կը լինի ընդունել այն, որ բնագիտական հետազոտութիւնները դրական երեւոյթ են հանդիսանում մայմիսկ կրօնական ասպարէզում, որով-հետեւ նրանցով մենք հմարաւորութիւնն ունենք առաւել խորը թափանցելու տիեզերքի եւ կեանքի հրաշալի երեւոյթների մէջ: Սկզբնական շրջանում քրիստոնէական կրօնը պայքարեց գիտական մեր տեսակետների դէմ, բանի որ նկատում էր, թէ յատկապէս քարեշրջական տեսութիւնները դարձել էին մատերիալիստական եւ ամաստուածեան գաղափարներով համակուած գիտա-կանների ու փիլիսոփաների մեծաշնորհը, մի բան, որ ակնյայտ էր հեկկէլեան ժամանակաշրջանում, երբ շատերի կողմից գիտական մեր տեսութիւնները ընկալուած էին իբրեւ կրօնը փոխարինող մեր վարդապետութիւն:

Պէտք է ասել, որ Եկեղեցու աստուածաբանները շատ անգամ իրենց պայքարում ծայրայեղութեան գնացին, միմչեւ որ անդրադարձան այն իրա-կանութեան, թէ քարեշրջութեան հարցում գիտականների հետ իրենց ունեցած

գլխաւոր տարբերութիւնը բուն հարցին մօտեցալու սկզբունքի մէջ էր. կրօնական-իդիալիստական, թէ՞ մատերիալիստական:

Ըստ քրիստոնէական եկեղեցու դաւանամքի, ամէն ինչ ստեղծուած է Աստուծոց, որ ինքն իր մէջ ունի գոյութիւնների ամբննելի լիութիւնը: Սկզբնագոյ համարւող միւթը կամ քառսը, ինչպէս նաեւ տեսակների բոլոր նախագոյականներն ու կեանքը մոյնպէս Աստուծոց են, որովհետեւ այն ինչ որ կեանք ունի՝ մի ուրիշ կեանք ունեցողից է (*omne vivum e vivo*): «Ամէն ինչ, լինի դա մասնիկ կամ ամբողջութիւն, ինչպէս աշխարհն ու մարդկութիւնը, ամենից առաջ ստանում են Աստուծոց մի սաղմնային իւրայատկութիւն, որը հիմքն է տեսակների կատարեալ ինքնութեանը»⁽⁷⁾:

Ինչ վերաբերում է աստուածային արարչագործութեան եւ բարեշրջական վարդապետութեան իրար հաշտեցմանը, պէտք է ասել, որ աստուածաբանութիւնը ներկայումս ընդունում է մի յատուկ եւ չափաւոր տեսակետ այս առթիւ՝ հիմնուելով Ս. Գրքի տուեալների վրայ, որոնց համաձայն Աստուած ոչ թէ միանգամից, այլ ժամանակի հասկացութեան մէջ ստեղծում է տիեզերքը: Լոյսի ստեղծումով սկսւում է այդ ժամանակը, եւ մի՞թէ «եղիցի՛ լոյս» հրամանը եւ դրան յաջորդող զարմանահրաշ արդիւնքը՝ «եղեւ լոյս» չի՞ նմանում այն սկզբնական զանգուածային տումի պայթումին, որի մասին խօսում են գիտնականները՝ նկատելով այն իրրեւ սկիզբ տիեզերքի առաջացման:

Աստուած ինքն ուղղակիօրէն չի ստեղծում կենդանիներն ու բոյսերը, այլ հրաման է տալիս երկրին մէջտեղ քերելու դրանք, իսկ մարդուն տալիս է իշխանութիւն՝ տիրապետելու բնութեան եւ կենդանական աշխարհի վրայ: Մարդը ոչ թէ մէկ օրից միւսը այդ իշխանութեան գլուխը պիտի անցնէր, այլ ժամանակի ընթացքում ամէն ինչ պիտի հնազանդեցնէր իրեն: Մարդը իր ծնուած օրից մինչեւ հասունութիւն բարեշրջութեան շարունակական գործընթացի մէջ է, նրան յաջորդող սերունդներն էլ այդ ընթացքի մէջ են, բոլորն էլ ձգտում են դէպի աւելին, բոլորն էլ ցանկանում են մի քայլ եւս առաջ գնալ իրենց տիրապետութեան մէջ: Եթէ մարդը կենդանիների կամ մարդակերպ կապիկի սեռին է պատկանել, ապա ուրեմն՝ ինչպէ՞ս եղաւ, որ ինքը միայն կարողացաւ առանձնաւաւ այդ սեռից եւ մէջտեղ քերել մարդկային ցեղը: Պարզ է որ մարդու մէջ կար կենդանիներից գատորոշուելու ունակութիւնը: Իսկ եթէ մատերիալիստական բարեշրջութեան տեսակետի համաձայն՝ դարերի ընթացքում միւս կենդանիներն էլ պիտի ունենան իրենց զարգացման գործընթացը, մորից սակայն կապիկը կապիկ պիտի մնայ, իսկ մարդը՝ մարդ, քանի որ այս

վերջինս էլ իր քարեշրջութեամբ միշտ պահելու է իր դեկավարողի դիրքը՝ քաղդաստմամբ միւս կենդանիների: Սա նշանակում է, որ մարդը հենց սկզբից ստեղծուել էր իր տեսակի համաձայն իրրեւ մարդկային յատկանիշներով օժտուած էակ: Նա մարմնապէս կապուած է մատերիային ու կենդանիներին, սակայն, ի տարբերութիւն նրանց, նա քանական էակ է եւ ունի իր հոգեկան աշխարհը, հենց այստեղ է կայանում նրա առաւելութիւնը հանդէպ այս աշխարհի միւս ստեղծուածների, քանի որ Աստուած ուղղակի իր կողմից կենդանութեան շունչ է փչել նրա մարմնին:

Որպէս եզրակացութիւն պէտք է ասել, որ քրիստոնէական եկեղեցին ընդունում մի չափաւոր քարեշրջութիւն ստեղծագործութեան մէջ: Այսուհանդերձ, հարկ է նկատի ունենալ, որ զուր եմ թափուած այն բոլոր ջանքերը՝ ապացուցելու համար Ս. Գրքում հանդէս եկող ստեղծագործութեան քարեշրջական բնոյթը: Ո՛չ, գիտական առումով Ս. Գրքում գոյութիւն չունի քարեշրջութիւն: Սակայն այս չի նշանակում, թէ գիտական աշխարհը պէտք է արհամարհի Ս. Գրքի տուեալները ստեղծագործութեան վերաբերեալ, զարգացած մտքին ներքի չէ նման մակերեսային մի եզրայնագում: Միայն թէ այստեղ նկատի պէտք է ունենալ հետեւեալը. քնագիտութեան եւ աստուածաբանութեան ունեցած մտահոգութիւններն ու հետապնդած նպատակները տարբեր են, սակայն ոչ անպայման իրար հակադրուող: Առաջինը զբաղւում է տիեզերքի օրինաչափութիւններով, իսկ երկրորդը՝ Աստծոյ՝ տիեզերքի հետ ունեցած ծրագրով:

1. տե՛ս Hermann Bondi, "El Cosmos", Bs. As., 1962, էջ 14 :

2. Rene F. de La Huerta, "¿ A Imagen y Semejanza de Quién?", Santander (España), 1961, էջ 5:

3. Francis Darwin, "Charls Darwin", Übersetzt von J. Victor, Stuttgart, 1893, էջ 83:

4. Karl Marx - Friedrich Engels, "Briefwechsel", 1854-60, II, Stuttgart, 1902, էջ 548 :

5. Rudolf Steiner, "Haeckel, die Welträtsel und die Theosophie", Dornach (Schweiz), 1926, էջ 33 :

6. Rudolf Liebig, "Die andere Offenbarung", Augsburg, 1966, էջ 73-75 : նաեւ՝ Ernst Benz, "Schöpfungsglaube und Endzeiterwartung", München, 1965, էջ 224-260:

Theilhard de Chardin, "Auswahl aus dem Werk", Freiburg i. Br., 1964 :

7. M. Schmaus, "Kath. Dogmatik", I, München, 1960, էջ 557 :

ՅԱԿՈԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԸԼԸՆՃՅԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Հոգեկանը խմբային
երաժշտութեան մէջ

Երգչախումբի մը մէջ, միասնաբար երգելը արարք մըն է, որ մեծ նշանակութիւն ունի Նախ՝ կը խորհրդանշէ համաձայնութիւն, իրարու հետ ներդաշնակութիւն, որովհետեւ այդ ձայներու ձուլումը միաժամանակ ձուլումն է նաեւ միտքերու և հոգիներու: Յետոյ, խմբային երգեցողութեան մասնակցելով կը ստեղծուի ձգտում մը ներդաշնակուելու տիեզերքին հետ ևս: ... Զէ՛ որ շատ մը եղանակներ յօրինուած են տիեզերքի մէջ ապրող էակներու կամ բնութեան վանապան ձայներու վրայ հիմնուած: «Ճիշդ այդ պատճառաւ երգելն առաջ պէտք է խաղաղեցնէ մեր ներքին աշխարհը՝ հեռանալէ առօրեայ մտա-հոգութիւններէն, որպէսզի կարենանք հոգեպէս ներդաշնակուիլ տիեզերքի բոլոր էակներուն հետ և երգել միաձայնութեամբ»: Ահա երաժշտագէտ-հոգեբան փրոֆ. Մ. Այվանովի սկզբունքը (Mikhail Aivanov, 1900-1986, *Création artistique et spirituelle*):

Կարելի է այդ չորս ձայները որոնք միասին կ'երգեն — սօփրանօ, ալթօ, պաս և թենօր — նմանցնել ջութակի չորս լարերուն: մէկ լարը կը ներկայացնէ սիրտը, միւսը իմացողութիւնը, երրորդը հոգին, իսկ չորրորդը միտքը: Ջութակը կը ներկայացնէ մարմինը, իսկ ձայտը՝ կամքը որ կ'ազդէ կամ կը ներգործէ բոլորին վրայ:

Ջութակի մը չորս լարերուն նուազը մեզի ցոյց կուտայ այն սկզբունքը, թէ այդ չորսի համադրութիւնը պէտք է թրթռայ միաժամանակ ներդաշնակօրէն նաեւ մարդուն մէջ: Ինչո՞ւ, կը խորհիք, թէ ջութակահարը նուազելն առաջ միշտ ստիպուած է լարել ու ներդաշնակել իր գործիքը, Նոյնպէս ալ մարդիկ ևս կարող չեն որելն աշխատանք արտադրել լաւ կերպով, եթէ չեն ներդաշնակուած: Ուրեմն, կարելոր է որելն ձեռնարկութեան չսկսիլ, մինչեւ որ մեր «Ջութակի Լարերը» յարգուած ու լարուած չլլան:

Շատ կարելոր է երգելը, ըլլայ այն սիրողական (ամառադր) կերպով, որելն տարիքին, նոյնիսկ մանկութեան շրջանէն սկսեալ: Կրնաք ըսել թէ ինչո՞ւ, երբ կարելի է սկստական մը դնել կամ ձայնասփիւռը միացնել ու գոհանալ պայն ունկնդրելով: Ճիշդ է, թէ շատեր բնաւ կարիքը չեն զգար երգելու և սակայն անոնք կ'անգիտանան, թէ որքան օգտակար ու կարելոր է երգելու աշխատանքը հոգեկանին համար, և թէ որքան մեծ տարբերութիւն կայ մտիկ ընելու և կատարելու միջեւ: Ճիշդ կը նմանի նստիկ ճաշելու կամ ճաշող մը դիտելու միջեւ եղած տարբերութեան: Եթէ կը կարծէք թէ միայն դիտելով կրնաք գոհանալ, շատ կը սխալիք: որովհետեւ ան պիտի ստանայ սը-նունդը ու կայտառանայ, իսկ դուք մնաք սոված ու տկար: Ան պատրաստ է աշխատանքի, իսկ դուք հապի թէ կարենաք շարժիլ:

Կան անձեր, որոնք իրենց մենակատարի հովեր տուած՝ անկում կը նկատեն երգչախումբերու մասնակցիլ: Դժբախտաբար այս դասակարգի անձերը կ'անգիտանան երգին օգուտները:

Այո՛, անոնք որ կ'երգեն միասնաբար, կը միանան նաեւ երաժշտական աշխարհին ու կը զօրանան թէ՛ ֆիզիքապէս, թէ հոգեպէս: Կարելոր է գիտակցիլ, որ միասնաբար երգելը ժամանցի կամ վտարձանալու առիթ մը չէ, այլ գործողութիւն մը կատարել է, որ շարժման մէջ կը դնէ անձի մը բոլոր էութիւնը: Խմբային երգեցողութեան միջոցաւ, միաժամանակ, կը ստեղծուի ընկերային հաճելի մթնոլորտ մը, և եթէ հասկնանք այս բանին կարե-

ւորութիւնը, շատ աւելի լայն ժամանակ պիտի տրամադրենք խմբային երգեցողութեան ու պիտի կարենանք հասնիլ շօշափելի արդիւնքներու:

Մեր առօրեային մէջ բոլորս ալ լծուած ենք աշխատանքներու, որոնք երբեմն մեզ երջանիկ չեն ըներ, ոչ մեր հոգին կ'ալնուացնեն, ոչ ալ մեր միտքը կը լուսաւորեն: այլ յաճախ մեզ կը վերածեն վատառողջ մեքենաներու: Բայց երբ այդ առօրեայէն ետք հաւարութիւնք ու միասնաբար երգենք լրջօրէն, համոզւումով, այն ժամանակ մեր ձայնաշարը (դիապասոն) իրար հետ ձուլելով ու ներդաշնակելով, մենք զմեզ պիտի զգանք կերպարանափոխուած և հոգեպէս հարստացած նորանոր ներշնչումներով:

Ընդհանրապէս մարդ արարածը գիտակից չէ այն այլապէս կարողութիւններուն զորս ունի իր մէջ, հետեւաբար չի գործածեր վառներ: Եւ ճիշդ այստեղ է դժբախտութիւնը... իսկ եթէ աւելի ժամանակ տրամադրենք ու փորձենք արուեստի վանապան բնագաւառներ, կրնանք նոր շնորհներ գտնել մեր մէջ: Այս շնորհներէն մին կրնայ ըլլալ խմբովին երգելը, որը թէ՛ ձեր և թէ ձեր շրջապատի օգտին կրնայ ծառայել: Երեւակայեցէք վայրկեան մը այս համադրուած ընտանիքին մէջ մտնել և իւրաքանչիւր անձի բնաւորութեան ու սովորութիւններուն հետ ապրիլ համերաշխաբար: Կարելի է հասնիլ այս բարձրութեան, միայն երգելը սիրելով, որովհետեւ այդ պահուն կը պատկանիք արուեստի հիմնալի «եղբայրութեան» մը, որուն նպատակն է արթնցնել մարդկային ազնիւ զգացումները, և ահա այդ ժամանակ դուք պիտի կարողանաք ներկայացնել ճշմարիտ և խոշոր զօրութիւն մը: Ուրեմն եթէ ձեր մէջ կը զգաք փոքրիկ ձայն մը, միացէք երգչային խումբի մը ու պիտի տեսնէք ձեր էութեան մէջ հիմնալի լոյս մը, խաղաղութիւն մը և միաժամանակ ստորաբան պիտի ըլլաք արուեստի գոյատեւման նուիրական գործին:

Քաղեց՝ ՍԵՆԱՄԱ ՔԷՔԼԻԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Բ.

Ս. ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԱՆԱ- ԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Ս. ԼԵՐՈՒՍԱՂԵՄԸ քրիստոնեայ ազգաց համար կրօնի նուիրական տեղն է. քրիստոնեական աստուածային կրօնի սկիզբն ու կեդրոնն է. բայց այսօր քրիստոնէից համար կրկին նշանակութիւն ունի. — *Արեւիկան և Աշխարհը* :

ԿՐՕՆԱԿԱՆ. — Սլացն զի այնտեղ ծնաւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս աշխարհի Փրկիչը. այնտեղ կատարեց հազարաւոր տարիներ յառաջ յայտնած իւր աստուածային Տնօրէնութիւնները. „Այնտեղ երևեցաւ բոլոր մարդիկը փրկող Աստուծոյ Շնորհքը, որով բովանդակ աշխարհ այն տեղէն սովրեցաւ կատարեալ մարդ լինելու համար թողուլ ամբարշտու, թիւնն ու աշխարհական ցանկութիւնները, որք զմարդ անասուն և գազան կը դարձնեն: Այն տեղէն ծագեցաւ աստուածային գիտութեան լոյսը, որով միայն կրցաւ սովորիլ մարդ իւր անձին հետ զգաստութեամբ վարուիլ, իւր ընկերին հետ արդարութեամբ ապրիլ և զԱստուած հոգւով և ճշմարտութեամբ պաշտել: Այն տեղէն, Ս. ԼԵՐՈՒՍԱՂԵՄԸ

մէն պարզեցաւ ճշմարիտ ազատութեան, եղբայրութեան և հաւասարութեան դրօշակը, որով միայն կրնան մարդիկ մի գերդաստան կազմել և երջանիկ խաղաղութիւնը վայելել: Այս մեծ գիտութիւնը, այս փրկարար Շնորհքը ձրի չը տրուեցաւ մարդուն, այլ Յիսուսի Վրիստոսի անպարտական մահաւմբը, որոյ սուրբ և անարատ արիւնը այն տեղ, Ս. Լորուսաղէմի մէջ՝ սիրոյ սեղանին վերայ թափւելով՝ մեր կրկին կենաց երջանկութեան պատճառ, մանաւանդ մեր հոգւոյ փրկութեան հաստատ երաշխաւորութիւնն եղաւ, որ եթէ մեք այդ փրկարար շնորհաց յարգը ճանչնալով, այդ լուսաւոր գիտութեան օրէնքին հնազանդելով գործ դնեմք, եթէ զգաստութիւն ու չափաւորութիւն պահեմք՝ մեր կրից ու կամահաճութեանց մէջ, եթէ մեր ընկերին, — մեզ նման մարդկան հետ արդարութեամբ, ճշմարտութեամբ, սիրով ու սրբութեամբ կենցաղավարեմք, եթէ մեր արարիչ Աստուածը անկեղծ զգացմամբ, հոգւով և մեր բոլոր զօրութիւններովը պաշտեմք՝ նորա կենդանարար խօսքերուն կատարեալ հնազանդութեամբ, այն ատեն մեր ներկայ և ապագայ երջանկութիւնը, մեր փրկութիւնն ու կեանքը ապահովուած է Աստուածային խոստմամբ. և կընքւած մեր Տիրոջ արեան ուխտովը, որոյ հանդիսարանն եղած է Լորուսաղէմ, սկսած է Լորուսաղէմէն,

ընդ ամենայն աշխարհ տարածուած է Նըրուսաղէմէն. և դարձեալ Նըրուսաղէմէն „կ'սպասեմք այն երջանիկ յուսոյն, մեծին Աստուծոյ և մեր Փրկիչ Հիսուսի Վերիստոսի փառաց յայտնուելուն, որ զմեզ ամեն անօրէնութիւններէ փրկելու համար իւր անձր տուաւ, որպէս զի զմեզ սրբելով բարի գործերու նախանձաւոր ժողովուրդ որոշէ իրենն“ :

Ահա այսքան գերազանց շնորհքներ ընդունած եմք Ս. Նըրուսաղէմէն, կընդունիմք և հաւատք ունիմք Վերիստոսի անստելի խօսքին վերայ, որ տակաւին պիտի ընդունիմք : Այս հոգեւոր, բարոյական և անփոխարինելի շնորհքը վայելող և նորա փրկարար արդիւնքը իւր հոգւոյն մէջ զգացող ճշմարիտ բրիստոնեայն՝ պատկառանօք և մեծ յարգութեամբ կը յիշէ Ս. Նըրուսաղէմի անունը, և իւր հաւատքին ու սիրոյն ջերմութեան չափովը՝ ցանկութիւն կղզայ իւր կարողութեան համեմատ, նուիրաբերութիւն անել սուրբ Նըրուսաղէմին թէ ուխտագնացութեամբ և թէ հեռիէն նուէրներ ղրկելով, ինչպէս կանէին ու կանեն 1800 տարիէ ի վեր ջերմեռանդ բարի բրիստոնեայք. որով միշտ Ս. Նըրուսաղէմի հետ փոխադարձ յարաբերութեան մէջ կը գտնուէին :

Ճշմարիտ բրիստոնէին համար մեծ և սուրբ է Նըրուսաղէմի նշանակութիւնը. բայց ես միայն

այսչափ կարող եմ նմանցնել տկար օրինակաւ մը, թէ ինչպէս հարազատ ու սիրելի զաւկի մը համար բարի ծնողաց մէկ ցանկալի յիշատակը, կամ մի երախտագէտ մարդու համար իւր կեանքն ազատող բարերարի նիւթական մէկ յիշատակը, կամ թէ զգայուն սրտի մը համար հայրենիքն ու հայրենի տունը ինչպէ՞ս թանկագին ու սիրելի են, այնպէս ալ Ս. Արուսաղէմը քաղցր ու խանդաղատելի է հաւատարիմ Վրիստոնէին հոգւոյն համար, զի այն տեղէն ընդունեց հոգեւոր կեանքն ու լոյսը, յետեւին ու զօրութիւնը. մեծ բան չէ ուրեմն եթէ նիւթականէն տարուէ տարի մի բան, մի օգնութիւն նուիրէ ի նշան շնորհակալութեան և երախտագիտութեան : (Հովհ. Ժ. Ե, 25—27).

Ս. Արուսաղէմի հետ ասանկ ուխտաւորութեամբ կամ նուիրատուութեամբ միշտ յալաբերութեան մէջ լինելուն բազմաթիւ օգուտներն՝ չէ կարելի այստեղ մանրամասնաբար թուել, յորոց մին ալ այս է. որ կը կապէ Վրիստոնեայն իւր կրօնի կեդրոնին հետ, այնտեղ կատարուած սիրազործութեանց զգալի յիշատակներով՝ հոգին կը կապուի և կրօնին հետ. արթուն և վառ կը պահէ քրիստոնէական սէրն ու հաւատը. քաջալերութիւն և մխիթարութիւն կը ներշնչէ հոգւոյն, կենաց յոյսը կը զօրացնէ՝ համբերութեամբ դիմանալ աշ-

խարհի ամեն պատահական փորձանաց և անյոյս, անհաւատ մոլեգնություններու պէս անժամանակ չը մարել կենաց լոյսը: Պէտք է համարձակ ասել, որ ասանկ հոգեշահ, բարոյական, գեղեցիկ նպատակներով էր, որ Սրբազան Առաքեալք իրենց քարոզած ու դարձի բերած տեղերը կը պատուիրէին ու կը յորդորէին ժողովուրդը, որ օգնեն Ս. Արուսաղէմի մէջ եղողներուն. և իրենք իսկ մեծ հոգատարութեամբ կը ժողովէին նոցա նուէրն ու ընծաները և անձամբ Ս. Արուսաղէմ կը տանէին: Արդացէք Պործոց ԺԱ գլուխ 27 համարէն 30-ը: Ի, 16. ԻՎ. 16—17. Առովմ. ԺԱ, 25—27, 31. Ա. Աորն. ԺԱ. 1—4. Բ. Աորն. Բ. Թ:

Այս համարները, մանաւանդ Բ. Աորն. Բ. Թ. գլուխներն ամբողջ կարգալով՝ պարզ պիտի տեսնէք Ս. Առաքելոց ջանքն ու եռանդը, յորդորն ու խրատը Ս. Արուսաղէմ եղողներուն օգնելու մասին. պիտի տեսնէք թէ ի՞նչպէս եռանդով կը խրախուսեն հաւատացեալները, որ իրենց առաստաղներովը և ղուարթ նուէրներովը մասնակցին նոցա պէտքերուն և լեցնեն նոցա կարօտութիւնը և պատճառ դառնան առաւել գոհութեան և զԱստուած փառարանելու:

Այն ատենէն մնաց՝ այս կարգադրութիւնը Ա. կեղեցւոյ մէջ. այն ատենէն սահմանուեցաւ նուիրակութիւնը, որ հաւատացելոց նուէրներն հաւա-

Քելով կը տանէր Ս. Լարուսաղէմ. այն ատենէն սահմանուեցաւ ամեն եկեղեցեաց մէջ գանձանակ շրջեցնել Ս. Լարուսաղէմի համար և անկորուստ այնտեղ հասցնել: Ամեն աստիճանի եկեղեցւոյ պաշտօնեայք ալ ժամանակին մեծ փոյթ ունէին՝ ամեն տեղ ժողովուրդն յորդորել և ժողովուրդն ալ պատրաստ էր այդ մասին չըխնայել. իբրև Աստուծոյ պաշտաման պարտք և հաւատոյ ու սիրոյ պտուղ՝ յօժարակամ կը նուիրէր. կը ջանային մանաւանդ մէկը մէկալէն գիրագանցել և առատանալ, և ոչ թէ ազահուլթեամբ ու խնայելով. ուրախ սրտով կուտային և ոչ թէ տրտունջով ու դժգոհութեամբ, զի նոքա լուսաւոր հաւատքով քաջ գիտէին Ս. Լարուսաղէմի արժանաւորութիւնը և գործնական արդիւնքով կը յայտնէին իրենց հաւատոյ և սիրոյ ջերմութեան չափը: Եթէ դուն ալ, ժողովուրդ շայոց, կը ճանչնաս ու կը պարծիս թէ քրիստոնեայ ես, ուրեմն ճանչնալով Ս. Լարուսաղէմի կրօնական այսչափ բարձր նշանակութիւնը, ջանք արած միշտ քու պարտաւորութիւնդ ալ կատարել, ինչպէս կատարեցին քո նախնիքդ:

Ս. Լարուսաղէմի կրօնական նշանակութեան մասին այսչափ բաւական համարելով, մի քիչ ալ տեսնեմք Ազգային նշանակութիւնը, որոյ մասին շատերը գաղափար անգամ չունին, ինչպէս տեսանք

այս անգամ մեր այս նուիրակութեան շրջանին մէջ :

ԼԶԳԱՅԻՆ. — Ս. Լորուսաղէմ Ազգային հայեացքով ալ մեծ նշանակութիւն ունի : Նախ. Ս. Լորուսաղէմի մէջ գտնուած Հայոց վանքերն և այլ հաստատութիւնք իբրև Ազգին դարաւոր ստացւածք և իբրև ազգային սեպհականութիւն, տարակոյս չը կայ որ զուտ ազգային է : Բ. — Երօնն ազգային լինելով, կրօնի վերաբերեալ ինչ և իցէ մի բան՝ դարձեալ ազգային է : Գ. — Բոլոր քրիստոնեայ ազգեր Ս. Լորուսաղէմի մէջ ղերենք կը ներկայացնեն որոշ ազգային միմեանց հանդէպ և միմեանց հետ. մեր ազգն ալ այնտեղ փառաւորապէս լոնած է այդ դիրքը և լաւ ևս յաջողած, որով և կատարելապէս ազգային պաշտօնական տեղի է, որ զազգն մի կեդրոնի մէջ բոլոր քաղաք կը ներկայացնէ իբրև հին ու գլխաւոր ազգ և նախկին քրիստոնեայ : Գ. — Իբրև ազգային հնութեան մի կենդանի յիշատակարան՝ դարձեալ ազգային է. որ պէտք է ամեն — Հայ — անուն կրողի սրտին վրայ անջնջելի մնայ և ամեն հայ բոլոր վերութեամբ տէր լինի, պաշտպանելով զայն ամեն վտանգի մէջ :

Բայց եթէ Ազգային ասելով ոմանք կիմանան միայն Ազգային պետական մի շինուած, կամ իշխանութեան ժամանակի պատմական յիշատակարան,

իրրև այդ ալ Ս. ԼՅՐՈՒՍԱՊԷՄ փառօք կրնայ պարծիլ. զի Ազգին քաղաքական իշխանութիւն ունեցած ժամանակէն և իւր սիրելի պետական անձանց ձեռք սկսած և շարունակած է :

Հայոց առաջին քրիստոնեայ թագաւոր Աբգարի Հեղինէ թագուհին Վրիստոսի 40 — 50 թուականներուն Ս. ԼՅՐՈՒՍԱՊԷՄ դալով՝ շատ մը ուրիշ շինութիւններու հետ շինեց նաև Օհբեթեան Ս. Յակովբ Առաքելոյ գլուխն ամփոփուած տեղին վրայ և Յակովբ Տեառնեղբայր անուանեալ Առաքելոյն զերեզմանին վերայ մատուռներ, որ յետոյ ընդարձակ եկեղեցի շինուեցաւ և հետզհետէ աւելնալով զանազան շինութիւններ, կազմուեցաւ այժմեան Ս. Յակովբեանց հռչակաւոր վանքը : Ահա այդ ժամանակէն կսկսի Ս. ԼՅՐՈՒՍԱՊԷՄԻ մէջ Հայոց իրաւունքն ու հաստատութիւնը իւր սուրբ և առաքինի Թագուհւոյն ձեռքով : Ատքէն Ազգիս Վրիստոնեայ թագաւորներն ու նախարարք և նոցա սերունդք, միմեանց զկնի փառք ու սպաիւ համարեցին իրենց նուէրներով, շինուածներով և յիշատակներով զարդարել, Աբգարէն սկսեալ մինչև վերջին Աւոնի ժամանակը, որոց բարեպաշտութեան և ազգասիրութեան արդեանց մի մնացորդը դարերու և բռնութեանց կործանիչ ճիրաններէն մեծամեծ զսփոթութեամբ և արիւններ թափուելով հազիւ

ազատած եկած հասած է այսօր՝ ազատութեան և խաղաղութեան կոչուած դարը։ Սակայն ցաւօք սրտի կը տեսնեմք, որ այսօր ալ գործ և արդիւնք չունեցող մի խումբ ճպուռներ՝ իրենց վնասակար ճաճուցներով կործանել կաշխատին, յորոց առաւել անմտագոյններն մինչև անգամ յանդիմանեցան — ծախել — առաջարկելու ...։ Ահա՛ քեզ ազգասիրութիւն, որ կործանելը շինել հասկացած են։

Ամեն Վրիստոնիայ լուսաւորեալ ազգեր Ա. տեղեաց վրայ փոքրիկ իրաւունք մի ստանալու համար բան չեն խնայիր և իրենց ազգութեան փառք կը սեպեն։ Մենք նշանաւոր տեղեր ունիմք բուն ազգային սեպհականութիւն՝ առանց այլոց մասնակցութեան. իսկ միւս Ա. տեղեաց վրայ հաւասար այլոց ազգաց իրաւունք և արտօնութիւններ ունիմք, որք շատ սուղի նստած են մեզ ...։

Ա. Լէրուսաղէմի մէջ ձեռք մի տեղ, կանթեղ մի, աշտանակ, պատկեր, մինչև անգամ բեռ մի ունենալը ազգային սեպհականութեան, ազգային իրաւունքի, ազգային պատուոյ, փառաց և մեծութեան նշանակութիւնն ունի, ուրիշ ազգեր մեր ունեցածին շարունակ աչք տնկած՝ մի բան իլիլու կաշխատին ամենայն զօրութեամբ, մեր միայն մերը պաշտպանելու կարևոր ոյժերէն անգամ զուրկ լինելով հան-

դերձ, ոչ երբեք ազգային պատիւն ստորացուցած
եմք օտարաց առջև, միշտ Ազգայն-Ռե-նը պաշտ-
պանելով :

Այս ամենը չը գիտցող և գիտնալ չը կամեցող
համբակներ, կամ օտարներու շահուն կողմնակի ծա-
այողներ համարձակեցան ասել և հրատարակել
թէ «Ազգը այժմ այնտեղ այսքան բանակու-
թեամբ կանթեղ և աշտանակ վառել չը կամիր.
մէկուկէս մէթր տեղի վրայ պատարագ անելու
պէտք չունի» և այլն : — Ահա նենգութիւն և
խորամանկութիւն մի, որ դէն ալ չէր կարող
խորհիլ . ահա մի վտանգաւոր խոթութիւն, որ
իւր մոլորած և ապականուած սրտին թունալիւր
մաղձը առանց ամաչելու՝ յանուն ազգին դուրս կը
ժայթքէ և սրտեր ու մտքեր կը պղտորէ : Տարա-
կոյս չը կայ, որ տկարախոհ մտքեր համոզուած և
իրաւունք ալ տուած կլինին . բայց ողջամիտ շրջա-
նկատներուն յայտնի է, որ այդպէս խօսողները խիստ
քիչ գիտեն և շատ կարճատես են . որք ոչ բրիստո-
նէական և ոչ ալ ազգասիրական զգացմունք ունին,
բայց շատ յաջողակ են կրօնի և ազգի անուամբ
մարդ խաբելու և մտքեր գայթակղեցնելու :

Եւրոպայի մէջ շատ կանթեղներ վառելու,
շատ պատարագներ անելու բազում սքանչելի տե-
ղեր կան . միայն Հռովմի Պօղոս Պետրոս եկեղեցին

ալ կը լինի, որ խօսէինք թէ քաղաքականապէս ալ ի՞նչ նշանակութիւն ունի Ս. Նրուսաղէմ, որ եւրոպական բոլոր ազգերը ուղղակի և անուղղակի կը մրցին Ս. Նրուսաղէմի մէջ աւելի տեղ ունենալու, բարոյապէս և քաղաքականապէս նշանակութիւն ստանալու, որոյ համար և ահագին պատերազմներ ալ մղեցին միլիօնաւոր ոսկի և կեանք զոհելով ... :

Ս. Նրուսաղէմի մէջ Հայոց իրաւանց Աշխարհի նշանակութեան մասին այսչափ բացատրութիւն թող բաւական համարուի անոնց համար, որ տղայական նորասիրութեամբ կը պարծին թէ, — իրենք աւելի ազգասէր են քան կրօնասէր. — այսուհետև տեսնենք իրենց ազգասիրութեան պտուղը, իսկ ճշմարիտ կրօնն ալ ազգինն է, կրօնի վերաբերած ամեն հաստատութիւնք և սրբութիւնք ալ ազգինն են. —

„Ազգ եմ“ ասողը զանոնք կը պաշտպանէ,
Չը պաշտպանողը — օտարամիտ է :

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ

Երուսաղեմի հայ կեանքը լիահունչ են դարձնում մշակութային և ուսումնական բազում հաստատութիւններ՝ Զեռագրատունը, որ Երեւանի Մաշտոցեան մատենադարանից յետոյ երկրորդ խոշոր հայկական հաւաքածուն է, Կիւլպէնկեան մատենադարանը, տպարանը, Էդուարդ և Հելեն Մարտիկեան թանգարանը, Երուսաղեմի Սրբոց Թարգմանչաց, Ամմանի Իզպաշեան-Կիւլպէնկեան ազգային վարժարանները, Եաֆայի և Հայֆայի ուրբաթօրեայ դպրոցները և, ի հարկէ Ժառանգաւորաց Վարժարանն ու Ընծայարանը. այս բոլորը գործում են Պատրիարքարանի հովանու ներքոյ:

Ժառանգաւորացը «Երկրորդական» տիպի վարժարան է, ունի վեց դասարան (Ա-Զ), և շրջանաւարտներից լաւագոյնները շարունակում են սովորել Ընծայարանում, ուր ևս չորս տարի ուսանելով աւարտաւան են ներկայացնում և ձեռնադրուում արքեպի:

Աւելի քան հարիւր յիսուն տարուայ պատմութիւն ունի այս ուսումնական հաստատութիւնը: Հիմնադրուել է 1841ին Ռամլէի Ս. Գեորգ վանքին կից, շուրջ երկու տարի գործելուց յետոյ փոխադրուել է Երուսաղեմ:

Անցեալ դարի կէսերին Զաքարիա Զմիւռնացի Պատրիարքը կառուցել է վարժարանի յարմարաւետ շէնքը՝ թանգարանի հարեանութեամբ: Այստեղ մանկավարժական քեղուն գործունէութիւն են ծաւալել Գ. Մուրատեանը, Ե. Դուրեանը, Թ. Գուշակեանը, Բ. Կիւլեսերեանը, Ն. Ներսոյեանը, Ն. Ծովականը (Պողարեան), Յ. Օշականը, Շ. Պէրպէրեանը և ուրիշ նշանաւոր աշխարհիկ ու հոգեւոր գործիչներ: Մասնաւորապէս երաժշտական առարկաներ աւանդել են Բարսեղ Կանաչեանն ու Օհան Տուրեանը:

Վարժարանի սաների ընդհանուր թիւը չորս տասնեակից չի անցնում: Ուսուցանւում են հայոց (գրաբար և աշխարհաբար), հրէից լեզուներ, անգլերէն, արաբերէն, գրականութիւն, պատմութիւն,

աշխարհագրութիւն, իրագիտութիւն, համարողական արուեստ, հաշուապահութիւն, համակարգիչ, հոգեւոր երաժշտութիւն, ձայնամարզութիւն և այլն: Իւրաքանչիւր աշակերտ ունի հասարակական պարտականութիւններ. նրանք են հետեւում շէնքի ջեռուցմանը, կատարում քանդակաւորութիւններ, կազմակերպում իրենց և ընկերների հանգիստը մարմնակրթութեան կամ համերգային սրահներում: Քանի որ դպրոցը գիշերօթիկ է, նաշարանում և սենեակներում հերթապահութիւն է սահմանուած:

Աշակերտների ուժերով տրուող համերգներն ու թատերական ներկայացումները լաւ ընդունելութիւն ունեն քաղաքացիների շրջանում: Առանձնապէս մեծ յաջողութիւն էր սպասում Դ. Դեմիրճեանի «Քաջ Նազարի» քեմադրութեանը, որ տեղի ունեցաւ ընթացիկ տարուայ Յունուարի 8ին և որի քեմադրիչը Ընծայարանի Դ. դասարանի ուսանող Գեորգ սարկաւազ Բարախանեանն էր: Ուշագրաւ էր նաեւ Փետրուարի 20ին կազմակերպուած հոգեւոր երգի երեկոն՝ վարժարանի երգչախմբի և Ռումանիայի հոգեւոր ճեմարանի սաների ուժերով: Բարեկամական ջերմ մթնոլորտում անցած համերգը շատ օգտակար էր մասնակիցների համար և գեղագիտական մեծ քաւականութիւն պատճառեց ունկնդիրներին:

ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԱՆ

ՍԻՐՈՅ ՔՈ ՀՈՒՐ ԱՐԿԵԱԼ ՅԵՐԿԻՐ

Նրուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը մի տեսակ գործնականացնումն է եկեղեցիների միասնութեան, էկումէնիկ շարժման: Բարեկամական կապեր ունի բազմաթիւ օտար եկեղեցիների, հոգեւորականների հետ: Վերջիններս աշխոյժ հետաքրքրութիւն են ցուցաբերում հայ հոգեւոր երգի, ժամասացութեան նկատմամբ:

Օտար եկեղեցիներից ամենաշատը այցելում էինք գերմանացի բենեդիկտեանների Դորմիշըն եկեղեցին Հայոց Ս. Փրկիչ վանքի հարեւանութեամբ: Դա Ս. Կոյսի ննջման վայրն է, Յովհաննէս Աւետարանիչի տունը: Դորմիշընի բարձրադիր գմբեքը երեւում է գրեթէ ամէն կողմից: Ներսից տաճարի պատերն ու գմբեքը զարդարուած են գունեղ խճանկարներով: Կառոյցն աչքի է ընկնում, այսպէս ասած, նորարարական լուծումներով: Թվում է, Սուրբ երկրում ընդհանրապէս եւ մասնաւորաբար Նրուսաղէմում արդիական ոճի եկեղեցիներն աւելի շատ են, քան որեւէ այլ տեղ: Գուցէ պարադոքս է:

Արմէն սարկաւազ Աթանանեանի ընկերակցութեամբ դիտել եմ, օրինակ, Նազարէթի հսկայ եկեղեցու սրբապատկերները, որոնցից ամէն մէկը մի երկրի արուեստագէտի գործ է (սկսած ամերիկացիներից վերջացած ճապոնացիներով): Ամենատարբեր ոճերի մի խառնուրդ, որ պահպանողական մարդը չի կարող արդարացնել: Այս վիթխարի եկեղեցին կառուցուած է Մարիամ Աստուածածնի տան ու Հայր Յովսէփի արհեստանոցի տեղում եւ աւելի շուտ թանգարան է, ցուցարան, բայց ոչ եկեղեցի: Արդիական եկեղեցիներ կառուցողները կարծես ձգտում են ակներեւ դարձնել ժամանակակից հարտարուեստի նուաճումները, շինարարական գործի զարգացման յարընթացը: Մի ուրիշ եկեղեցի կառուցել են ֆրանսիացիները այնտեղ, ուր Պետրոսը երեք անգամ ուրացաւ Վարդապետին

մինչեւ երրորդ ափորականչը, եւ գմբեթի ծայրին խաչի փոխարէն ափաղաղն է թառել:

Ինչեւէ, մեր տեսած բազմաթիւ արդիական եկեղեցիներից մեզ ամենահարազատը Դորմիշըն էր: Առաջին անգամ այնտեղ այցելեցինք ընթացիկ տարուայ Յունուարի Յին: Բոննից ժամանել էր պրոֆեսոր Վոլֆգանգ Բրեդշնայդերը: Երեկոն քացեց Տէր Նիկոլան: Եւրոպական մի քանի լեզուներով, նաեւ հայերէն, նա ողջունեց ունկնդիրներին, հակիրճ ներկայացրեց երաժշտին եւ մատուցելիք հոգեւոր երաժշտութիւնը, ապա հրաւիրեց ունկնդրել երգեհոնային համերգը: Վերջում հանդիսատեսին սպասում էր թեթեւ հիւրասիրութիւն:

Գարնանը Տէր Նիկոլան կազմակերպեց Ս. Յակոբեանց վանքի ժառանգաւորաց վարժարանի եկեղեցական երաժշտութեան եւ ձայնամարզութեան ուսուցիչ Վարուժան Մարգարեանի համերգը. նուագակցում էր նոյն վարժարանի դաշնակի դասատու Վաչէ Շարաֆեանը:

Գուցէ համերգներն էին պատճառը, որ ինձ նման այցելուներին Դորմիշըն եկեղեցին աւելի շատ ֆիլիարմոնիկ հաստատութիւն էր թվում, կամ թերեւս կառոյցի արդիականութիւնը: Իրականում, սակայն, դա սովորական մի եկեղեցի է, եւ լիլիեցուն է լինում նաեւ արարողութիւնների ժամանակ: Մեծ էր ցանկութիւնս տեսնելու այնտեղ Ունկնդրային արարողութիւնը, որը տեղի պիտի ունենար Ապրիլի 13ին, եւ որի յայտագրի անուանաթերթին հայկական

միջնադարեան ձեռագիր մատենանից վերցրած մանրանկար էր Ունկուռայի տեսարան: Դորմիշընի մշտական յանախորդներից ու զբոսաշրջիկներից «տեղ ու դադար չկար», եւ մենք գրկուեցինք շատ հետաքրքրական արարողութիւնից:

Մայիսի 1-2ին մի խումբ հայ ուսուցիչներով հիւրընկալուեցինք Տաթլայի բնեկտիկտեան վանքում, որի տեսուչն էր Տէր Նիկողան: Վանքի սիրալիք պաշտօնեայ Լեւոնը ջանք չիմայեց մեր հանգիստը իմաստալի անցկացնելու համար: Վանքը Տիբերիական Մովսիսի ակադեմիայի գրադարանային անտառակի մէջ է. կալուածքը գերմանացիները վարձել են 99 տարով:

Տէր Նիկողան առանձնակի մտքմու-

թեամբ է կապուած Հայ եկեղեցու հետ: Հայոց վանքի ընծայարանում նա երբեմն աւանդում է ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութիւնը եւ աստուածաբանական գիտելիքներ: Թէ՛ Երուսաղէմի մէջ, թէ՛ նրանից դուրս (Բեթղեհէմ եւ այլն) այս հոգեւորականը սիրով է մասնակցում հայոց պատարագներին, երգում է մեծ մասամբ յիշողութեամբ, առանց պարտիտուրը նայելու: Եւ հիմա, ամիսներ անց, Երեւանում, կարծես աչիս առաջ է Տէր Նիկողան. Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւում հսկումի պահին յուզումով ու հարազատօրէն երգում է դպիրների դասի հետ Ս. Ներսէս Շնորհալի հայրապետի «Նայեաց սիրովը»:

ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԱՆ

ՊԼՄԵՍԼ ՏԱՃԱՐԻ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Երուսաղէմից Զիթենեաց լեւոյ բաժանում է Կեղրոնի ձորակով: Սա յաճախակի թափա-
ռումներն վայրն է եղել երկար ժամանակ. բանիցս գնացել եմ Գեթեմանի այգին, անցել
մահմեդականների գերեզմանոցով, չըջանալ Հին Բաղաբի պարիսպները ...

Երեք մեծ միաստուածեան կրօնների՝
ֆրիստոնէութեան, հրէութեան եւ մահմեդա-
կանների, գերեզմանոցներն այստեղ են:
Եւ գուցէ խորհրդանշական իմաստ ունի
այն, որ հէնց Կեղրոնի ձորակում են
լինելու Փրկչի երկրորդ գալուստն ու
վերջին դատաստանը: Այդ օրը նրա
ոտքերը կանգնելու են Զիթենեաց լեւան
վրայ եւ նա իրագործելու է քացարակ
արդարութիւնը, որին ձգտում եւ չի
հասնում մարդկութիւնը:

Բայց ինձ ներկայից ու մանաւանդ
հեռու ապագայից աւելի հրապուրում են
վիպական անցեալի յիշատակները, սուրբ-
գրական եւ նոյնիսկ պարականոն աւան-
դապատումները: Գալիքը մարգարէների
ու պայծառատեսների մեհաշնորհը չէ՞:

Նորից, ահա, հանապարհս իջնում է

ձորակը, որ ելնի հանդիպակաց Տնօրինա-
կան յիշատակներով առաւել յագեցած
բարձունքը: Քրիստոսի հանապարհը
մշտապէս անցել է այստեղով: Նա ըմբռնել
է գեղեցկութիւնը կանաչ քնանկարի, որ
շնչում էր ոչ միայն ձիթենիների, այլեւ
արմաւենու, սոճու ու մրտենիի բոյրով ...

Երուսաղէմից մօտ մէկ ժամուայ,
հետիոտն հանապարհ է Զիթենեաց լեւ:
Հարաւից հիւսիս ձգուող սուրբգրական
այս բարձրաւանդակը երեք գագաթ ունի
գրեթէ աննկատելի, մեղմաթէփ լանջերով:
Հարաւայինը ամենացածրն է, ենթադրեալ
Ապականութեան լեւը: Գեթսեմանին նրա
ստորոտին է: Միջին կատարը Համբարձման
բլուրն է, որ, աննշան չափով (մի քանի
տասնեակ մետր) բարձր է Երուսաղէմից եւ
մի տեսակ դիտարան է. կարելի է բարձրանալ

ռուսական եկեղեցու զանգակատունը եւ դիտել աւանդագեղ տեսարաններ. երեւում են գրեթէ բոլոր քրիստոնէական վայրերը Բեթանիան, Յորդանանը, Մովսրի լեռները ...

Ծայրայեղ մոլեռանդ մահմեդականներով քնակեցուած լեռան վրայ տեսնելու շատ քան կայ: Յայտնի է Ջ. դարի սկզբի հայկական բարձրարուեստ խնայատակը իր հայերէն արձանագրութեամբ: Այդ սրբավայրն արդէն երկու դար, պատկանում է ռուսական եկեղեցուն: Նորագոյն շինութիւններից արժէ յիշել թերեւս «Հայր մեր»ի եկեղեցին, պատերին Տէրունական աղօթքը հարիւրից աւելի լեզուներով:

Սակայն մեր «կէտ-նպատակը» Քրիստոսի համբարձման վայրն է մօտ հարիւր մետր հիւսիս «Հայր մերից» եւ կրկնակի հեռու, դէպի հարաւ վերոյիշեալ խնամկարից: Ինչպէս յայտնի է, Հրաշափառ Յարութիւնից 40 օր անց քրիստոս իր աշակերտների հետ բարձրացաւ Զիթենեաց լեռը: Ուշ միջնադարեան քանաստեղծն այսպէս է չափաբերել աւետարանական աւանդութիւնը:

Ի լրանալ տասնեակ քառից

Աւուրց սրբոյ Յարութեան

Ել Տէրն ի լեռուն Զիթենեաց

Առաքելով սրբազան:

Եւ երբ Վարդապետն օրհնեց առաքելներին, ասում է Ղուկաս Աւետարանիչը, գատուեց նրանցից եւ բարձրանում էր երկինք: «Իսկ նրանք երկրպագելով Նրան՝ մեծ խնդութեամբ դարձան երուսաղէմ» (ԻԳ, 50): Ուրեմն, Յունիսի 1ին է Համբարձման տօնը: Այդ օրը դեռ պիտի գանձ այստեղ ներկայ լինելու Հրաշափառին, հանդիսաւոր Ս. Պատարագին եւ Հայրապետական մաղթանքին ունկնդիր: Դա իսկական, բուն Համբարձումն է: Մինչդեռ այս մէկը Համբարձումն է «Ուխտաւորաց»: Սուրբ Յարութեան տօնին դարեր շարունակ եկել

են քազմաքիւր ուխտաւորներ եւ քնական է, չէին կարող աւելի քան մէկ ամիս սպասել: Ս. Յակոբեանց վանքը, նրանց փափաքին ընդառաջելով՝ ժամանակից շուտ նշում է Համբարձման տօնը:

Ահաւասիկ Մարտի 25ին, շաբաթ ժամը 16ից քառորդ պակաս նշանակուած է «Պղծեալ տաճարի արարողութիւնը»:

Համբարձման եկեղեցին որ մինչեւ անցեալ դարի կէսը պատկանել է հայերին (Ս. Յակոբեանց վանքին), այժմ հիմնայատակ աւերուած է: Նրա շրջափակի մէջ, Քրիստոսի ոտքի վերջին դրոշմը կրող քարի վրայ կանգնեցուած է մահմեդական փոքր ու աննշան մի շինութիւն. «մզկիթ» մերկ պատերով: Հայ եկեղեցուն իրաւունք է վերապահուած տարեկան երկու անգամ (չորս օր նախատօնակ եւ պատարագ) արարողութիւն կատարել այդտեղ:

Երբ մեր ոչ քազմամարդ թափօրը (մօտ 30 հոգի) մտաւ՝ Պղծեալ սրբավայրը լցուեց:

Ծարժական սեղանը տեղադրեցին աւանդական քարի վրայ եւ Անուշաւան Ծ. Վ. Զղշանեանը մեղմաբարոյ, կիրթ մտաւորական, անսահման երկիրդածութեամբ պատարագեց, վարակելով եւ հոգեկան բովանդակութիւն պատճառելով փոքրաթիւ ունկնդիրներին:

Սրբավայրն անհամեմատ մարդաշատ էր բուն Համբարձման տօնին: Այս անգամ Հայոց Առաքելական եկեղեցուն ընկերացել էին Յունական, Ղպտի եւ Ասորաց եկեղեցիներն իրենց հաւատացեալներով: Քիչ չէին նաեւ գրօսաշրջիկները: Անհոգի, անտարբեր, թերահաւատ, յաճախ շինծու-հետաքրքրասէր այս քազմութիւնը (որ այլ մի վայրում քնական ու տանելի է) կարծես սրբապղծութեան ինչ-որ երանգ է ստանում:

Բաւական ընդարձակ քակի հարակողմը Յունական եկեղեցու մեծ վրանն էր: Նոյնպիսի վրան Հայոց

եկեղեցունն էր հիւսիսից: Սրանց միջեւ Ասորոց եւ Ղպտի եկեղեցիների փոքրիկ վրաններն էին, դարձեալ հիւսիսից թեքուս միաբնակութեան հանգամանքի բերումով: Իւրաքանչիւր եկեղեցի պատարագում էր իր խորանում:

Հայոց Պատարագը շատ հանդիսաւոր էր ու շփեղ Ամենապատիւ Ս. Պատրիարքի հանդիսապետութեամբ, երկու Անդաստանով:

Աւանդութիւնը հաւաստում է, որ անցեալում այստեղ Ս. Պատարագի ժամանակ հրաշքով լոյս է երեւացել, եւ

հրաշքը դադարել է Սրբավայրի պղծուելուց ի վեր:

Կէսօրին Տիգրան սարկաւագ Կարապետեանի հետ անշտապ իջնում եմ դէպի Գեթսեմանի այգին, լցուած Պատարագի հոգեպարար խորհուրդներով եւ հաղորդակից բարձր, վերմարդկային դաշնութեան: Մեր խօսակցութեան նիւթը անանձնական աւանդութիւններն են իրենց աստուածային երաժշտութեամբ:

ԱՐՇԱԿ ՄԱՏՈՅԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄՕՐ ՀՆԱԳՈՅՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

Հայաստանը որպէս քրիստոնէութիւնը պետականօրէն ընդունած առաջին երկիր, աշխարհին ներկայանում է նաեւ որպէս քրիստոնէական մշակոյթի հնագոյն օրրաններից մէկը: Ցաւօք սրտի մեր երկիրն ալեկոծած պատերազմների աւերումի ու կողոպուտների պատճառով քիչ քան է պահպանել քրիստոնէութեան վաղ շրջանի մշակոյթի կոթողներից: Դարերի փորձութիւններին համեմատաբար լաւ են դիմացել եկեղեցիները, յուշասիւնները եւ պաշտամունքային այլ կոթողներ: Չնայած այն հանգամանքին որ վաղ միջնադարի հայկական եկեղեցիներն առանձնապէս հարուստ չեն զարդաքանդակներով սակայն եղած զուսպ յարդարանքում նախշազարդից բացի հանդիպում են նաեւ Քրիստոսի առաքելների եւ հրեշտակների պատկերներ, քրիստոնէութեան վաղ շրջանին բնորոշ թեմաներով պատկերաքանդակներ: Տեղումնական պատկերների քաղաքացիականութեամբ աչքի են ընկնում յատկապէս քաղաքային քանդակագործական կոթողները որ 4-7րդ դարերում բաւականին տարածուած են եղել Հայաստանում: Այդ

կոթողների վրայ վերոյիշեալ թեմաներից բացի հանդիպում են նաեւ «Աստուածամայրը մանկան հետ», Աւետման, Մկրտութեան, Տրդատի եւ Գրիգոր Լուսաւորչի պատկերաքանդակներ:

Յատկանշական է, որ ինչպէս համաքրիստոնէական մշակոյթի մէջ, այնպէս էլ վաղ միջնադարեան հայ արուեստում առանձնապատուկ տեղ են գրաւում Աստուածամօր պատկերները: Քրիստոսից յետոյ առաւել տարածուած պատկերները նուիրուած են Աստուածամօրը: Անշուշտ այս իրողութիւնն ունի դաւանաբանական հիմնաւորում: 431թ. եփեսոսի երրորդ տիեզերաժողովում Կոյս Մարիամը եկեղեցու կողմից ճանաչուեց որպէս Աստուածածին եւ հաստատուեց նրա պաշտամունքը: Հայ եկեղեցին եւս ընդունեց այդ ժողովի որոշումները: Աստուածամօր առաջին պատկերները հայ արուեստում հանդիպում են 3-7րդ դարերի պատկերաքանդակներում:

Աստուածամօրը նուիրուած են քաղաքային եկեղեցիներ, որոնցից առաջինը, ըստ պատմահայր Մովսէս Խորենացու

վկայութեան, հիմնադրել է Բարթողիմէոս առաքեալը (60-68թթ.) փարոզութեամբ Հայաստանում եղած ժամանակ: Նա Վանայ լճից հարաւ արեւմուտք հիմնադրում է Հոգեաց վանքը, կառուցում Ս. Աստուածածին եկեղեցին: Այդ վանքը յայտնի է նաեւ նրանով, որ այդտեղ է պահպանուել Յովհաննէս Աւետարանչի նկարած Աստուածամօր առաջին եւ հրաշագործ դիմապատկերը:

Ինչպէս նշուեց վերելում, Աստուածամօր հնագոյն պատկերները պահպանուել են վաղ միջնադարեան հայկական ֆանդակագործութեան մոյճներում: Յայտնի են Թալինի, Օձունի, Հառիճի, Բերդաձորի, Կողքի, Խարաքավանքի ֆառակող ֆանդակագործ կոթողների ինչպէս նաեւ Օձունի (6րդ դ.) Պեմգաշէնի (7րդ դ.) եկեղեցիների Աստուածամօր պատկերաֆանդակները: Նշուած ժամանակաշրջանից պահպանուած յուշարձանների վրայ Աստուածամայրը հիմնականում պատկերուած է մանուկ Յիսուսը գրկին՝ կանգնած կամ գահին նստած, երբեմն նաեւ հրեշտակների հետ: Պատկերագրական այս տիպը (օգիգիտրիա) բաւականին տարածուած է եղել վաղ շրջանի արեւելաֆրիստոնէական արուեստում: Ուշագրաւ է, որ «Աստուածամայրը մանկան հետ» պատկերները մեկուսի եւ ինքնագոյ են, այլ որոշակի տեղ են գրաւում Քրիստոսի կեանքին նուիրուած թեմաների շարքում կամ էլ ներկայանում են Հայաստանում քրիստոնէութեան տարածման պատմութեանը նուիրուած պատկերների (Տրդատ, Գրիգոր Լուսաւորիչ, Խոսրովիդուխտ) խմբի մէջ:

Պատկերաֆանդակներով հարուստ յուշարձաններից մէկն է Օձունի կոթողը: Այն կանգնած է եկեղեցու հիւսիս-արեւելեան մասում: Տարբեր ուսումնասիրողներ այն վերագրում են 4-6րդ դարերին: Չորս մետր բարձրութեամբ ֆառանիստ

սիւնները վերելի մասում ամփոփուած են ֆառակուսի կտրուածով երեք մոյթերի կամարակապ ծածկով: Սիւնների հիւսիսային եւ հարաւային նիստերը պատուած են զարդաֆանդակներով, իսկ արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերին պատկերաֆանդակներ են, որոնք տեղաւորուած են եզրերը յղուած առանձին ուղղանկյունների մէջ: Հարաւային սեան մի կողմում Քրիստոսի Ամենակալ (Պանտակրատոր) պատկերն է, որից ներքեւ գոյգ-գոյգ առաքեալներն են՝ ձեռքերին գիրք. միւս երեսին Գրիգոր Լուսաւորիչ, Տրդատի, Խոսրովիդուխտի պատկերաֆանդակներն են: Քրիստոսի կեանքը ներկայացնող թեմաները տեղ են գտել հիւսիսային սեան արեւմտեան նիստի վրայ: Սեան վերնամասի վնասուած լինելու պատճառով դժուար է որոշել առաջին պատկերի բովանդակութիւնը: Յաջորդը «Աստուածամայրը մանկան հետ» պատկերն է որից ներքեւ «Աւետում», եւ «Մկրտութիւն»:

Աստուածամօր երկու այլ պատկերաֆանդակներ պահպանուել են Օձունի եկեղեցու պատի վրայ: Ուսումնասիրողները միանշանակ այն կարծիքն են յայտնել, որ ֆանդակների ֆարերը աւելի վաղ ժամանակների են եւ հետագայում են տեղաւորուել եկեղեցու պատերի մէջ: Մեզ հետաքրքրող ֆանդակներից մէկը գտնոււմ է եկեղեցու արեւելեան ճակատի պատուհանի վերելի ֆարին: Երեք մասի բաժանուած յարութեան կենտրոնում հաւասարաթեւ խաչ է ֆանդակուած, որի ձախ կողմի պատկերը անվերծանելի է, իսկ աջում «Աստուածամայրը մանկան հետ» ֆանդակն է: Բաւականին լաւ է պահպանուած եկեղեցու ներսում հիւսիսային պատի վրայ, մկրտութեան աւազանի վերելում, կիսաշրջանաձեւ եզրագծով խորշում տեղադրուած «Աստուածամայրը մանկան հետ» հարթաֆանդակը: Գահին նստած Աստուածամօր գոգին, ձախ կողմում,

մանուկ Յիսուսն է: Երկար, ծանր ծալքերով ներքեւ իջնող թիկնոցը ծածկում է նրանց մարմինները, երեւում են միայն Աստուածամօր ոտնամանների ծայրը եւ մանկանը գրկած ձեռքերը: Դիմահայեաց պատկերուած ֆիգուրները հանդիսաւոր եւ տպաւորիչ են: Դէմքի մշակման նրբութեամբ եւ արտայայտչականութեամբ առանձնանում է յատկապէս մանուկ Յիսուսի պատկերը: Նրա ձուածեւ դէմքի վրայ ընդգծուած են լայն բացուած աչքերը հեռուն ուղղուած հայացքով, կարճ կտրուած մազերի գանգուրներն ամփոփում են լուսապսակի ընդգծուած շրջագծով: «Աստուածամայրը մանկան հետ» պատկերագրական այս տարբերակը լայն տարածում է գտել հետագայ դարերի հայ արուեստում: Մասնաւորապէս Աղթամարի Ս. Խաչի, Նորավանքի, Սպիտակաւորի յարդարանքում մանրանկարչութեան, հետագայում նաեւ գեղանկարչութեան մէջ:

Գահակալ Աստուածամօր պատկերագրական հետաքրքիր տարբերակ է պահպանուել Թալինի մի կոթողի պատուանդանի վրայ: Գահին նստած, մանուկ Յիսուսը գրկին, Աստուածամօր երկու կողմերում հրեշտակներ են կանգնած եւ լայն բացուած թւերով ասես կամար են կապել նրանց գլխավերեւում: Աստուածամայրը հովանաւոր, հրեշտակների հետ պատկերուած է նաեւ Պեմզաշէնի եկեղեցու արեւմտեան մուտքի սալաքարի վրայ, այն տարբերութեամբ միայն, որ այստեղ նա կանգնած է եւ երկու կողմերում սաւառնող հրեշտակներ են, որոնցից ներքեւ աւելի փոքր չափերով մէկական ֆիգուր է փանդակուած:

Թալինի մէկ այլ փառանքիստ կոթողի մի երեսին Աստուածամայրն է մանկան հետ, իսկ վերեւում, առանձին ուղղանկեան մէջ, պատկերուած է Գաբրիէլ հրեշտակապետը:

4-7րդ դարերից պահպանուած

տարբեր կոթողներ «Աստուածամայրը մանկան հետ» պատկերափանդակները կատարողական ձեւերով եւ ոճական առանձնայատկութիւններով հանդերձ ունեն շատ ընդհանրութիւններ: Ֆիգուրները հիմնականում պատկերում են դիմահայեաց, մօր եւ մանկան ոգեշնչուած դէմքերի վրայ, լայն բացուած, խոշոր քիթերով աչքեր են հայեացքն ուղղած դէպի հեռուն: Հորիզոնական ուղղահայեաց, թեք գծերի յաջորդականութիւնը որոշակի ռիթմ եւ դրամատիզմ է հաղորդում կերպարներին: Աստուածամայրը դիտուել է որպէս միջնորդ խնդրարկու Աստծու առաջ եւ այդ կոչումի մարմնաւորումը վաղ միջնադարեան հայ արուեստի յուշարձաններում դրսեւորում է նրա կերպարի վեհաշուք մոնումենտալ հանդիսաւորութեան ընդգծուած հանգիստ վիճակի եւ ներքին հոգեկան լարուածութեան հակադրութեամբ:

Վաղ միջնադարեան հայ արուեստի յուշարձանները մեզ համար կարեւորում են նաեւ նրանով որ տէրունական պատկերների բազմազանութիւնը, պատկերագրական տիպերի որոշակիութիւնը եւ կատարողական ձեւերի ամբողջականութիւնը ներկայացնում են պատկերագրական սխեմաների կազմաւորման պրոցեսը որի ընթացքում ձեւաւորուած աւանդները շարունակեցին գոյատեւել եւ զարգանալ հետագայ դարերի հայ արուեստում, ինչպէս փանդակագործութեան, այնպէս էլ որմնանկարչութեան եւ գեղանկարչութեան մէջ:

ՔՆԱՐԻԿ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ

ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻՆ ԿԸ ՔՆՆԱՐԿՈՒԻ «Ս. ԳՐՈՑ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄՕՏ» ՆԻՒԹԸ

Վերջին քանի մը տարիներու ընթացքին, հայերէն Աստուածաշունչը-- իմա՝ անոր բնագիրը, թարգմանական արուեստը, բնագրային փոխանցումը, անոր հետ կապուած զարգանկարչութիւնը եւ երաժշտութիւնը, մեկնաբանական երկարատեւ գրաւոր աւանդութեան մը ստեղծումը, եւ հայ գրականութեան զարգացման վրայ ունեցած անոր հսկայ մշակութային ազդեցութիւնը--մեծ հետաքրքրութիւն ստեղծած է: Ցարդ սոյն նիւթին յատկացուած են երկու միջազգային գիտաժողովներ, առաջինը ի Հայտելլարկ, Գերմանիա՝ 1990 թուականին եւ երկրորդը ի Տիթրոյթ, Միչիկըն՝ 1992-ին: Այս երրորդ մեծ համագումարը կազմակերպուած էր նախաձեռնութեամբ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Պաթակ Արքեպս. Պարսամեանի եւ համագործակցութեամբ Առաջնորդարանի Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուութեան Կեդրոնին, Գոլումպիա Համալսարանի Հայագիտական Ուսմանց Մրաքրին եւ Ս. Ներսէս Դպրեվանքին: Մեկնակէտ ունենալով Առաջնորդարանի կողմէ 1995 թուականի «Ս.Գրքի Տարի» հռչակումը՝ համագումարը ծրագրուած էր 24-25 մայիսին, որպէս զի զուգահիշէր Պենտեկոստէի տօնին, որ եկեղեցական տարւոյն յարմարագոյն օրն է քննարկելու համար Ս. Գիրքը, հայեցիօրէն կոչուած Աստուածաշունչ, այսինքն՝ Աստուծոյ կողմէ ներշնչուած:

Գիտաժողովի երկու օրերու վրայ երկարող վեց նիստերը տեղի ունեցան Նիւ Եորքի Առաջնորդարանի համալիրի սրահներէն մէկուն մէջ: Գրիգոր եւ Գլարա Զօհրապ Տեղեկատուութեան Կեդրոնի վարիչ՝ Հոգշ. Հ. Գրիգոր Վրդ. Մագսուտեանի բացման խօսքէն ետք՝ ընթացք տրուեցաւ համախորհրդակցութեան աշխատանքներուն: Առաջին գիտաշխատանոցի քննարկման աշխատանքներուն կ'ատենապետէր Նինա Գարսոյեան, Պատուակալ ուսուցչապետ Գոլումպիա Համալսարանի Հայոց Պատմութեան ամպիոնին: Առաջին դասախօսութիւնը կարդաց ուսուցչապետ Պարոյր Մուրադեան Երեւանի Արեւելագիտական ինստիտուտէն եւ պաշտպանեց այն տեսակէտը, որ Ս. Գրքի վրացական բնագիրը՝ թէեւ ենթարկուած բազմաթիւ խմբագրութիւններու՝ սկզբնապէս թարգմանուած է հին հայկական բնագրէ մը: Ան շեշտեց կարեւորութիւնը հին վրացերէն Ս. Գրոց գրչագրերու ուսումնասիրութեան՝ հայերէն Աստուածաշունչի գրքերուն քննական հրատարակութիւնները պատրաստելու համար եւ լուսաբանեց իր ապացոյցները վերջերս հրատարակուած հայերէն Մենդոց գրքէն քաղուած բազմաթիւ օրինակներով:

Յաջորդ դասախօսն էր Թրինիթի ինթըրնէշնըլ Համալսարանի պատուակալ Ուսուցչապետ Ժոզէֆ Մ. Ալեքսանեան, որ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Գործք Առաքելոցի հայերէն բնագրին վրայ: Նշելէ ետք՝ որ այդ գիրքը ունի երկու իրարմէ շատ տարբերող բնագրատեսակներ, որոնցմէ մէկը նկատելիօրէն աւելի երկար է քան միւսը, ան ունկնդիրներուն յայտնեց որ հայերէն թարգմանութիւնը երկրորդ բնագրէն կատարուած է:

Առաջին գիտաշխատանոցի եզրափակիչ դասախօսութիւնը տուաւ Փարիզի Նուպարեան Մատենադարանի վարիչ Ռէյմընտ Գէորգեան, որ ներկայացուց հայերէն Ս. Գրքի 1666 թուի անդրանիկ հրատարակութեան նախընթաց դէպքերը: Ներկայ գեկուցումով, որմէ ետք տեղի ունեցաւ կարծիքներու ոգեւորիչ փոխանակում, դասախօսը նշեց սոյն ժամանակաշրջանի պապական իշխանութեանց հետ հայոց ունեցած յարաբերութեանց բարդութիւնը: Մինչեւ Լեհահայոց միութիւնը Հռոմի հետ 1630-ական թուականներուն՝ կապերը

բարեկամական եղած էին, իսկ այնուհետեւ ցրտացած՝ դժուարացնելով հայերէն Ս. Գրքի տպագրութեան փորձը: Թէեւ Վատիկանը արեւելքի մէջ միասիրտ-նարական տպարաններ հաստատած էր՝ սակայն կը զգուշանար թոյլ տալու, որ հայերէն տառերու տարածումը իր անմիջական հակակշիռէն դուրս ծաւալէր: Դասախօսը շեշտեց հայ հոգեւորականներու եւ վաճառականներու միջեւ եղած համագործակցութիւնը՝ խոսսափելու համար Հռոմի գործակալներուն ուշադրութենէն, մինչեւ որ տպագրութիւնը յաջողէր Կալուինիստ Ամսթերտամի մէջ, որ յարաբերաբար ազատ էր Վատիկանի ազդեցութենէն:

Երկրորդ գիտաշխատանոցը՝ ատենապետութեամբ Ռոմըն Քալէճի պատմութեան ուսուցչապետ Ռապըլթ Բ. Հիւսընի՝ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացուց Հին Կտակարանի բնագրի քննադատութեան վրայ: Նիստի սկըզբնաւորութեան՝ Հէմիլթըն, Օնթարիոյի ՄքՄէսթըր Աստուածաբանական Քալէճի գործակից ուսուցչապետի պաշտօնի կցորդ Քլոտ Գաքս քննարկեց շարք մը հարցեր, որոնք պէտք է դիմագրաւուին վերականգնելու համար Երկրորդում Օրինաց գրքի Զ. գլխուն սկզբնական բնագիրը՝ ներառեալ յունական թարգմանութեան ուղղագրութիւնը, ոճը եւ երկրորդ կարգի սրբագրութիւններ: Որպէս եզրակացութիւն ան ուրուագիծը ներկայացուց հայերէնի նախնական ձեւին: Եաջորդ բանախօսն էր Երեւանի Մաշտոցի Անուան Զեռագրերի Մատենադարանի երէց գիտաշխատող Հայկ Մ. Ամալեան, որ պարզեց այն սկըզբունքները, որոնց հիման վրայ ան պատրաստած էր Մակաբայեցւոց գրքերու քննական բնագիրը, որ այժմ ընդ մամլոյ է:

Ապա քննարկման կարգը հասաւ Նոր Կտակարանին, եւ ի մասնաւորի անոր մէկ փոքր եւ երկբայելի մասին, որովհետեւ յաջորդ երկու դասախօսութեանց նիւթ եղաւ Ս. Պողոս Առաքեալի առ Կորնթացիս ուղղուած երրորդ անկանոն թուղթը: Գիտաշխատանոցին կ'ատենապետէր Դկտ. Էրրոլ Ռոտըս Ամերիկեան Աստուածաշնչական Ընկերակցութենէն, որուն վարդապետական աւարտաճառի նիւթը եղած էր Աւետարան ըստ Մարկոսի հայերէն թարգմանութեան մասին: Առաջին խօսողը՝ Փիթըր Քաուի, գործակից ուսուցչապետ Գոյոմպիա Համալսարանի հայագիտական ճիւղին, քննարկեց կապերը ընդմէջ այս թուղթի հայերէն բնագրին, անոր մասին գոյութիւն ունեցող մեկնութեան մը՝ որ կ'ընծայուի չորրորդ դարու ասորի աստուածաբան Ս. Եփրեմ Նուրիի եւ Յ.Ք. երրորդ դարէն յունարէն պապիրոսի մը: Ի յայտ եկաւ որ հայերէն թարգմանութիւնը վարպետ մասնագէտի եւ մեկնիչի մը գործն էր, որ ստէպ իր բնագրին մէջ ներմուծած էր գաղափարներ Ս. Եփրեմէն եւ հաւանաբար օգտագործած էր յունարէն բնագիր մը, որ պապիրոսի ժամանակէն ի վեր եղած փոխանցումներու պատճառաւ որոշ չափով ընդլայնումի ենթարկուած էր: Ապա Ֆէրլոն Նիւ ճըրզիի Սրբոց Ղեւոնդեանց եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ Հոգշ. Հ. Վահան Վրդ. Յովհաննէսեան, որ Յորտհըմ Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու է, քննարկեց թուղթին կանոնական գոյավիճակը հայերէն Ս. Գրքին մէջ: Նկատի առնելով անոր տեղը Նոր Կտակարանի այլեայլ գրչագրերուն մէջ՝ դասախօսը պնդեց, որ հայեր սկզբնապէս կ'ընդունէին այս գործը որպէս Ս. Գրոց վաւերական մասը եւ միայն հետագային գայն աստիճանաբար հեռացուցին Պողոսի առաջին եւ երկրորդ Կորնթացւոց թուղթէն: Այնուհետեւ ան սոյն վարկածը փաստարկեց Կորնթացւոց երրորդ թուղթէն հին հայ գրողներու գործերուն մէջ գտնուող բազմաթիւ պիտառութիւններու հիման վրայ:

Ս. Ներսէս Դպրեվանքի վարիչ Արժշն. Տ. Առաքել Քհնյ. Ալճալեանի ատենապետութեամբ՝ ուրբաթ երեկոյ չորրորդ գիտաշխատանոցի առաջին նիստը սկսաւ Հարվըրտ Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու Սերճիո Լա Փորթայի զեկուցումով, զոր ի բացակայութեան կարգաց իր մենտորը՝ Փրոֆ. Ժէյմզ Ռասըլ: Նիւթն էր Յորի ներկայացումը նշանաւոր հայ մատենագիր եւ հոգեւորական Գրիգոր Տաթեւացիի 1387 թուին ամբողջացուցած «Գիրք Հարցմանց»-ին մէջ: Իր քննարկման ընթացքին՝ դասախօսը նշեց որ սովորական հայրախօսական աղբիւրներէ զատ՝ ինչպէս Եւսեբիոս, Ս. Յով-

հաննէս Ոսկերեբան եւ Որիգինէս, հայ մատենագիրը ծանօթ եղած էր նաեւ Թալմուտի շարք մը եբրայական աւանդութիւններուն: Ապա Ուսուցչապետ Ռասուլ Ներկայացուց իր դասախօսութիւնը, որ նուիրուած էր յերազգայից եզրի (գործածուած միայն Ս. Գրիգոր Նարեկացիի «Տաղ Համբարձման»-ին մէջ) վերլուծման եւ լեզուաբան Անահիտ Փերիխանեանի կողմէ անոր տրուած վերջին մեկնութեան մասին: Նոյն գիտնականին կողմէ սոյն հատուածի քննութեան մէջ տրուած բնագրային այլ տարընթերցուածներուն ակնարկելով՝ Ռասուլ առարկեց յօգուտ Քէօզկէրեանի պատրաստած քննական բնագրի ընթերցուածները պահելու, որովհետեւ անոնք կը ներկայացնէին առաւել ներդաշնակ եւ կապակից իմաստ եւ ի գօրու կը պահէին վերոյիշեալ եզրին նախապէս տրուած ստուգաբանութիւնները:

Յաջորդ օրուան քննարկողները շարունակեցին զբաղիլ մեկնողական գրականութեան հետ առընչութիւն ունեցող նիւթերով՝ ատենապետութեամբ Առաջնորդարանի կրօնական Դաստիարակութեան բաժանմունքի վարիչ էլիզ Անդրէասեան Պայիգեանի եւ ի ներկայութեան Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Խաթակ Արքեպ. Պարսամեանի: Նիստը սկիզբ առաւ Լուվէնի (Պելճիգա) Կաթողիկէ Համալսարանի Արեւելեան Հիմնարկութեան ատենապետ Պեռնար Գուլիի դասախօսութեամբ՝ Ս. Յովհաննէս Ոսկերեբանի Եսայի Մարգարէի Մեկնութեան նիւթին մասին: Յունարէնով այս գիրքը կը հասնի մինչեւ տասներորդ գլխուն ութերորդ համարը, բայց եւ այնպէս՝ ակնարկութիւններ կան աւելի երկար բնագրի մը մասին: Այնուամենայնիւ՝ որոշ հայկական գրչագրեր կը պարունակեն լման բնագիրը: Գործի երկու մասերուն միջեւ եղած բաղդատութիւնը ենթադրել կու տայ, որ երկրորդ մասը առաջինէն երկար տարիներ ետք թարգմանուած եւ ամբողջացած է եւ ցոյց կու տայ մեկնիչին հետաքրքրութիւնը գրքին յունարէն այլ թարգմանութեանց տարընթերցուածներուն հանդէպ եւ եբրայական բնագրին վերաբերեալ:

Յաջորդ բանախօսն էր Երուսաղէմի Եբրայական Համալսարանէն ուսուցչապետ Մայքըլ Սթոն, որ կարդաց զեկուցում մը լայնատարած այն առասպելին մասին, ըստ որում Ադամ «ձեռագիր» պայմանագիր մը ստորագրած էր՝ ենթարկելով ինքզինք Սատանային՝ մինչեւ ծնունդը անծինին եւ մինչեւ մահը անմահին--յստակ ակնարկութիւն մը Քրիստոսի մարդեղութեան եւ խաչելութեան: Պայմանագիրը գրուած էր տափակ ժայռի մը վրայ եւ գետեղուած Յորդանանի մէջ, բայց ի յայտ եկած եւ ջախջախուած՝ Քրիստոսի մկրտութեան ատեն: Սոյն առասպելը կը տարբերի Կողոսացուց Թուղթի երկրորդ գլխու տասնընորրորդ համարին մէջ նոյն եզրերու գործածութենէն, ուր ակնարկութիւն կ'ըլլայ մեղքի պատճառով մարդոց Աստուծոյ պարտական ըլլալու մուրհակին: Հայերէն բնագիրներէն դուրս՝ առասպելը կը յայտնուի կանխագոյն շրջանի արդի եթովպիական, յունական, սլաւոնական եւ ռումանական գրութեանց, բազմաթիւ սրբապատկերներու եւ որմանկարներու մէջ:

Յաջորդ դասախօսը, ինտիանապոլիսի Քրիսչըն Թէոլոգիքըլ Սեմինըրիի գործակից ուսուցչապետ Տէյվիտ Պանտի, ունկնդիրներու ուշադրութիւնը վերադարձուց Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ գործերուն վրայ--ներկայ պարագային՝ «Գիրք ողբերգութեան» մէջ գտնուող Ծննդոց գրքի մեկնութեան: Հակառակ այն իրողութեան որ բանաստեղծը տեղեակ եղած է մեկնողական գրականութեան՝ ան ուղղակի ակնարկութիւն չ'ըներ այս գրական ձեւին, ըստ դասախօսի կարծիքին: Բացի այդ՝ կարեւոր տարբերութիւններ կարելի է նկատել Նարեկացիի եւ մեկնութեանց միջեւ, օրինակ՝ մեղքի մասին անոր գրութիւնը, որ--ի բաց առեալ Եւայի ցաւին ակնարկող հատուածէն--կ'արտայայտէ խորապէս անձնական եւ անհատական զգացողութիւն: Նմանապէս ան կը ճգնի ընդգծելու որ մարդ արարածը փրկութեան համար ամբողջովին կախեալ է Աստուծմէ, որովհետեւ աստուածային պատկերը մարդու մէջ, ըստ Նարեկացիի մեկնութեան, մեղքի միջոցաւ բոլորովին խաթարուած է:

Այս նիստին վերջին դասախոսը խօսեցաւ Ծննդոց գրքի բովանդակութեան զարգացման մասին ըստ Ս. Եփրեմ Ասորիի անուան տակ հայերէն թարգմանութեամբ պահպանուած մեկնութեան մը: Համաձայն դասախօսին՝ Սքրէնթըն Համալսարանի դասախօս եւ Գոլոմպիա Համալսարանի մէջ տոքթորայի թեկնածու էտուրտ Կ. Մէթիլզի՝ եթէ նկատի չառնուի գործին բացայայտօրէն ասորերէնէ թարգմանուած ըլլալու հանգամանքը, անոր մէջ կան տարրեր որոնք Ս. Եփրեմի ծանօթ ուսուցմանց հետ կտրուկ կերպով խոտոր կը համեմատին: Աչքառու օրինակներէն է այն մեկնութիւնը, որ ստեղծագործութեան ատեն (Աստուծոյ) հոգիին ջուրերուն վրայ սաւառնիլը կը բացատրէ որպէս բնական քամի, մինչդեռ ներկայ մեկնութեան մէջ քամին ներկայացուած է որպէս Սուրբ Հոգի: Արդարեւ մեկնութենէն կարելի է կռահել, որ ան ծագած է ասորի հեղինակ Յակոբ Եղեսացույ (վախճանած՝ 708-ին) Ծննդոց գրքի վերաբերեալ կատենայէն (հին հայերեւո գործերէն առնուած մէջբերումներէ կազմուած եղջերուաքաղ) եւ աւելի ուշ շրջանի՝ իններորդ դարու կիսուն ծաղկած՝ մեկնիչ Սեւերոսի սքոլիայէն (մեկնութիւն): Հետեւաբար՝ դասախօսը եզրակացուց, որ ան հայերէնի թարգմանուած պէտք է ըլլար Կիլիկեան թագաւորութեան ժամանակաշրջանին, հաւանաբար վանական դպրոցի մը ուսումնական ծրագրին մէջ կիրարկելու նպատակով:

Վերջընթեր նիստը ընթացք առաւ ատենապետութեամբ Տէյթըն, Օ-հայոյի Համալսարանի փիլիսոփայութեան պատուակալ ուսուցչապետ Յակոբ Ներսոյեանի: Նիստի բացումը կատարեց Մաշտոցի Անուան Մատենադարանի նախկին աւագ գիտաշխատող Նիկողայոս Թահմզեան, ըստ որուն տեսակէտին Սաղմոսաց գիրքը ծառայած է որպէս հայ եկեղեցւոյ առաջին ժամագիրքը մինչեւ ութերորդ դար: Այդ շրջանին՝ ժամագիրքը կը պարունակէր նաեւ յաւելուած բաժին մը համառօտ կցուրդներու կամ (սաղմոսաց) փոխերու՝ հանապազօրեայ վանական ժամասացութեան յատուկ՝ որոնք հետագային դարձան շարականներ: Ասոնք ի վերջոյ եօթներորդ դարուն Բարսեղ Ծոնի կողմէ հաւաքուեցան մէկ կողքի տակ՝ կազմելով այսպէս ասած առաջին շարականոցը: Հայերէն Սաղմոսարանին այլ մէկ կարեւոր յատկանիշն է ութ կանոններու բաժնուած ըլլալը՝ ի տարբերութիւն յունականի եւ ասորականի քսանըջորս մասերուն: Դասախօսը այս պարագան բացատրեց Հայաստանի մէջ կանուխէն ութ ձայներու կամ ծիսական եղանակներու զարգացման երեւոյթին հետ, ցոյց տալով հայերէն բնագրին եւ եկեղեցւոյ մէջ երգուող փոխասացութեան միջեւ եղած սերտ առնչութիւնը:

Յաջորդ դասախօսն էր Փարիզի հայոց մայր տաճարի դպրաց դասի դպրապետ եւ բազմաթիւ երգչախումբերու ղեկավար Արամ Քերովբեան, որուն զեկուցման նիւթն էր զարդանիշերը՝ աշխարհաշատուր շարականներու ձայնային յարդարանքին մէջ, որոնց նրբութիւնները ան ներկայացուց իր յստակ պարիթոն ձայնով: Ան շեշտեց զուգահեռ երեւոյթներ շարականներու երգեցողութեան եւ Ս. Գրոց ընթերցանութեան միջեւ, բացատրելով որ զարդարանքին նպատակն է ծիսական բնագրին իմաստը յստակացնել: Ան ապա ներկայացուց այլեւայլ նկատողութիւններ զարդանիշերու կիրարկման մասին եւ թէ ինչ է անոնց կապը թրթռացումի հետ:

Սոյն գիտաշխատանոցը իր աւարտին հասաւ Երեւանի Արուեստի ինստիտուտի կերպարուեստի բաժանմունքի վարիչ Վիգէն Ղազարեանի զեկուցմամբ: Ան խնդրի առարկայ դարձուց շարք մը միջնադարեան մեկնութիւններու մէջ--որոնք զուտ հայեցի գրական ձեւ ունին--աւետարաններու սկզբնաւորութեան գտնուող եւսեբեան կանոններու ծաղկային եւ կենդանակերպ զարդարանքներու մեկնութիւնները: Մինչ այլ բնագիրներու, ինչպէս՝ «Բարուախօս»ին մէջ հեղինակը կը ծանրանայ նկարուած տարբեր կենդանիներու խորհրդանշած կրօնական եւ բարոյական իմաստին վրայ, այս պարագային՝ կիզակէտը համաբանական է. իւրաքանչիւր կերպարանք կը դիտուի որպէս կրօնական գոյացութեան մը բանալին, ինչպէս՝ հրեշտակներ, մարգարէներ եւ մարտիրոսներ: Թէեւ կան որոշ հասարակաց յատկանիշեր

բոլորին մէջ, բայց մասնաւոր ձեւերու մեկնութեան մէջ եւս կան հետաքրքրական տարբերութիւններ:

Վերջին նիստին ատենապետութիւնը վարեց Միշիկընի էն Արպլըրի Համալսարանի հայոց լեզուի եւ գրականութեան ուսուցչապետ Գէորգ Պարտազեան: Առաջին գեկուցումը կարդաց Օքսֆորտ Համալսարանի հայկական ուսմանց ուսուցչապետ Ռապրթ Վ. Թամսըն: Ան քննարկեց աստուածաշնչական նիւթերու օգտագործումը Սերէոսի վերագրուած պատմութեան մէջ, կեդրոնացնելով իր նկատառումը երկու գործածութիւններու վրայ՝ որոնք զօրութեամբ հասկնալի են: Առաջին պարագային՝ անոնք կը ծառայեն որպէս ոճային յարդարանք, իսկ երկրորդ պարագային՝ կը գործածուին մեկնելու համար դէպքեր, յաճախ մարգարէութեանց կատարումը ապացուցելու: Օրինակ՝ օտար ազգերու արշաւանքները նկատուած են որպէս պատիժ ժողովուրդի մեղքերուն համար, իսկ արաբական արշաւանքները իբրեւ կանխագուշակութիւն Աստուածաշունչի մէջ իսմայէլի եւ իր շառաւիղներուն նկատմամբ եղած ակնարկութեանց: Սերէոս առաջին հայ պատմիչն է, որ իր պատմութիւնը կ'եզրափակէ ազդարարութիւններով որոնց եւս հիմքը գալիք աղէտներու վերաբերեալ մարգարէութիւնն է:

Յաջորդ դասախօսը Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող Արմէն Տէր Ստեփանեանն էր, որուն նիւթն էր հայ եկեղեցւոյ ծիսարանին (Մաշտոցի), որ կը պարունակէ տարբեր խորհուրդներ ու ծէսեր, գրչագրերուն դերը որպէս վկայութիւն Աստուածաշունչի բնագրին: Ասոնք կը բովանդակեն տարբեր արարողութեանց հետ կապուած Ս. Գրական ընթերցուածներու երկար շարք մը եւ իններորդ դարէն պահպանուած ըլլալով՝ կը կանխեն Աստուածաշունչի գրչագրերուն մեծ մասը:

Վերջին դասախօսը եղաւ Քէնզըսի Սթերլինկ Քալըճի ուսուցչապետ Աբրահամ Տէրեան, որուն գեկուցումը մետասաներորդ դարու հայ իշխան եւ մատենագիր Գրիգոր Մագիստրոսի շարադրած «Հազարտողեան»ի մասին էր, որ դիւցազնական ոճով վերապատումն է Աստուածաշունչի: Թէեւ հեղինակը գլխաւորաբար Աստուածաշունչի արձակը ոտանաւորի վերածած է, սակայն ան մերթ ընդ մերթ կը շեղի ուղիղ պատմութենէն եւ կամ կ'ընդլայնէ զայն, ցոյց տալով կրած ազդեցութիւնը այլեւայլ մեկնողական աւանդութիւններէ: Նման փոխառութեանց մեծ մասը կատարուած է Ս. Եփրեմի եւ չորրորդ դարու երեք կապադովկիացի աստուածաբաններու գործերէն: Մնացեալները կը ծագին Ս. Կիւրեղ Երուսաղէմացիի եւ Յակոբոս Առաքեալի անկանոն «Նախաւետարան» անուանեալ գիրքէն--որ հայերէն խորագրով ծանօթ է որպէս «Մեծի աստուածայայտնութեան ճրագալուցին Յովակիմայ եւ Աննայի ծնօղացն Մարիամու Աստուածածնի»--ցոյց տալով Գրիգոր Մագիստրոսի հմտութեան տարողութիւնը:

Հակառակ գիտաշխատանոցներու գիտական մակարդակին՝ անոնք երկու օր տեւող համագումարի ընթացքին հետաքրքրութիւն արծարծեցին այլեւայլ ունկնդիրներու մօտ, որոնք մասնակցեցան հարց ու պատասխանի եւ կարծիքներու փոխանակման պահերուն ինչպէս նաեւ դադարներու ընթացքին գիտնականներուն հետ այլեւայլ հարցերու մասին խօսելով: Մրագրուած է համագումարին աշխատանքները հրատարակելու «Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Հանդէս»ի յառաջիկայ համարներէն մէկուն մէջ:

Փիթըր Քաուլի

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԿՈՒ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

ET/R-001

Թուական
Date

31st July 1996

HIS MAJESTY

KING HUSSEIN OF THE HASHIMITE KINGDOM OF JORDAN

ROYAL PALACE

AMMAN

IN THE NAME OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE OF
JERUSALEM THE ARMENIAN COMMUNITIES OF JORDAN
AND JERUSALEM ^{we} CONVEY OUR PROFOUND ELATION TO
YOUR MAJESTY ON YOUR RETURN TO FATHERLAND IN
SOUND HEALTH AFTER YOUR SUCCESSFUL MEDICAL
TREATMENT.

MAY THE ALMIGHTY GOD THE COMPASSIONATE BE YOUR
SOURCE OF SPIRITUAL AND PHYSICAL STRENGTH IN
YOUR DAILY ENDEAVOURS.

ARCHBISHOP TORKOM MANOOGIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Շր. 22 Յուլիս.- Սրբոցն՝ Մեծին Ներսիսի Հայրապետին մերոյ եւ Խաղայ Եպիսկոպոսին:

Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Եզրաս Քհնյ. Պոկտան:

Կիր. 23 Յուլիս.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութին, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Ուր. 28 Յուլիս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Շր. 29 Յուլիս.- Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին (Գիւտ Նշխարաց): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալմանեան:

Կիր. 30 Յուլիս.- Երէկուան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տօնին առիթ, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Երուսաղէմի Հրէական բաժնին մէջ գտնուող եւ այդ մեծ Սուրբին անունը կրող եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ժամարարն էր Տ. Թեոդորոս Արք. Զափարեան:

Դշ. 3 Յուլիս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Եշ. 4 Յուլիս.- Ս. Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ: (Տօն Ազգային):

Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան:

«Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյանեան:

Շր. 6 Յուլիս.- Ս. Տրդատայ Թագաւորին մերոյ եւ Աշխէն տիկնոջն եւ Խոսրովիդիստոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան, Ս. Թարգմանչաց վարժարանի Տնտեսութեան վարիչ:

- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Կիր. 7 Յուլիս.- Գիւտ Տիւղ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Տիրամօր Ս. Գեորգմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուր. 12 Յուլիս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Շր. 13 Յուլիս.- Երկրօտաւան առաքելոցն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր

Տաճարի Ս. Պօղոսի վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Արք. Աբաջանեան:

Կիր. 14 Յուլիս.- Բարեկենդան Վարդավառի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութին մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զոյանեան:

Ուր. 19 Յուլիս.- Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Շր. 20 Յուլիս.- Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Էջմիածին: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

- Կէսօրէ ետք տեղի ունեցաւ «Հրաշափառ», ապա Այլակերպութեան մեծահանդէս նախատօնակին եւ Տեառնեղբայր Յակոբոս Առաքելի յիշատակի հանդէսին նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Ապա «Օրհնեցէ՛ գՏէր» շարականի երգեցողութեամբ Միաբանութիւնը բարձրացաւ դէպի Պատրիարքարան:

- Գիշերասկիզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեցէ՛ք»ի եւ «Հսկման» կարգերուն հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 21 Յուլիս.- Վարդավառ (Տօն Այլակերպութեան Տեսլոյ): Ժամբերգութեան աւարտին կատարուեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Սպասարկող վարդապետներն էին, Տ. Էմմանուէլ Արք. Աբաջանեան եւ Տ. Թեոդորոս Արք. Զափարեան:

Բշ. 22 Յուլիս.- Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ընծանուէր Արք. Բաբախանեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգիստ նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր, եւ մասնակցութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, մասնաւորապէս յիշատակելով ազգային քարերար եւ նորոգ հանգուցեալ Պր. Ալեք Մանուկեանը, որ եղած է Ս. Արոսի քարերարներէն, եւ որուն կեանքին եւ քարեգործութեանց դրուատիքը ներկայացուց Լուսարարապետ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 26 Յուլիս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շր. 27 Յուլիս.- Թաղէտի Առաքելոյն եւ Անդիխտոյ Կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Եզրաս Քահանայ Պոկտան:

Կիր. 28 Յուլիս.- Ս. Պատարագը

մատուցուցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսացիտն էր Տ. Յուսիկ Եսայ. Պաղտասեան: Ժամարարն էր Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէեան:

- Նոյն օրը Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Հրեշտակաստացի եկեղեցին: Ժամարարն էր Տ. Զաքարիա Քիւյ. Սարիքեան:

Շր. 3 Օգոստ.- Սրբոցն Որդւոց եւ Թոռանց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ՝ Արիստակէսի, Վրթանիսի, Յուսկանց, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Գուսան Վրդ. Ալեանեան:

Կիր. 4 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսացիտն էր Տ. Սեւան Եսայ. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շերայէեան:

Շր. 10 Օգոստ.- Սրբոյն Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան:

Կիր. 11 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուցաւ Մայր Տաւարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը Պատարագէն վերջ նախագահեց «Թաղոթօրհնէք»ի արարողութեան:

Բշ. 12 Օգոստ.- Այսօր սկսաւ Ս. Կոյսի վերափոխման տօնը կանխող հանդիսաւոր Ս. Պատարագներու մատուցումը՝ Գեորգեանի Ս. Աստուածածնայ Տաւարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գեորգեանին վրայ:

Շր. 17 Օգոստ.- Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Դանիէլ Քիւյ. Գարանեան:

Կիր. 18 Օգոստ.- Բարիկենդան Ս. Աստուածածնի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսացիտն էր Տ. Սեւան Եսայ. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Ուր. 23 Օգոստ.- Նախատօնակը պաշտուցաւ ի Ս. Էջմիածին: Հանդիսացիտն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Շր. 24 Օգոստ.- Տօն Շողակաբի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Էջմիածին, Ժամարարն էր Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղբանեան:

- Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գեորգեանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաւար, ուր պաշտուցան ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

Գիշերասկիզբին, նոյն վայրին մէջ

պաշտուցան «Եկեւցէ»ի եւ Հսկման ժամերգութիւնները: Հանդիսացիտն էր Տ. Յուսիկ Եսայ. Պաղտասեան:

Կիր. 25 Օգոստ.- Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իջան Գեորգեանի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաւար, ուր Տիրամօր Ս. Գեորգեանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ փարոզեց Տ. Յուսիկ Եսայ. Պաղտասեան:

Պատարագիչ Սրբազանը նախագահեց «Անդաստան»ին:

- Կէսօրէ ետք, Մայր Տաւարին մէջ պաշտուած նախատօնակին նախագահեց Տ. Սեւան Եսայ. Ղարիպեան:

Բշ. 26 Օգոստ.- Յիշատակ Մեծիդոց: Օրուան Ս. Պատարագը Ս. Գլխադիր մատրան մէջ մատուցեց Տ. Բագրատ Արդ. Պուրնէեան: Ապա կատարուցաւ Հոգեհանգստեան կարգ, քէ Տաւարին մէջ եւ քէ Տ. Ս. Կիրեղ Բ. Պատրիարքի շիրիմին առջեւ: Հանդիսացիտն էր Տ. Կիրեղ Եսայ. Գարիկեան:

Շր. 31 Օգոստ.- Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ճախակողման դասին Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ:

Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Վրդ. Աղոյեան, որ Հոգեւոր Հովին է Նիւ Եօրի Սրբոց Նահատակաց եկեղեցւոյ: Հայր Սամուէլ երկու շաբաթուան արձակուրդով ժամանեց Օգոստոս 20ին: Համաձայն իր խնդրանքին, եւ Միացեալ Նահանգաց Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գեր. Տ. Խաժակ Արք. Պարսամեանի յանձնարարութեամբ, Ս. Պատարագէն յետոյ, Մայր Տաւարին մէջ, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, խարտաւիպութեամբ Լուսարարացեալ Գեր. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի, Ծայրագոյն Վարդապետի Տաւր Աստիճանները շնորհեց Տ. Սամուէլ Վրդ. Աղոյեանին: Կէսօրին, Միաբանութեան սեղանատան մէջ, հոգեւորական հորայրները միասին նաշեցին Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Լուսարարացեալ Դաւիթ Սրբազանի մասնակցութեամբ: Իսկ նոյն երեկոյին, Պատրիարքարանի ընդունելութեան սրահին մէջ, Պաղտասեանի հիւրասիրութեամբ մտերմիկ խօսակցութեան ընթացքին վերջիշումներ եղան դպրոցական եւ Միաբանական կեանքի տարիներուն: Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան իր հովուական պաշտօնին վերադարձաւ Սեպտեմբեր 3ին:

Կիր. 1 Սեպտ.- Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսացիտն էր Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Պատարագեց, ըստ սովորութեան Տաճարին Տեսուչը՝
Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան:

Դժ. 2 Սեպտ.- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ
նախագահեց Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Դժ. 3 Սեպտ.- Ս. Յովակիմայ եւ Աննայի:
Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեքսեմանիի Ս.
Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովսէփի
գերեզմանին վրայ:

Հանդիսապետն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ.
Շէրալէքեան: Ժամարարն էր Տ. Ռազմիկ Վրդ.
Պողոսեան:

Շր. 7 Սեպտ.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ
ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Եղրաս Քինյ.
Պոկտան:

- Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց
Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Կիր. 8 Սեպտ.- Գիւտ Գօտույ Ս. Աստուա-
ծածնի: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը
Գեքսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տիրամօր Ս.
Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Դաւիթ
Արք. Սահակեան: Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան
պաշտօն 6 Սեպտեմբերին Տաճարի ընդհանուր
մաքրութեան մասնակցողներուն հանգուցեալ
հարազատներուն, որոնց երկար ցանկը կարդաց
Տաճարի Տեսուչ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան:

Շր. 14 Սեպտ.- Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325):
Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր:
Ժամարարն էր Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան:

Կիր. 15 Սեպտ.- Ս. Պատարագը
մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան
մէջ, հանդիսապետն էր Տ. Սիրեղ Եպս. Գաբիկեան:
Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրալէքեան:

Ուր. 20 Սեպտ.- Նախատեսակին ի Ս.
Յակոբ նախագահեց Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

Շր. 21 Սեպտ.- Ծնունդ Ս. Աստուածածնի
ի Աննայէ: Առաւօտեան, Միաբան Հայրեր
ինքնաշարժերով մեկնեցան Գեքսեմանիի ճորը եւ
«Հրաշափառ»ով մուտք գործեցին Ս. Աստուա-
ծածնայ Տաճար, հանդիսապետութեամբ Տ. Կիրեղ
Եպս. Գաբիկեանի: Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ
Սուրբ Պատարագը մատուցեց հանդիսապետ
Սրբազանը:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Դժ. 12 Յունիս.- Անգլիոյ Թագուհիին
ծննդեան տարեդարձին առիթով, Անգլիական
Հիւպատոսարանին մէջ տրուած հիւրասիրութեան
մասնակցեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ.
Սեւան Եպս. Դարիպեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ.
Պողոսեան:

Դժ. 19 Յունիս.- Իսրայէլի Զբօսաշրջի-
կութեան նախարարութեան մէջ տեղի ունեցած
ժողովին «Նազարէթ 2000» բուսականին նիւթին
շուրջ, Քրիստոնէութեան երկու հազարամեակին
առթիւ կատարուելիք հանդիսութեանց Նազարէթի
մէջ, մասնակցեցաւ Տ.Անուշաւան Ծ. Վրդ.
Զդէանեան:

Եժ. 4 Յուլիս.- Միացեալ Նահանգաց
Անկախութեան տօնին 220րդ տարեդարձին
առիթով, Ամերիկեան Հիւպատոսարանին մէջ
տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան
Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Դաւիթ Արք.
Սահակեան եւ Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Շր. 13 Յուլիս.- Արեւամուտին, Պատրիարք
Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Ռազմիկ
Վրդ. Պողոսեանի եւ Հ.Ե.Մ.ի վարչութեան
ատենապետ Պրն. Յակոբ Շէօհմէլեանի այցելեց
Հ.Ե.Մ.ի Սկառտներուն եւ Գայլիկներու բանակումի
անտառակը, Լաբրունի վանքին կից: Իրենց
ղեկավարներու առաջնորդութեամբ բանակային
ներկայացուցին իրենց յայտագիրը երգի, խօսքի,
արտասանութեան եւ մարզական խաղերու,
այցելութեամբ հաւաքուած բազմութեան
ներկայութեան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհ
կարեւորութիւնը քննութեան մէջ այսպիսի փորձա-
ռութեան, զնահատելով վարչութեան եւ ծնողներու
գոհողութիւնը եւ գործակցութիւնը: Հայկական
նուագախումբ մը խրախնամքի ժամերը
կ'աշխուժացնեն երգով ու պարով:

Կիր. 14 Յուլիս.- Ֆրանսայի Ազգային
Տօնին առիթով, Ֆրանսական հիւպատոսի
կազմակերպած հիւրասիրութեան ներկայ եղան
Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ Տ. Սեւան Եպս.
Դարիպեան, Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեան, Տ.
Էմմանուէլ Արք. Աքաջանեան:

Ուր. 19 Յուլիս.- Երեկոյեան դէմ, Պատրիարք
Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Բագրատ
Արք. Պուրնէֆեանի եւ Հ.Մ.Ը.Մ.ի Ատենապետ Պրն.
Յակոբ Տէմիրբեանի, այցելեց Հ.Մ.Ը.Մ.ի
Սկառտներուն եւ Գայլիկներուն, որոնք մէկ
շաբաթով Լաբրունի վանքի անտառակին մէջ
վրանաբնակ բանակումի կեանք կ'ապրէին: Իրենց
ղեկավարներու առաջնորդութեամբ ներկայացուցին

հայկական խմբական երգեր, արտասանություններ: Այցելութեամբ հաւաքուած բազմութեան պատմական տեղեկություններ տրուեցան եւ քաջալերական խօսքեր եղան Սերոբ Սահակեանի (Խանասորի մասին), Յակոբ Տէմիրեանի եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ: Հայկական նուագախումբ մը ընկերային հանելի ժամանց պարզեւեց պարով ու երգով:

Ծր. 20 Յուլիս.- Պելինիայի Ազգային Տօնին առիթով, Պելինիական Հիւպատոսի կազմակերպած հիւրասիրութեան ներկայ եղան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Բշ. 23 Յուլիս.- Եգիպտոսի Արար Հանրապետութեան Տօնին առիթով, Եգիպտոսի դեսպանին հրաւերով, Հերձիլայի ընդարձակ Կոլժ Բօրսի տարածքին կազմակերպուած հիւրասիրութեան մասնակցեցան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Տ. Սեւան Եպս. Լարիպեան:

Բշ. 29 Յուլիս.- Պոլիսէն, Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրաֆեանի առաջնորդութեամբ երուսաղէմ ուխտի եկած 20 երիտասարդներ, տեսակցութիւն ունեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ, եւ միասին ընթերիֆին մասնակցեցան Միաբանութեան սեղանատան մէջ:

Գշ. 13 Օգոստ.- Երուսաղէմի Քաղաքացիական կողմէ կազմակերպուած երուսաղէմի միջազգային ճեռային գործերու տաղաւարի բացումի հանդիսութեան, ներկայ գտնուեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 30 Օգոստ.- Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի ուսուցիչները իրենց առաջին ժողովը ունեցան պատրիարքարանի մէջ, նախագահութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր: Վարժարանի Տեսուչ Տ. Սահակ Արք. Մաշալեանի եւ Տեսնութեան Վարիչ Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեանի եւ Տ. Թեոդորոս Արք. Զաֆարեանի, եւ Վարժարանի Փոխ Տեսուչ Պր. Եղիա Տիգրանեանի հետ խորհրդակցարար նկատի առին դասագիրքերու, կարգապահութեան եւ ներքին պատասխանատուութեանց հետ կապուած հարցերը:

Եւ Սեպտեմբեր 25 Երկուշաբթի առաւօտ ժամը 8ին, դպրոցական տարեշրջանի պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ, բացման մասնաւոր յայտագրով, ներկայութեամբ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ Միաբանութեան:

Նոյն օրը ժամը 10ին, նոյնպէս դպրոցական տարեշրջանի պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ:

Բշ. 2 Սեպտ.- Լոս Անճելոսի Քաղաքացիական Ռիչըրտ Րիորտանի այցելութեան առիթով, Երուսաղէմի Քաղաքացիական Էկոնո Օլմէրք պատույնի ընկերացաւ դէպի Ս. Յարութեան Տանարը, ուր դիմաւորուեցաւ Յոյն, Ֆրանսիական եւ Հայ տեսուչներու (Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան, Տեսուչ, եւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, Աւագ Թարգման) կողմէ: Իսկ Քաղաքացիաւորանի մէջ երեկոյին տրուած ընդունելութեան մասնակցեցաւ Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 6 Սեպտ.- Վիզար Սեմէր Նասեր Ազարին Քահանայական ճեռնադրութիւնը կատարուեցաւ Լուսեռականաց եկեղեցւոյ մէջ: Ներկայ գտնուեցաւ Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան: Յետ արարողութեան կատարուեցան ընդունելութիւն:

Բշ. 16 Սեպտ.- Էլ Սալմաստի Ազգային տօնին 175րդ տարեդարձին առիթով Հիւպատոսարանի շրջափակին մէջ տրուած ընդունելութեան մասնակցեցաւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Աւետիս Արք. Իփրանեանի:

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ա.ԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

1901 - 1996

Հինգշաբթի Յուլիս 18ին, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետի նախագահութեամբ եւ ՀՀ Սահմանադրական Դատարանի նախագահ Գագիկ Յարութիւնեանի գլխավորութեամբ Հայաստանէն ժամանած պետական պատուիրակութեան մասնակցութեամբ, Տիբրոյթի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ ազգային բարերար Ալեք Մանուկեանի թաղմանական արարողութիւնը: Խուռներամ ժողովուրդ մը լեցուցած էր եկեղեցին, ուր աչքի կը զարնէին Միշիկընի կառավարիչ ձոն Էնկլըր, Ֆրանսայէն, Զուիցերիայէն, Արժանքիւնէն, Ուրուկուէյէն, Պրագիլէն, Աւստրալիայէն, Քանադայէն, ԱՄՆ-էն ժամանած պատուիրակներ, ինչպէս նաեւ տեղւոյն 30 հազարնոց գաղութի բազմահազար ներկայացուցիչներ:

Յուղարկաւորութեան արարողութեան նախագահեց Վեհափառ Հայրապետը, իր կողմէն ունենալով Արարատեան Հայրապետական Թեմի առաջնորդական փոխանորդը, Միացեալ Նահանգներու Արեւելեան եւ Արեւմտեան եւ Քանադայի թեմերու առաջնորդները, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ եւ քահանայ հայրեր: Երգչախումբը երգեց Խորեն Մէլիսմանեանի ղեկավարութեան տակ, մենակատարութեամբ Մարօ Փարթամեանի:

Իր քարոզէն առաջ Գարեգին Ա. Կաթողիկոսը աղօթեց քանի մը ժամ առաջ TWA 800 թռիչքի 230 զոհերու խաղաղութեան համար: Ապա խօսքը ուղղելով կիսաքաց դագաղին ըսաւ. «Սիրելի Ալեք, դիտէ դրախտէն, դիտէ թէ ինչպէս աշխարհի չորս կողմերէն հաւաքուած հայորդիներ եկած են իրենց սէրը յայտնելու քեզի»: Վեհափառը ապա շեշտեց հանգուցեալին արժանիքներէն երեքը՝ լաւ քրիստոնեայ, լաւ հայ եւ լաւ ամերիկացի, բացատրութիւններ տալով Ալեք Մանուկեանի գործունէութեան մասին: «Ան հայոց պատմութեան 20րդ դարու հարտարագէտն էր», ըսաւ Վեհափառ Հայրապետը եւ յայտարարեց, որ իր քերած հայրենական խաչքարը պիտի գետնիկի մեծ հայրենասէրին շիրիմին վրայ:

Այնուհետև, եկեղեցւոյ կից սրահին մէջ տրուեցաւ հոգեմաշ, հանգուցեալի դստեր Լուիզ Մանուկեան Սիմոնի հանդիսաւորութեամբ: Վաչէ Արք. Յովսէփեանի կողմէ սեղանի օրհնութենէն ետք շնորհակալութեան խօսք արտասանեց ՀԲԸՄիութեան նախագահուհին: Ան նախ շնորհակալութիւն յայտնեց Վեհափառ Հօր, նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանի ներկայացուցիչ եւ Սահմանադրական Դատարանի Նախագահ Գագիկ Յարութիւնեանին, բոլոր ներկաներուն, ինչպէս նաեւ իր հօր անձնական քարտուղարին, որ շատ կարճ ժամկէտի մը մէջ, 2000 հեռախօսագանգերով հաղորդակցութեան մէջ մտաւ աշխարհի չորս կողմը՝ գուժելու ազգային սուգը, հանգուցեալին եղբօրը եւ հիւանդապահուհիին, որոնք վերջին երեք տարիներուն խնամած էին զինք:

Տիկ. Լուիզ Մանուկեան Սիմոն պատմեց իր հօր կեանքէն յատկանշական դրուագներ, մանաւանդ թէ ան ինչպէս դարձաւ ՀԲԸ Միութեան Կեդրոնական Վարչութեան Ատենապետ, թէ ինչպէս Մանուկեան ազգանունը ամերիկացիները դժուարութեամբ կ'արտասանէին մինչեւ այն պահը, երբ ան իր անձնական ապարանքը նուիրեց Տիբրոյթի քաղաքապետութեան եւ թէ ինչպէս Պրն. Մանուկեանի համար սեփական ընտանիքը կը դասուէր ազգային գործերէն եւ հարցերէն ետք: «Հայրս, վստահ եմ, դրախտին մէջ լաւ քարտապետ մը պիտի գտնէ եւ Աստուծոյ համոզէ, որ հայկական եկեղեցի մը եւ հայ դպրոց մը կառուցուի հոն», ըսաւ Տիկին Լուիզ Մանուկեան:

Յանուն Հայաստանի եւ Արցախի ժողովուրդին եւ յանուն նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեանին դամբանական մը խօսեցաւ ՀՀ պետական պատուիրակութեան ղեկավար Գագիկ Յարութիւնեանը: «Այսօր, երբ մենք մասնակցում ենք մեր նահապետի յուղարկւորութեանը, ամբողջ հայ ժողովուրդն է սգում: Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին ազգային հերոսը եւ պատուոյ նախագահն է վախճանուել», ըսաւ Յարութիւնեան եւ շարունակեց. «Այնքան Մանուկեանի մահը հսկայական կորուստ է ոչ միայն հայ ժողովուրդի համար: Պատմութիւնը միշտ այսօր շոյլ չի գտնում մարդկութեանը նման մեծութիւն շնորհելու գործում: Մանուկեան անհատը իսկական լեգենդ դարձաւ ամերիկեան ազատ հասարակարգում՝ իր եւ գալիք ժամանակների համար»:

Պրն. Գ. Յարութիւնեան վերջիշեց հանգուցեալին արժանիքները, անդրադարձաւ ցեղասպանութենէն վերապրած այս մարդուն կեանքի զանազան հանգրուաններուն, սփիւռքի ազգային ինքնութեան գոյամարտին եւ երկրաշարժի զոհերու օժանդակութեան ու պետականութեան ստեղծման սուրբ գործին Այնք Մանուկեանի մասնակցութեան մասին: Իր խօսքի վերջաւորութեան Պրն. Յարութիւնեան յայտարարեց. «Հայրենիքէն քերած ենք բոլոր մեր հող ցանելու համար Մանուկեանի շիրմին վրայ, որպէս զի իր հոգին ապրի երկնային յաւիտեական խաղաղութեան մէջ»:

Վերջին խօսք աւուողն էր հանգուցեալ քարերարին որդին Ռիչըրտը: Ան անդրադարձաւ իր հօր գործարարական ձիրքերուն: Եթէ հայրս իր գործին մէջ չհասնէր յաջողութեան, ապա մենք այստեղ չէինք գտնուեր, եկեղեցի եւ դպրոց չէինք ունենար, ըսաւ ան եւ հուսք ապա ընթերցեց նախագահ Պիլ Բիլինթընի ցաւակցական հեռագիրը:

Հոգեմաշի փակման աղօթքը արտասանեց Արարատեան Թեմի առաջնորդական փոխանորդ Գարեգին Արք. Ներսիսեան:

Ընտանիքի ցանկութեան համաձայն ազգային մեծ քարերարին թաղման մասնակցեցան միմիայն ընտանիքի անդամները:

«Նոր Օր»

ՊԱՏՐԻԱՐԷԱՐԸՆ ՆԱՅՈՑ

ARMENIAN PATRIARCHATE

Թվական
Date

№ PH/F-002

15th July 1996

MRS. LOUISE SIMONE,
MR. RICHARD MANOOGIAN
21001 VAN BORN ROAD
TAYLER, MICHIGAN
USA

IN THE NAME OF SAINT JAMES BROTHERHOOD OF THE ARMENIAN
PATRIARCHATE OF JERUSALEM AND OUR ARMENIAN COMMUNITY IN ISRAEL
AND JORDAN WE EXTEND OUR CONDOLENCES TO THE CHILDREN AND THE
FAMILY MEMBERS OF THE BLESSED MEMORY AND INTERNATIONALLY RENOWNED
BENEFACTOR MR. ALEX MANOOGIAN STOP MAY HE REST IN PEACE AND MAY
THE LORD ACCEPT HIS SOUL IN HIS PRESENCE AS THE FAITHFUL MULTI-TALENTED
SERVANT A SURVIVOR OF THE ARMENIAN GENOCIDE WHO ALWAYS REMEMBERED
TO PRAY AND TO SAY GRATEFULLY " AND THINE OF THINE OWN UNTO THEE
I OFFER".

ARCHBISHOP TORKOM MANOOGIAN
ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM.

1922 - 1996

Սաղիմահայ մեր ազգայիններեն Սեդրակ Պալեան իր մահկանացուն կնքեց Ուրբաթ 13 Սեպտեմբերին իր բնակարանին մեջ, իոր սուգի մատնելով իր կողակիցը Տիկին Մարին եւ զաւակները Տէր եւ Տիկին Նշան եւ Սիպա, Տէր եւ Տիկին Օհան եւ Ալին Պալեանները, ինչպէս նաեւ դուստրը Սիլվա՝ եւ ամուսինը Տիար Հայկ Գալպեանը:

ՌԱԿի էօժէն Բաբագեան ակումբի ընկերներուն ինչպէս նաեւ Հ.Ե.Միութեան անդամներուն փափաքին համաձայն Կիրակի առաւօտ ժամը 11ին հանգուցեալին մարմինը բերուեցաւ Հ.Ե.Միութեան Անդրանիկ սրահը, ուր իր ընկերները յարգանքով ծածկեցին ՌԱԿի դրօշակով եւ ընկերներ-ընկերուհիներ, սկաւտներ, արեւոյշներ եւ բարեկամներ լուռ իրենց վերջին յարգանքը մատուցին: Երգուեցաւ Միութեան քայլերգը ապա ուսամբարձ տարուեցաւ Մայրավանքի Ս. Յակոբ եկեղեցիին կից Ս. Էջմիածնի Մատուռը: Ժամը 12:30ին Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ կատարուեցաւ յուղարկաւորութեան արարողութիւնը:

Թմբկահար սկաւտներու եւ Միաբանութեան շարականներու առաջնորդութեամբը ՀԵՄական ընկերներու, հայ եւ օտար բարեկամներու թափօրը յառաջացաւ դէպի Ազգային Ս. Փրկիչ գերեզմանատունը ուր մարմինը ամփոփուեցաւ իր ծնողքին դամբարանին մէջ:

Գերեզմանատան արարողութենէն ետք դամբանական խօսեցաւ ՌԱԿի Ատենադպիր Ընկ. Յակոբ Անդրէասեան:

Հոգեւորն տրուեցաւ ժառանգաւորաց վարժարանի Ալեք Մանուկեան սրահը ուր ներկաները յայտնեցին իրենց ցաւակցութիւնները իր կողակցին եւ զաւակներուն:

Ընկ. Սեդրակ Պալեան ծնած է 1922ին Երուսաղէմ, զաւակն է հանգուցեալ Տէր եւ Տիկին Նշան եւ Թագուհի Պալեաններու որոնք 1919ին ընկերակցութեամբը Տէր եւ Տիկին Մկրտիչ Գարագաշեաններու, Քէօթահեայէն հրաւիրուած են Երուսաղէմ Օմարի Տաճարին յախճապակիները շինելու համար: Նշան՝ որպէս յախճապակի պատրաստողը, իսկ Մկրտիչը՝ գծագրիչը:

Մկրտիչ և Նշան Երուսաղեմի մէջ մեծ անուն ունեցած են իրենց բացառիկ գործերով: Միասին Երուսաղեմի մէջ կը հիմնեն իրենց գործատեղին Palestine Pottery 1922ին: Աւելի վերջը Ընկ. Սեդրակ կ'ունենայ իր անձնական գործատեղին: Իր արուեստագէտ տիկնոջ հետ իրենց յախճապակիի բացառիկ ոճով զարդարած են Y.M.C.A-ի, American Colony Hotel-ի, Իսրայէլի Նախագահի տունը, Sherover-ի և կարգ մը մեծ հաստատութիւններ: Միշտ փաջալերող եղած է իր արուեստագէտ տիկնոջ ձեռնարկները, ցուցահանդէսներ ևս տալով, Երուսաղեմի, Ֆրանսայի, Ամերիկայի Washington D.C-ի Smithsonian Museum-ի մէջ:

Իր ծնողքէն և ազգային վարժարանէն ստացած դաստիարակութեամբը մանկութենէն եղած է պարկեշտ դպրոցական, ֆուքայօլիստ, սկաւուտ, միութենական կուսակցական: Զինք տեսած ենք մշակութային և մարզական ձեռնարկներու մէջ, բեմերու վրայ որպէս մեներգող դերասան և վերջապէս ազգային գործերու նուիրեալ մը:

Ընկ. Սեդրակ 1954ին կ'ամուսնանայ Ֆրանսայէն Օր. Մարի Ալեքսանեանի հետ և կ'ունենան իրենց զաւակները Սիլվա, Նշան և Օհան:

1960ական թուականներուն երբ գործով Ամման կը գտնուէր քանի մը տարուան համար, հոն ևս չիսնայեց իր աշակցութիւնը Ամմանի Ա.Մ.Մ-ի բոյր մասնաճիւղին և 1953էն մինչեւ 1968 եղաւ Ատենայետ Ամմանի և Ա.Մ.Մ-ի վարչութեան:

Երուսաղեմ վերադառնալէ վերջ, ան դարձեալ շարունակեց իր ազգային գործ ունէութիւնը: Մաս կազմեց Երուսաղեմի Ճինիշեան ֆոնտին Յանձնախումբին և իր բարեացակամ նկարագրով միշտ ուզեց օգտակար ըլլալ անոնց որոնք պէտք ունէին:

Իր մահով Սաղիմահայութիւնը կորսնցուց պարկեշտ և ազգասէր հայորդի մը, ՀԵՄը վաստակաշատ գործիչ մը, ՌԱԿը՝ վեբերան ընկեր մը:

Օտար հողը թեթեւ գայ սիրելի Ընկ. Սեդրակ: Կը հայցենք միտքարութիւն ազնուաշնորհ և արուեստագէտ տիկնոջդ որը միշտ փու կողփղ եղաւ փու բոլոր գործերուդ մէջ: Նոյնպէս միտքարութիւն փու ուղղութեամբ ու գաղափարներովդ մեծցուցած զաւակներուդ:

Ա. Ն.

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻԻՂԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

1. ՀԱՅ ՈՐՔԵՐԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ

Լիպարիտ Ազատեան: Այս վաւերագրական Մատեանը նուիրուած է Մեծ Եղեռնի 80 ամեակին: Լոս Անճելըս, 1995 էջ 240:

2. ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵԾԹԸ ԳԻՄԱՆԿԱՐՆԵՐ

Գուրբը Սէյպըլ Լի - 1928: Ձեռատետր ծնողաց Խ Ուսուցիչներու: Թարգմանեց՝ Թորգոմ Արք. Մանուկեան - 1993: Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ 1994 էջ 151:

3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀՐԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐՈՎ

Փրոֆ. Վահագն Տատրեան: Հայկական Ցեղասպանութիւնը Յետ-պատերազմեան Օսմանեան Խորհրդարանին մէջ: Հայ Երեսփոխաններու մեղադրական ելոյթները. Պայքար Հրատր. Մասսչ. 1995 էջ 147:

4. ԵՐԿԵՐ

Մատթէոս Զարիֆեան: Հրատարակութիւն Դանիէլ Վարուժան Գրական Հիմնադրամի: Տպարան Կիլիկիոյ Կարողիկոսութեան Անքիլիաս: 1990 էջ 276:

5. ՀԱՍԿ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԱՐԵԳԻՐԲ

Հասկ Հայագիտական Տարեգիրք: Նոր Շրջան Զ. Տարի 1994: Անքիլիաս, Կարողիկոսարան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ 1995 էջ 463

6. ԺԷՂԴ ԴԱՐԻ ՓԻԼՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՔՆՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ: ԵՐԵԱՆԻ ԽԱՄԱՐԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՆՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԵԱՆ 1983 էջ 413:

7. ՆԵՐՔՈՂՆԵՐ

Գրիգոր Նարեկացի: Թրգ. Նորայր Արքեպս. Ծովական: Բ. տպագրութիւն: Տպր. Սրբոց Յակոբեանց Երուսաղէմ 1995 էջ 153:

7. A CRIME OF VENGEANCE

Edward Alexander. An Armenian Struggle for Justice. Printed in the United States of America, 1991 pp. 218

8. BEYOND ARARAT

A Journey Through Eastern Turkey. Bettina Selby. Printed in England by Ltd. St. Ives pic. 1994 pp. 211

9. ARMENIANS IN LONDON

Talai Vered Amit. The Management of Social Boundaries. Manchester University Press, 1989 pp. 171

10. ARTIST AT WAR

V. VERESHCHAGIN. Baroshian D. Vahan University Press of Florida, 1993 pp. 198.

11. THEY CALLED ME MUSTAFA.

Memoir of an Immigrant. Pilibosian Khachadoor. Published by Ohan Press, Watertown, Mass. 1992 pp. 84

12. THE HUBBARDS OF SIVAS.

Edwin W. Martin. A Chronicle of love and Faith. Fithian Press, Santa Barbara, 1991 pp. 318

13. ARMENIAN-AMERICANS

Anny Bakalian. From being to feeling Armenian. Printed in the U.S.A. 1994 pp. 511

(շարունակելի)

ՏԻԿ. ՍԻՐԱՐՓԻ ԳԱԼԱՅՃԵԱՆ

Քարտուղարուի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Տօն երեւման Ա. Խաչի	Վեհ. Գարեգին Ա.	275-278
- Իգնատիոս Եպս.ի Մեկնութիւն (Ըստ Ղուկասու Բ) (Շար.)	Զաւէն Արք. Զինչինեան	279-290
- Լուռ Վկաներ	Զենոբ Քհնյ. Նալպանտեան	291-298

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ

- Գրիգոր Նարեկացու հետ	Վահագն Դարբեան	299-300
- Կուզեմք Ունեմալ	Բագրատունի	300
- Սիւրբ	Ինտրա	300
- Հարոյտի Որդւոյն Պաղիստութիւնը	Lord Byron	
	Թրգմն. Մ. Մանուկեան	301
- Desiderata	Max Ehrmann	302,304
- Ըղձամբներ	Մաքս Էրման	
	Թրգմն. Շէն-Մահ	303,305
- Վիշտն Անկեզու Տիեզերքին	Անեկ	306

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Նարեկացի - Արտայայտչական Միջոցների Համակարգը (Բ)	Ա. Ղազինեան	307-310
- Գիրքնու Գիւտը	Արմինէ Քէօշկէրեան	311-320
- Հայութիւն, Հանած Հայոց Լեզուն	Ռաֆայէլ Իշխանեան	321-322
- Փոփոխութեան Սիրահարները	Վարդան Ա. Քհնյ. Տիլկերեան	323-325

ԳՐԱԿԱՆ

- Շնորհալին Քերթող	Թորգոմ Արք. Մանուկեան	326-336
- Տիրան Զրափեան	Սարգիս Եսփուհեան	337-340
- Ինտրայի Քերթողութիւնը	Ազատ Եսփուհեան	341
- Ամանօրեան Երազ	Զաւարիա Քհնյ. Սարիքէկեան	342-343

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Աստուածային Արարչագործութիւնն Ու Բարեշրջական Վարդապետութիւնը	Յակոբ Եպս. Գըլլընեան	344-352
---	----------------------	---------

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

Հոգեկանը Խմբային Երաժշտութեան մէջ	Քաղեց՝ Սեւմա Քէֆլիկեան	353
-----------------------------------	------------------------	-----

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

- Երուսաղէմի Կրօնական Եւ Ազգային Նշանակութիւնը (1883)	Մամբրէ Վրդ. Մարկոսեան	354-364
--	-----------------------	---------

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Երուսաղեմի ժառանգաւորաց		
Վարժարանը	Արշակ Մաղոյեան	365
- Սիրոյ Քո Հուր	Արշակ Մաղոյեան	366
- Պղծեալ Տանարի Արարողութիւնը	Արշակ Մաղոյեան	367
- Աստուածամօր Հնագոյն Պատկերները	Քնարիկ Աւետիսեան	369-371
- Ս. Գրոց Աւանդութիւնը Հայոց մօտ	Փիրըր Քառի	372-376
- Հեռագիր Յորդանանի վսեմ.		
Հիւսէյն Թագաւորին		377

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՍ	378-381
------------------	---------

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- Ալեք Մանուկեան Միջազգային Բարեբար	382-383
- Պատրիարք Արքազան Հօր ցաւակցական հետազիրը	
Տիկին Լուիզ Սիմոնին եւ Ռիչըրտ Մանուկեանին	384
- Սեդրակ Պալեան	385-386
- Գիրքերու Ցանկ	387
- Բովանդակութիւն	388-389

13 Յուլիս 1996, Հայ Երիտասարդաց Միության սկաուտներու
բանակումին, Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Վարչության Ատենապետ Պր.
Յակոբ Շէօհմէլեան

13 Յուլիս 1996, Հայ Երիտասարդաց Միության սկաուտներու բանակումի
յայտագրէն պարանաձգութեան մրցանք

19 Յուլիս 1996, Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միության սկանդալներու բանակումին դրօշակի խոնարհման արարողութիւն, Պատրիարք Սրբազանի ձախին՝ Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, աջին՝ Վարչութեան Ատենապետ Պր. Յակոբ Տէմիրեան

19 Յուլիս 1996, Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միության սկանդալներուն յայտագրին մասնակցող բազմութիւնը:

30 Օգոստոս 1996, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Տրւչուրին
Ծայրագոյն Վարդապետութեան Տասը Աստինաններու. Զախէն Աջ՝ Ռազմիկ
Վրդ. Պօղոսեան, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Թորգոմ Պատրիարք, Սամուէլ
Ծայրագոյն Վարդապետ Աղոյեան, Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան, Վանիկ
Վրդ. Մանկասարեան

30 Օգոստոս 1996, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Տրւչուրին
Ծայրագոյն Վարդապետութեան Տասը Աստինաններու. ծունկի՝ Սամուէլ
Վրդ. Աղոյեան

